

ISSN: 1302-6658
E-ISSN: 2980-003X

YIL: 2022 SAYI: 44

KOSBED

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Kocaeli University Journal of Social Sciences

Kocaeli Üniversitesi
Kocaeli University Journal of Social Sciences
Sosyal Bilimler Dergisi

44
2022

HAKEMLİ DERGİ

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Kocaeli University Journal of Social Sciences

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
sahibi / owner Prof. Dr. F. Burcu ÇAM
bcandan@kocaeli.edu.tr

EDİTÖR EDITOR	Prof. Dr. Ayşe GÜNSEL ayse.gunsel@kocaeli.edu.tr
EDİTÖR YARDIMCILARI VICE EDITORS	Dr. Arş. Gör. İbrahim YIKILMAZ ibrahim.yikilmaz@kocaeli.edu.tr Arş. Gör. Jale BALKAŞ jale.yasar@kocaeli.edu.tr Arş. Gör. Refik Erdem KOÇ refikerdem.koc@kocaeli.edu.tr
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ	Doç. Dr. Cemkut BADEM cembadem@kocaeli.edu.tr
YAYIN KURULU EDITORIAL BOARD	Prof. Dr. F. Burcu ÇAM (Kocaeli Üniversitesi) Prof. Dr. Hülya GÜNDÜZ ÇEKMECELİOĞLU (Kocaeli Üniv.) Prof. Dr. Adnan Rüştü KARABEYOĞLU (Kocaeli Üniversitesi) Prof. Dr. Suavi AHİPAŞAOĞLU (Beykoz Üniversitesi) Prof. Dr. Volkan ÖNGEL (Beykent Üniversitesi) Prof. Dr. Işıl AKGÜL (Marmara Üniversitesi) Doç. Dr. Serdar BOZKURT (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Kapak Tasarımı Sayfa Tasarımı/Mizanpaj	Meltem AÇABAY Dr. Öğr. Üyesi Hakan KÜÇÜKSARAÇ
YÖNETİM YERİ	Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 41380 Umuttepe / Kocaeli Telefon: 0 262 303 17 52- Fax: 0 262 303 17 53

ISSN 1302 – 6658 / E-ISSN: 2980-003X

KOÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Altı ayda bir yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. TUBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına (SBVT) kayıtlıdır. Ulrichsweb, ASOSIndex, Türk Eğitim İndeksi, Akademik Dizin ve Arastirmax tarafından taranmaktadır. Dergide yayınlanan yazı ve makaleler, kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu, yazarına / yazarlarına aittir. Derginin elektronik versiyonu, tam metin olarak <https://dergipark.org.tr/kosbed> internet adresi üzerinden erişime açıktır.

Kocaeli Üniversitesi
Kocaeli University Journal of Social Sciences
Sosyal Bilimler Dergisi

44

2022

DANIŞMA/HAKEM KURULU
Advisory/Referees Board

Prof. Dr. Ayşe TANSEL ÇETİN (Yalova Üniversitesi)
Prof. Dr. Erkut ALTINDAĞ (Beykent Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Güçlü ÇİÇEK (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Abdullah ARSLAN (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Prof. Dr. Suphi ASLANOĞLU (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet KOÇAK (Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan DOĞAN (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan TAŞKIRAN (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferah YILDIZ (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mert GÜRER (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mümin KÖKTAŞ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan YALAP (Nevşehir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mesut COŞKUN (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yasin SÖĞÜT (Giresun Üniversitesi)

Editörden...

Sosyal bilimler; insanların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiği, birbirlerine nasıl davrandığı, bir kültür olarak nasıl geliştiği ve dünyayı nasıl etkilediği gibi konularda toplumları anlamayı sağlayan önemli bir araç olup; sosyal olgular ve değişimler sosyal bilimler aracılığıyla incelenmektedir. Dijitalleşme ve küreselleşmenin damgasını vurduğu bugünün dünyasında, insan yaşamının her boyutunda geri dönüşü olmayan bir değişim gerçekleşmektedir. İşte bu değişimin dinamiklerini anlayabilme noktasında sosyal bilimlerin önemini daha da belirginleştirmek; toplumları ve sosyal yaşamı daha iyi anlamak için yönetim, sosyoloji, ekonomi, psikoloji ve eğitim gibi sosyal bilimlerin farklı yönlerine başvurmak gerekmektedir. İşte bu misyon üzere 1997 yılında kurulan Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KOSBED yılda iki kez yayınlanmaktadır. KOSBED; iktisat, işletme, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, maliye, çalışma ekonomisi, ekonometri, tarih, felsefe, güzel sanatlar, Türk Dili, İngiliz Dili gibi sosyal bilim dallarında özgün akademik makaleleri yayınlayan hakemli bilimsel bir dergidir.

Dergimiz; üniversitelere, kütüphanelere, enstitülere ve tüm akademik çevrelere hem internet ortamında hem de basılı olmak üzere iki şekilde erişim sağlamaktadır. Dergimizde Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılar yayınlanmaktadır. Açık erişim politikasını benimsemiş olan Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi bilginin küresel dağıtımına aracılık etmekte olup, Ulrichsweb ASOS, TİE, Akademik Dizin ve Arastirmax indekslerinde dizinlenmektedir. Ayrıca her geçen gün yayın standartlarını geliştiren dergimiz ESCI ve SCOPUS gibi platformlar tarafından indekslenmeyi de hedeflemekte olup, alanında saygın birçok indeks ile gerekli yazışmaları yürütmektedir. Dergimize gönderilecek yazılar sosyal bilimler alanında makale, kişi ve kitap tanıtımı ya da eleştiri alanlarında olmalıdır. Dergimize gönderilen yazılar öncelikle dergi editörleri tarafından dergimiz yazım kuralları, dil ve bilimsel uygunluğu açısından değerlendirilmekte uygun görülen yazılar ilgili iki hakeme gönderilmektedir.

Dergimizde kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Hem yazarların hem de hakemlerin karşılıklı olarak isimleri gizli tutulmaktadır. Hakem raporlarından herhangi birinin sonucu red şeklinde geldiğinde ve diğer hakemden de önemli değişiklik isteği geldiğinde dergi editöryel kurulu makale için red hakkını kullanabilmektedir. Eşitlik halinde ise makale değerlendirilmesi için üçüncü bir hakem belirlenerek nihai karar verilmektedir. Hakem önermeleri ilgili yazar ya da yazarlara gönderilir, istenilen düzeltmeler 1 ay içinde yapılmadığı takdirde editöryel kurul uygun gördüğü takdirde makalenin yayın sürecinden düşürülmesi kararını verebilir. Hakem değerlendirme süreci 1 ay olup, makalenin nihai değerlendirme süreci 4 aydır. Hakem sürecinden olumlu şekilde geçmiş yazılar **editöryel kurulun uygun gördüğü herhangi bir sayıda** yayınlanabilir. Ayrıca dergimize gönderilen çalışmalar yayınlanmadan önce iThenticate programı kullanılarak intihal raporu alınmaktadır. Makalelerin yayınlanması için intihal oranının kaynakça hariç en fazla %15 olması gerekmektedir. Tarama sonucu %15'in üzerinde olan makaleler **RED** edilmektedir.

Dergimizde yayınlanmış / yayınlanacak **makalelerin her türlü sorumluluğu yazar veya yazarlara aittir. Makalelerin telif hakkı ise Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir.** Dergimizde makale yayınlayan yazarlar yukarıda bahsedilen ilkeleri kabul etmiş sayılır. Dergimizin 44. Sayısında hakemlik sürecine dahil olarak katkı sağlayan kıymetli akademisyenlere, bilimsel yazılarını bizimle paylaşan bize destek veren değerli yazarlara ve makale değerlendirme sürecinde katkı sağlayan danışma kurulu üyelerine ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak bundan sonraki sayılar içinde sosyal bilimler alanındaki yeni yazarların web sayfasındaki yazım kurallarına ve dergi formatına uygun çalışmalarını bekliyorum, 43. sayının tüm ilgili kişi ve kurumlara faydalı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Ayşe GÜNSEL

Kocaeli Üniversitesi
Kocaeli University Journal of Social Sciences
Sosyal Bilimler Dergisi

44

2022

ISSN 1302- 6658

E-ISSN: 2980-003X

Araştırma Makaleleri

Ahmet YANIK Elvan DOĞAN	Vergi Bilinci ve Vergi Algısı: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama / <i>Tax Awareness and Tax Perception: An Application on Recep Tayyip Erdoğan University Faculty of Economics and Administrative Sciences Students</i>	1-24
Aslı TENDERİS Ülkü UZUNÇARŞILI	Toksik Liderliğin Örgütsel İtaat Aracılığıyla Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri / <i>The Effects of Toxic Leadership Through Organizational Obedience on Counterproductive Work Behavior and Turnover Intention</i>	25-53
Hayyam CELİLZADE	Felsefenin Şiirle Barışması: Aristotelesçi Şiir Anlayışı ve İslam Felsefesinin Şiire Bakışı / <i>Reconciliation of Philosophy with Poetry: Aristotelian Perception of Poetry and Islamic Philosophy's View of Poetry</i>	55-64
Hacer (COŞKUN) KARAGÜL	Hristiyan Sosyalizminin Ortaya Çıkışı: Anglikan Sosyalizm Düşüncesi / <i>The Birth of Christian Socialism: Anglican Thought of Socialism</i>	65-80
Sami KARACAN	Azerbaycan Muhasebe Hesap Planı ve Türkiye Tekdüzen Muhasebe Hesap Planı Karşılaştırılması / <i>Comparison of Azerbaijan Accounting Chart of Accounts and Turkey Uniform Accounting Chart of Accounts</i>	81-95
Simge YILMAZ Aslı YAPAR GÖNENÇ	Yeni Medya ve Serbest Zaman İlişkisi Üzerine Bir Araştırma / <i>A Research on the Relationship of New Media and Free Time</i>	97-112

Yayın Geliş Tarihi: 2022-08-24

Yayın Onay Tarihi: 2022-12-21

DOI No: 10.35343/kosbed.1164995

Ahmet YANIK *

Elvan DOĞAN **

Vergi Bilinci ve Vergi Algısı: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama*

*Tax Awareness and Tax Perception: An Application
on Recep Tayyip Erdoğan University Faculty of
Economics and Administrative Sciences Students*

Özet

Kamu hizmetlerinin finansmanında en önemli gelir kaynağını vergiler oluşturur. Vergiler tarih boyunca devlet ve vatandaşlar için zaman zaman anlaşmazlıklara neden olmuş ve bu anlaşmazlıklar vergi isyanı, vergi ödememe gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu anlaşmazlıkların çözülebilmesi için öncelikle bireylerde vergi algısı ve bilincinin oluşturulması gerekmektedir. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin vergi algısı ve vergi bilinçlerini tespit etmek amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini ise 426 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada Çelebi (2016) tarafından kullanılmış olan 37 sorudan oluşan ve 5'li likert tipinde ölçek kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin vergi bilinç ve algılarının yüksek düzeyde olduğu, vergiyi zorunlu bir vatandaşlık görevi olarak gördüğü, verginin kamu hizmetleri karşılığı olarak alındığını ve öğrenciler aldıkları kamu hizmeti ile ödedikleri vergiyi kıyasladıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Bilinci, Vergi Algısı.

Jel Kodları: H26, H83, H20

Abstract

Taxes constitute the most important source of income in the financing of public services. Taxes have caused conflicts for the state and citizens from time to time throughout history, and these conflicts have resulted in tax revolts and non-payment of taxes. In order to resolve these disputes, first of all, tax perception and awareness should be created in individuals. This study was conducted in order to determine the tax perception and tax awareness of the students of the Faculty of Economics and

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İşletme Bölümü, ahmet.yanik@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7855-2268

** Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, elvndogan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7855-2268

* Bu makale, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı bünyesinde hazırlanan Yüksek Lisans tezinde kullanılan verilerden üretilmiştir.

Administrative Sciences of Recep Tayyip Erdogan University. The sample of the study consists of 426 university students. A 5-point Likert-type scale consisting of 37 questions used by Çelebi (2016) was used in the research. According to the results of the research, it has been determined that the students have a high level of tax awareness and perception, they see tax as a compulsory citizenship duty, the tax is taken in return for public services, and the students compare the public service they receive with the tax they pay.

Keywords: Tax, Tax Awareness, Tax Perception

Jel Codes: H26, H83, H20

Giriş

Çağdaş ekonomi politikalarının en temel aracı olan vergiler kamuya gelir sağlanması dışında sosyal adaletin tesis edilmesi, tüketim ve üretim davranışlarının yönlendirilerek ekonomik büyüme ve kalkınmanın desteklenmesi açısından çok stratejik bir araçtır (Boğa, 2020: 502) Devletin varlığını devam ettirebilmesi için belli kamu hizmetlerini yerine getirme zorunluluğu vardır. Kamu hizmetlerinin yerine getirebilmesi için finansman ihtiyacı vardır. Bu nedenle devlet artan finans ihtiyacını karşılayabilmek için devamlı bir gelir kaynağına ihtiyaç duyar. Günümüzde şüphesiz ki devletin en önemli gelir kaynağını vergiler oluşturmaktadır. Vergilendirmede iki taraf yer almaktadır. Bunlardan biri egemenlik gücüne dayanarak herkesin mali gücüne göre vergi vermeyi zorunlu kılan devlet, diğeri ise vergi ödemek zorunda olan mükelleflerdir. Bu iki taraf arasındaki uyumu sağlamak için vergilendirme politikaları etkin ve adil şekilde oluşturulmalıdır. Mükelleflerin vergi algı ve bilinçleri ile vergiye karşı tutum ve davranışları bu vergilendirme politikalarına bağlıdır.

Devletin zorunlu giderlerinin bir çeşit finansörleri konumunda olan vergi mükellefleri, gelir ve tasarruflarının belli kısımlarından mahrum kaldıkları için vergiye karşı belli bir tepki içerisine girebilmektedir. Vergi, mükellefler açısından bir yük olmasına karşın, her mükellef için aynı ağırlıkta hissedilmeyebilir. Bu sebepten dolayı aynı vergi türü ve oranı karşısında farklı vergi mükellefleri farklı tutum ve davranış içerisine girebilmektedirler. Mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranış biçimleri arasında vergiden kaçınma, vergi kaçakçılığı, vergi borcunun zamanında ödenmemesi, vergi grevi vb. yer almaktadır (Karakaş, 2018: 20). Bireylerin vergiye karşı bu tutum ve davranışlarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler bireysel ve çevresel faktörler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bireysel faktörler arasında; demografik faktörler, vergi ödeme gücünün etkinliği, vergi ahlakı (etiği), subjektif vergi yükü, eğitim-öğretim düzeyi, devlete olan bağlılık, siyasi iktidar hakkındaki düşünceler, gelir düzeyi, mükelleflerin diğer mükelleflere bakış açısı ve mükelleflerin kamu harcamalarına bakışı yer almaktadır. Çevresel faktörler ise; vergi adaleti, vergi afları, vergi sisteminin karışıklığı ve mevzuatın sık değiştirilmesi, vergi oranları, vergi cezaları, vergi idaresinin etkinliği ve vergi denetimlerinin etkinliğidir (Çiçek, 2006: 62).

Bireylerin vergi bilinci ve algılarını, vergiye karşı tutum ve davranışları etkilemektedir. Bu nedenle vergiye uyum sağlanmasında eğitimin büyük bir önemi vardır. Bu amaçla vergiye uyum için üniversitelerde vergi ile ilgili derslerin verilmesi ve bu derslerin devamlı

olması gerekir. Bu bağlamda çalışma, potansiyel vergi mükellefi olup ilerde vergi ile ilgili çeşitli alanlarda görev alabilecek Üniversitenin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin vergi algı ve bilinçlerinin belirlenerek, ülkemizde vergi algı ve bilinciyle ilgili yapılan ampirik araştırmalara katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır.

2. TEORİK OLARAK VERGİ VE ÇERÇEVESİ

Devletin varlığını devam ettirebilmesi ile belirli kamu hizmetlerini yerine getirmesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişkinin sağlanması ve devamı için en önemli gelir kaynağını vergiler oluşturmaktadır.

2.1. Verginin Tanımı

Tüm ülkelerin hizmetlerini finanse etmek için gelire ihtiyacı vardır. Birçok ülke gelirlerinin büyük bir kısmını topladığı zorunlu olan vergilerden sağlamaktadır (Greene, 2012: 143). Devlet, kendi egemenlik gücüne dayanarak yapmakla yükümlü olduğu görevler için mali kaynaklara ihtiyaç duymakta ve bu mali kaynakların önemli bir bölümü vatandaşlardan toplanan vergilerden oluşmaktadır (Aydemir, 2013: 8). Vergi: Türkçe bir kavram olup, köken olarak manası; hediye edilen, karşılık beklenmeksizin verilen bir değerdir. Bireye, topluma, zamana ve mekâna göre değişim gösteren bir manayı vermekle birlikte, eşit bir vergi uygulaması son derece önemlidir (Akdoğan, 2014: 122).

Kaya (2018: 3)'ya göre vergi, devletin gerçek veya tüzel kişilere yüklemiş olduğu ekonomik bir yükümlülüktür. Devletin gerçek veya tüzel kişilere yüklediği bu ekonomik yükümlülük, devlet harcamalarının yerine getirilmesinde en önemli finans kaynağını oluşturur. Akdoğan (2014: 121)'a vergi kamu hizmetlerinin gerektirdiği harcamalar ve kamu borçları nedeniyle meydana gelen yükümlülükleri yerine getirmek için, egemenlik gücüne göre, karşılık olmaksızın, gerçek veya tüzel kişilerden alınan ve cebri niteliğe sahip olan para niteliğindeki ödemelerdir. Bir başka tanıma göre vergi; devlet veya vergilendirme yetkisi verilmiş olan kamu kurum ve kuruluşlarının devlet harcamalarını karşılamak veya sosyo-ekonomik hedeflere ulaşmak için egemenlik gücüne dayanarak çıkarmış olduğu yasalar yoluyla gerçek veya tüzel kişilerden karşılıksız olarak aldığı nihai parasal miktarlardır (Erdem, Şenyüz ve Tathioğlu, 2015: 88). Özetlemek gerekirse vergi, devletin kamu faaliyetlerini yürütebilmesi amacıyla, kanunla belirlenmiş oranlarda, mükelleflerin ödeme güçlerine göre toplanan, mükellef açısından bir karşılık isteme hakkı tanımayan şartsız kamusal bir yükümlülüktür.

Vergi temelde kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi amacıyla gerekli olan kamu harcamalarının finansmanını sağlamak için alınır. (Erdem vd., 2015: 90). Hiç şüphesiz kamu gelirleri arasında en yüksek oran vergilere aittir. (Öztürk, 2014: 163).

Tarihte ileri sürülmüş olan ekonomik düşünceler devletlerin yapılanma şekillerini etkilediği gibi, vergilerin amaçlarının belirlenmesini de etkilemiştir. Verginin amaçları, klasik ve merkantilist düşünceye göre farklılık göstermektedir (Mutluer vd., 2013: 193). Bir ekonomi politikası olarak merkantilizm, sömürgecilikle gelen ticari kar ve zenginleşmenin devamı için gerekli olan koşulların sağlanmasıdır (Gençoğlu, 2013: 81). Merkantilist düşünce tarzına sahip olanlar, esas olarak vergi nin mali amacı üzerinde durmuşlar ve verginin ekonomik yaşamı da etkileyebileceğini ileri sürmüşlerdir. Klasik düşünce tarzına sahip olanlar ise, vergilerin tarafsız olması gerektiği, (Mutluer vd., 2013: 193-194) kamu

giderlerinin finanse edilmesinde gerek duyulan şekilde sağlanması için gelir elde edilmesi gerektiği düşüncesine sahiptirler (Akdoğan, 2014: 124).

2.2 Vergi Bilinci

Vergi devletin vazgeçemeyeceği çok önemli bir gelir kaynağı olması sebebiyle vatandaş ile devlet arasında kuvvetli bir bağı gerektirir. Ülkemizde modern vergi sistemine göre ağırlıklı olarak mükelleflerin beyanını esas alan vergileme uygulanmaktadır. Bu sisteme göre, vergi ile ilgili temel yükümlülüklerin bizzat vergi mükellefi tarafından yerine getirilmesi gerekir.

Mükelleflerin bu yükümlülüklerini bir zorunluluktan ziyade gönüllü olarak yerine getirmeleri gelir toplama amacının ve diğer amaçların gerçekleştirilmesi yani sistemin daha sağlıklı işleyişi bakımından büyük önem taşımaktadır. (Aktan, 1997: 11).

Vergi bilinci vergi gelirlerinin belirlenmesinde önemli bir faktördür (Buyrukoğlu, S., Altunakar Mercan, S. Ş. 2020). Vergi yükümlülerinin vergi uygulamaları karşısındaki tutum ve davranışları, yükümlülerin vergiye uyumlarını ve dolayısıyla da vergi bilinçlerini yansıtır. Bu yansımanın toplum açısından tespit edilebilmesi için yükümlülerin vergiye karşı tutum ve davranışlarının bilinmesi gerekmektedir. Kavramsal açıdan vergi bilinci verginin neden ödendiği sorusunun mükellef nezdinde cevaplandırılabilir olmasıyla ilgilidir (Bağdigen ve Erdoğan, 2010: 106).

Devletin görevlerini yerine getirmesinde ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında verginin öneminin farkında olan ve bu bilinçle ödevlerini yerine getirme çabasında olan bir toplumsal davranış biçimi vergi bilincinin temelini oluşturur (Akdoğan, 2014: 192).

Vergi bilinci, vergilerin yasal olarak ödenme zorunluluğu olmasına rağmen bireylerin vergiye uyumu veya uyumsuzluğu veya genel bir ifadeyle vergi karşısındaki tutum ve davranışları, her şeyden önce verginin bireylerce algılanmasına ya da nasıl algılandığına bağlı olmasıdır (Sağlam, 2013: 318).

Vergi bilinci tanımlarına genel olarak bakıldığında, tanımların ana temasını bireylerin vergiyi algılamaları ve bunu davranışlarına olumlu olarak yansıtmasıdır. Bu çerçevede vergi bilincinin tanımı yapılırken, bireylerde oluşan vergi farkındalığından ve verginin neden ödendiğinin ya da alındığının farkındalığına vurgu yapılması gerekir (Taytak, 2010: 498-499).

Vergi bilincinin gelişmesi ve yerleşmesi, devlet açısından yeterli düzeyde kamu gelirinin elde edilmesine, bireyler açısından ise, vergi yükümlülüklerinin doğru bir şekilde yerine getirilmesinde katkı sağlar. Vergi bilincinin yerleşmesi ayrıca vergi ahlakını ve vergiye uyumu da beraberinde getirir (Özgün ve Yüksel, 2018: 35).

Diğer bir yönden vergi bilincinin artması, devletin topluma sunacağı hizmetleri ve sağlayacağı imkânları da arttıracaktır. Dar anlamda mükellefler için bir yük olarak algılanan vergiler, geniş anlamda devletin gelir kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle vergi bilincinin artması, vergi hasılatına katkı sağlar ve devlet ekonomisini güçlendirir. Bu açıdan da vergi bilinci büyük öneme sahiptir (Yenigün, 2012: 31).

Vergi bilincinin geliştiği toplumlarda, mükelleflerin vergiye gönüllü uyumu yüksek olmakta ve böylece devletin toplam vergi gelirleri artmaktadır. Buna karşılık, vergi bilincinin gelişmediği toplumlarda mükelleflerin vergiye uyumu zorlaşmakta ve devletin vergi gelirleri azalmaktadır (Birinci, 2010: 108).

2.3. Gönüllü Vergi Uyumu ve Vergi Algısı

Gönüllü uyum kavramı, “gerekli vergisel bilgilerin zamanında açıklanması, vergi borçlularının yükümlülüklerini kendiliğinden yerine getirmesi ve yaptırım olmaksızın vergilerini zamanında ödemeleri” şeklinde tanımlanabilir (Silvani vd., 2000: 198). Vergi Dairesinin mükellefe yaklaşımında iletişimin varlığı, dairenin şeffaf olması ve adaleti mükellef üzerinde memnuniyet yaratması açısından önemlidir. Mükellefe ikna edici şekilde yaklaşarak mükellef nezdinde daireye duyulan güvenin artırılması, vergi otoritesinin elinde bulundurduğu idari gücün mükellef nezdindeki meşruiyetini ve idarenin mükellefler üzerindeki yaptırım gücünü artırır. Mükellefler vergi dairesinin hizmetlerinden memnun olduğu ölçüde gönüllü iş birliği de sağlanmış olur (Serim, 2016: 141). Mükelleflerin vergiye bakışını etkileyen unsurlar anlaşılabilirliği ölçüde yasal düzenlemeler bu yönde oluşturulabilecek ve mükelleflerin vergiye gönüllü uyumları artırılabilir. Devlet, mükelleflerden vergileri tahsil ederken işbirliği sağlayabildiği ölçüde daha etkin bir vergi sistemi oluşturabilecektir. (İpek ve Kaynar, 2009: 174)

Algı kelime anlamı olarak, ‘duyu verilerini örgütleyip yorumlayarak çevremizdeki nesne ve olaylara anlam verme süreci’ olarak adlandırılır. Algılama ise ‘bir şeyin farkına varma ve farkına varılan şeye bilgi sistemimiz içinde bir yer bularak yakıştırma ve söz konusu olguyu nitel ve nicel olarak yargılayıp değerlendirme süreci’ şeklinde tanımlanabilir (Şimşek, Akgemci ve Çelik, 2011: 127).

Vergi algılaması, vergi psikolojisi içerisinde yer alır ve insanların vergiye karşı bakışını yansıtır. Vergiyi kamu hizmetlerinin fiyatı olarak algılamak, verginin mantığını anlamak ve vergiyi doğru şekilde algılamak açısından önemlidir. Çünkü vergilerin toplum yararına olduğu ve toplanan vergilerin daha sonra hizmet olarak topluma geri döneceği bilinci vergilere karşı olumlu bir bakış kazandıracaktır. Bunun yanı sıra vergilerin devlet tarafından zorla alınan bir yük, bir ceza olarak algılanması ise mükelleflerin vergi ödeme isteğini azaltacak ve vergi alanında kayıt dışı ekonomiyi artıracaktır. Bu bağlamda verginin nasıl algılandığı büyük önem teşkil etmektedir (Sağbaş ve Başoğlu, 2005: 126).

Devletin kendisinden beklenen mal üretimi ve hizmet sunumlarını yerine getirebilmek için, bu mal ve hizmetlerin finanse edilmesi gerekmektedir. Devletin finansman sağlamak için elinde bulunan en önemli kaynak vergilerden oluşur. Finansman açısından başvuru olan bu vergiler devleti ilgilendirdiği kadar, vergilerin ödenmesi bakımından da mükellefleri ilgilendirmektedir. Bu noktadan ele alındığında vergi mükelleflerin tutum ve davranışlarını da etkiler (Bağdigen ve Erdoğan, 2010: 106).

3. LİTERATÜR

Literatürde mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışları, tepkileri, vergiyi algılamaları, vergi bilinci, vergiye uyum konularında çalışmalar 1970’li yıllarda başlamış olup 2000’li yıllardan itibaren artarak devam etmiş, eğitimin çeşitli aşamalarında olan öğrencilerin vergi algı ve bilinci ile ilgili çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır.

Yeniçeri'nin 2005 yılında yapmış olduğu bir çalışmada, çeşitli düzeylerde gelir elde eden vergi yükümlülerinin gelir düzeyine göre vergiye karşı tutum ve davranışlarını incelemiştir. Çalışmada gelir seviyesine göre yükümlülerin vergiye karşı tutum ve davranışlarında farklılıklar olduğunu ileri sürmüştür (Yeniçeri, 2005; 297). Ömürber, Çiçek ve Çiçek'in 2007 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri üzerine yapmış olduğu bir çalışmada vergi ödemeyi veya ödememeyi belirleyen en önemli faktörlerin sırasıyla; ödenilen vergilerin çok açık ve net olarak nerelerde kullanıldığının bilinmesi, daha şeffaf ve hesap verebilir devlet yönetimi, adil bir vergi yükü dağılımı olduğunu tespit etmişlerdir. (Ömürber, Çiçek ve Çiçek, 2007, 102)

Bagdigen ve Erdogan'ın 2010 yılında Zonguldak'ta mükelleflerin vergi uygulamaları karşısında tutum ve davranışları üzerine yapılan bir çalışmada; mükellefler, vergiyi genel olarak devletin sunduğu mal ve hizmetlerin finansmanı için gerekli bir kaynak ve kendileri açısından da bir vatandaşlık görevi olarak değerlendirildiğini ancak kendi yakınlarının ya da çevresindeki kişilerin vergi ödevini tam ve zamanında yerine getirmemesi halinde ilgili makamları durumdan haberdar edip etmeme konusunda pasif tavır sergilendiği ileri sürülmüştür (Bagdigen ve Erdoğan, 2016; 112). Bayraklı, Saruç ve Sağbaş'ın 2004 yılında vergi kaçırma önleyen faktörlerin belirlenmesi ve vergi kaçaklarının önlenmesi konusunda yapmış oldukları çalışmada mükellefin vergi kaçırma kararını vermesinde vergi yükünün önemli bir rol oynadığını, başka faktörlerin de bu kararı vermede etkili olduğunu, vergi sisteminin adaletsiz olduğuna inanan mükelleflerin adaletli vergi sistemine inanan mükelleflere göre vergi kaçırma olasılığının daha yüksek olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca mükelleflerin çevresinde vergi kaçırmanın olması halinde mükellefin de vergi kaçırma yönelik bir tutum sergilediğini de ileri sürmüşlerdir (Bayraklı ve diğerleri; 2004). Bu konu ile ilgili Eskişehir'de yapılan başka bir çalışmada ise vergi oranı, vergi cezaları, vergi denetimleri, vergi ahlakı, vergi sistemi ve demografik bazı değişkenlerin mükelleflerin vergi kaçırma davranışlarını etkilediği ortaya konulmuştur (Yalama ve Gümüş, 2013: 77).

Çeşitli seviyelerde öğrenim gören öğrenciler üzerine konu ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır.

İlköğretim ikinci düzeyi (6.7.8. sınıf) öğrencilerinin vergi bilinci üzerine yapılan bir çalışmada öğrencilerin vergi ile kamu hizmetleri arasındaki bağı doğru şekilde algıladıkları ve vergi bilinci ile ilgili ilk bilgilerin aileler tarafından verildiği ifade edilmiştir (Taytak, 2010: 496).

İlköğretim öğrencileri üzerine yapılan başka bir çalışmada ise öğrencilerin vergi konusunda algılama yanlışlarının fazla olduğunu, öğrencilerin vergiyi algılamaları üzerinde inciyet ve eğitim düzeyinin belirleyici olmadığı ortaya konulmuştur. Ayrıca bu çalışmada öğrencinin yaşı, ailenin gelir düzeyi ve anne babanın eğitim seviyesi arttıkça öğrencilerin vergiyi doğru algılamalarının arttığı ifade edilmiştir (Sağbaş ve Başoğlu, 2005: 123).

Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin vergi algısı ve bilinci üzerine yapılan bir çalışmada, öğrencilerin güçlü bir vergi algısı olduğu, vergi sistemi hakkında ise olumsuz bir kanaate sahip oldukları, öğrencilerin vergi algısının pozitif

yönde olduğu büyük oranda vergi bilincine sahip oldukları ifade edilmiştir (Sağlam, 2013: 331).

Hastuti 2014 yılında “vergi bilinci ve vergi eğitimi: potansiyel vergi mükelleflerinin algısı” başlıklı çalışmada, işletme ve işletme bölümü dışındaki öğrencilerin vergi bilinci konusuna anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmada işletme öğrencileri çoğunlukla vergi ile ilgili bilgilerin gelecekleri için faydalı olacağına (%45,7) bu nedenle yüksek eğitim düzeyinde (%41,8) öğrenilmesinin önemli olduğuna inandıklarını ortaya koymuştur (Hastuti, 2014: 83).

4. RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN VERGİ BİLİNÇLERİNİN VE VERGİ ALGILARININ İNCELENMESİNE YÖNELİK ALAN ÇALIŞMASI

4.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin vergi algısı ve vergi bilinçlerinin incelenmesidir. Araştırmanın amacı, öğrencilerinin vergi algısı ve vergi bilinçlerinin tespit edilerek, vergiye karşı bakış açıları, vergi görevlerini algılamaları, vergi yükü ve vergi idarelerinin uygulamalarına ilişkin görüşlerini ne olduğu hakkındaki görüşlerini belirlemektir.

4.2. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma için kullanılan hipotezler aşağıda belirtilmiştir:

H₁: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin vergi bilinçleri ve algıları cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H₂: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin vergi bilinçleri ve algıları yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

H₃: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin vergi bilinçleri ve algıları eğitim gördükleri bölüme göre farklılık göstermektedir.

4.3. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmada, veri toplama aracı olan ankette yer alan ifadelerin araştırmanın amacına uygun olduğu, örnekleme yer alan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin evreni temsil etmede yeterli olduğu ve araştırma için uygulanan ankete katılan üniversite öğrencilerinin veri toplama aracındaki ifadelerle belirttikleri görüş ve ifadelerin doğru, samimi ve içten olduğu varsayılmaktadır.

4.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, veri toplamada kullanılan ankette yer alan ifadeler, bu ifadelerle görüşlerini bildiren örnekleme yer alan 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında öğrenim gören İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri ile sınırlıdır.

4.5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada yöntem olarak anket kullanılmıştır. Ankette ilgili literatürde yer alan genel kabul görmüş soru formları kullanılmıştır. İlgili form ekte yer almaktadır. Soru formları İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerine uygulanmıştır.

4.5.1. Araştırmanın Anakütle ve Örnekleme

Araştırmanın anakütlesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İktisat, Uluslararası İlişkiler, Sosyal Hizmet ve Maliye bölümlerinde öğrenim gören 1389 öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise belirtilen anakütleden tabakalı örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Tabakalı örneklemede kitle, her bir örnekleme birimi yalnız bir tabakaya ait olacak ve hiçbir örnekleme birimi açıkta kalmayacak biçimde tabakalara bölünür ve katılımcılar her bir tabaka için birbirlerinden bağımsız bir şekilde ayrı ayrı belirlenir (Şenol, 2012: 251). Kullanılan bu yöntemde oluşturulan örneklemin 418 anketten oluşması gerektiği hesaplanmıştır; buna göre her bölümden random tabakalama tekniği ile olası veri eksikliği de düşünülerek 430 öğrenciye anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Geri dönüşü alınan anket formlarından 4'ünün eksik doldurulması nedeniyle elenmiş 426 anket formundan elde edilen veriler istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur.

4.5.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin sorulara yer verilmiş olup cinsiyet, medeni durum, yaş, gelir ve bölüm bilgileri sorgulanmıştır.

Anket formunun ikinci bölümünde Çelebi (2016) tarafından geliştirilen “Vergi Bilinci ve Vergi Algısı Ölçeği” yer almaktadır. Ölçek 5'li likert tipinde (1: kesinlikle katılıyorum, 5: kesinlikle katılmıyorum) 37 madde olarak hazırlanmış güvenilirlik geçerlik çalışması sonrası 18 madde ve 5 boyut olarak yapılandırılmıştır. Çelebi (2016) çalışmasında örneklem serbest muhasebeci ve mali müşavirler olmakla birlikte bu çalışmada üniversite öğrencilerinin örnekleme oluşturması nedeniyle güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları ile ölçek yeniden yapılandırılmıştır. Ölçek ve alt boyutlarda elde edilen yüksek puanlar, vergi bilinci ve algısının yüksek düzeyde olumlu olduğunu ifade etmektedir.

4.6. Araştırma Bulguları ve Bulguların Değerlendirilmesi

Bu bölümde araştırmanın analizleri yapılmıştır. İlk olarak öğrencilerin demografik bilgileri frekans ve yüzde tablosu olarak gösterilmiştir. İkinci olarak ölçek ifadelerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Daha sonra ise güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Ölçek veri dağılımları yapısının tespiti için normallik testi uygulanmıştır. Ölçek puanlarının normallik sınavında Çarpıklık (Skewness) katsayısı kullanılmıştır. Sürekli bir değişkenden elde edilen puanların normal dağılım özelliğinde kullanılan çarpıklık katsayısının (Skewness) ± 1 sınırları içinde kalması puanların normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği şeklinde yorumlanabilir (Büyüköztürk, 2011: 40). Yapılan normallik sınavında ölçek ve alt boyut puanlarının normal dağılım gösterdiği tespit edildiğinden puanların cinsiyet değişkenine göre karşılaştırılmasında bağımsız iki

örneklem t testinden; yaş ve bölüm değişkenlerine göre karşılaştırılmasında ANOVA testinden yararlanılmıştır. ANOVA testinde anlamlı farklılık görüldüğünde farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla LSD post hoc testi kullanılmıştır. Ölçek puanları arasındaki ilişki analizinde Pearson korelasyon tekniği kullanılmıştır. Analizlerde güven aralığı %95 (anlamlılık düzeyi 0,05 $p < 0,05$) olarak belirlenmiştir. Son olarak da araştırmanın hipotezlerinin incelenmesi için analizler yapılmış ve sonuçlara yer verilmiştir.

4.6.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 426 üniversite öğrencisinin %56,8'i kadın, %43,2'si erkektir. Öğrencilerin %24,4'ü 18-20 yaş, %64,1'i 21-23 yaş arasında, %11,5'i 24 yaş ve üstüdür. Öğrencilerin %13,8'inin aylık geliri 400TL ve altı, %26,1'inin 401-500TL, %38,5'inin 501-1000TL arası, %21,6'sının 1001TL ve üstüdür. Öğrencilerin %36,4'ü işletme, %17,6'sı siyaset bilimi ve kamu yönetimi, %31,2'si iktisat, %3,3'ü uluslararası ilişkiler, %12'si sosyal hizmetler, %2,8'i maliye bölümünde öğrenim görmektedir. Bölümlerde öğrenci sayıları eşit olmadığı için random tabakalama yoluyla veriler toplanmıştır. Bu nedenle verilerin bölümlere göre dağılımında eşit gerçekleşmemiştir.

4.6.2. Vergi Bilinci ve Vergi Algısı Ölçeği İfadelerine İlişkin Bulgular

Vergi bilinci ve algısına ilişkin ifadeler verilen cevapların ortalama ve standart sapma puanları Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Vergi Bilinci ve Algısına İlişkin Görüşlere Ait Ortalama ve Standart Sapma

İfadeler	\bar{X}	SS
S1. Vergi, zorunlu bir ödemedir.	4,19	0,71
S2. Vergi, kamu hizmetlerinin karşılığıdır.	4,05	0,76
S3. Vergi, mükelleflere yüklenen bir yüküdür.	3,80	0,90
S4. Vergi, vatandaşlık görevleri arasında yer almaktadır.	4,15	0,70
S5. Vergi yükünü en çok gelir vergisi öderken hissediyorum.	3,33	0,95
S6. Vergi yükünü en çok KDV ve ÖTV'yi öderken hissediyorum.	3,99	0,86
S7. Vergi yükünü en çok servet üzerinden (VİV, MTV, EV) alınan vergileri öderken hissediyorum.	3,04	1,02
S8. Vatandaş olarak vergi verdiğim için gurur duyuyorum.	3,58	0,99
S9. Vergi bilincinin oluşmasında ailedeki eğitim daha önemlidir.	3,54	1,04
S10. Demokrasi ve vergiye gönüllü uyum doğru orantılıdır.	3,41	1,02
S11. Ödediğim verginin nereye, nasıl harcandığını oy sandığında sorgularım.	3,75	1,13
S12. Desteklediğim siyasi parti iktidara gelirse vergiye daha sempatik bakarım.	2,78	1,25
S13. Aldığım kamu hizmeti ile ödediğim vergiyi kıyaslarım.	4,04	0,96
S14. Ödediğim vergi ülkenin ihtiyaç duyulan alanlarına harcanmaktadır.	3,41	1,02

İfadeler	\bar{X}	SS
S15. Ödediğim vergi ile devletten sağladığım hizmet arasında doğru orantı vardır.	3,24	1,01
S16. Diğer mükelleflerin vergi kaçırması benim vergiye karşı bakış açımı olumsuz etkilemektedir.	3,76	1,15
S17. Ödenmeyen vergiler kamu hizmetlerini azaltmaktadır.	3,61	1,00
S18. Vergi mevzuatı anlaşılır bir biçimde hazırlanmıştır.	3,17	0,98
S19. Vergi yasalarında sık sık değişiklik yapılması vergi bilincini olumsuz etkilemektedir.	3,65	1,00
S20. Değişen vergi yasalarını internette takip ederek öğreniyorum.	3,12	1,14
S21. Değişen vergi yasalarını resmi gazeteden takip ederek öğreniyorum.	2,69	1,12
S22. Devlet adil bir vergileme sistemi uygulamaktadır.	2,81	1,13
S23. Vergi oranlarının düşürülmesi vergi gelirlerini arttırır.	3,40	0,96
S24. Vergi oranlarının yüksek olması vergi kaçakçılığını arttırır.	3,96	0,93
S25. Vergi afları ile dürüst mükellefler cezalandırılmaktadır.	3,66	0,93
S26. Vergi afları, vergi ödevlerinin yerine getirilmesini aksatmaktadır.	3,60	0,92
S27. Vergi aflarının daha sık yapılması gerekmektedir.	3,50	0,93
S28. Vergi cezaları yeterlidir.	2,96	1,13
S29. Vergi üzerinde uzlaşma yoluna gidilmesi, vergi cezalarında etkinliği azaltır.	3,47	0,90
S30. Vergi denetimleri yeterlidir.	2,70	1,12
S31. Vergi denetimleri, vergi gelirlerini arttırır.	3,62	0,96
S32. Alışverişte aldığımız fiş veya faturaların ülke ekonomisine katkısı vardır.	3,72	0,91
S33. Vergi idaresindeki çalışan sayısı yetersizdir.	3,10	0,92
S34. Vergi idaresi çalışanlarının daha nitelikli olması gerekmektedir.	3,78	0,99
S35. Vergi idaresi çalışanlarının maaşlarının arttırılması ile mükellefe karşı davranışları doğru orantılıdır.	3,05	0,99
S36. Vergi idaresinde çalışanların mükellefe olan davranışları idealdir.	3,07	0,95
S37. Mükelleflerin savaş, salgın hastalıklar vb. gibi durumlarda vergi uyumları daha fazla olacaktır.	3,24	1,00

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan öğrencilerin ölçek ifadelerine verilen cevaplar neticesinde en yüksek düzeyde "Vergi, zorunlu bir ödemedir" (Ort: 4,19) ve "Vergi, vatandaşlık görevleri arasında yer almaktadır." (Ort: 4,15) ifadelerine katıldıkları görülmektedir. Bununla birlikte "Vergi, kamu hizmetlerinin karşılığıdır" (Ort: 4,05) ve "Aldığım kamu hizmeti ile ödediğim vergiyi kıyaslarım" (Ort: 4,04) ifadelerine katılım düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir.

Vergi bilinci ve algısı ölçeği ve alt boyutlarının ortalama, standart sapma ve çarpıklık (Skewness) bilgilerinden oluşan betimsel istatistiklerine Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2'ye bakıldığında; vergi bilinci ve algısı ölçek puanına (3,69±0,48) göre araştırmaya katılan öğrencilerin vergi bilincinin “yüksek düzeyde” olduğu tespit edilmiştir. Alt boyutlar incelendiğinde en yüksek vergi sorumluluğu algısına ilişkin olduğu görülmektedir (5-1=4; 4/5=0,80; 1,00-1,80: çok düşük; 1,81-2,60: düşük; 2,61-3,40: orta; 3,41-4,20: yüksek; 4,21-5,0).

Tablo 2: Vergi Bilinci ve Algısı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Betimsel İstatistikleri

Vergi Bilinci ve Vergi Algısı Ölçeği ve Alt Boyutları	N	Min.	Mak.	\bar{X}	SS	Skewness
Vergi Sorumluluğu Algısı	426	1,00	5,00	4,13	0,59	-0,82
Vergi Bilinci	426	1,00	5,00	3,51	0,79	-0,20
Vergi Sistemi Algısı	426	1,00	5,00	3,85	0,70	-0,77
Verginin Amacına İlişkin Algı	426	1,00	5,00	3,32	0,92	-0,34
Vergi Af ve Ceza Algısı	426	1,00	5,00	3,63	0,78	-0,28
Vergi Bilinci ve Algısı	426	1,37	5,00	3,69	0,48	-0,27

4.6.3. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Veriler, SPSS (Statistical Package Program for Social Science) 16.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada ölçeklerin geçerlilik çalışmaları kapsamında açıklayıcı faktör analizi; güvenilirlik çalışması kapsamında madde analizi (madde toplam korelasyonu ve Cronbach Alpha) yöntemleri kullanılmıştır.

Açıklayıcı faktör analizi birbiriyle ilişkili çok sayıda değişkeni bir araya getirerek, kavramsal olarak anlamlı daha az sayıda yeni değişkenler bulmayı, keşfetmeyi amaçlayan çok değişkenli bir istatistik olarak tanımlanabilir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010: 177). Açıklayıcı faktör analizinde, değişkenler arasındaki ilişkilerden hareketle faktör bulmaya yönelik bir işlem gerçekleştirilir. Maddelerin ait oldukları faktördeki yük değerleri, diğer faktördeki yük değerleri ve birden fazla faktördeki yükler arasındaki fark incelenir. Faktör analizinde aynı yapıyı ölçmeyen maddelerin ayıklanmasına faktör yük değerlerinin yüksek olmasına (0,45 ya da daha yüksek olması iyi bir ölçü olmakla birlikte bu oran 0,30'a kadar indirilebilir) ve maddelerin tek bir faktörde yüksek yük değerine, diğer faktörlerde düşük yük değerine sahip olmasına (her maddenin en yüksek faktör yüküne sahip olduğu faktör dışındaki faktörlerle faktör yük farkının en az 0,10 olmasına) dikkat edilmelidir (Büyüköztürk, 2011: 140).

Madde analizi yöntemlerinden Cronbach Alpha tekniği test puanları arasındaki tutarlılığı incelemek amacıyla kullanılır. Diğer bir madde analizi yöntemi olan madde toplam korelasyonu test maddelerinden alınan puanlar ile testin toplam puanı arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla kullanılır ve her iki test ölçme aracındaki maddelerin benzer davranışları örneklediğini ve testin iç tutarlılığının yüksek olduğunu gösterir. Genel olarak madde toplam korelasyonu 0,30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri iyi derecede ayırt ettiği; 0,20-0,30 arasında kalan maddelerin gerektiğinde teste alınabileceği söylenebilir. Cronbach Alpha iç tutarlılığı göstermekte olup genellikle 0,70'in üzerinde olması beklenir (Büyüköztürk, 2011: 140).

Tablo 3'te verilerin güvenilirlik analizi sonuçları gösterilmektedir. Analiz sonuçlarına göre vergi bilinci ve vergi algısı ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısı 0,77; alt boyutların Cronbach Alpha katsayılarının 0,76; 0,67; 0,64; 0,79 ve 0,60 düzeyinde olduğu ve ölçekteki tüm maddeler için madde-toplam korelasyonunun 0,20'den yüksek (0,22 ile 0,52 Aralığında) olduğu tespit edilmiştir. Geçerlilik ve güvenilirlik analizleri sonuçlarına göre vergi bilinci ve algısı ölçeğinin 14 madde ve 5 boyutlu yapısı ile güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: Vergi Bilinci ve Vergi Algısı Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Madde ve Boyut	R	A (0,77)
F1: Vergi Sorumluluğu Algısı		0,76
S1	0,51	
S2	0,52	
S4	0,52	
F2: Vergi Bilinci		0,67
S8	0,43	
S9	0,39	
S10	0,41	
F3: Vergi Sistemi Algısı		0,64
S13	0,35	
S16	0,22	
S19	0,25	
S24		
F4: Verginin Amacına İlişkin Algı		0,79
S14	0,38	
S15	0,36	
F5: Vergi Af ve Ceza Algısı		0,60
S25	0,34	
S26	0,45	

r: Madde Toplam Korelasyonu

4.6.3.1. Vergi Bilinci ve Vergi Algısı Ölçeğinin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Vergi bilinci ve vergi algısı ölçeğinin açıklayıcı faktör analizinde KMO 0,80; Bartlett's küresellik testi anlamlılık düzeyi ise $p < 0,01$ olarak tespit edildiğinden 426 örneklemin açıklayıcı faktör analizi için yeterli olduğu gözlenmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Vergi Bilinci ve Vergi Algısı Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi İlk Sonuçları

Madde ve Boyut	F1	F2	F3	F4	F5
F1: Vergi Sorumluluğu Algısı					
S1 Vergi, zorunlu bir ödemedir	0,63	0,31	0,11	0,09	0,04
S2 Vergi, kamu hizmetlerinin karşılığıdır	0,60	0,25	0,05	0,17	0,09
S3 Vergi, mükelleflere yüklenen bir yüküdür	0,30	0,23	0,03	0,07	0,05
S4. Vergi, vatandaşlık görevleri arasında yer almaktadır.	0,67	0,11	0,04	0,12	0,09

Madde ve Boyut	F1	F2	F3	F4	F5
S5. Vergi yükünü en çok gelir vergisi öderken hissediyorum.	0,06	0,43	0,09	0,03	0,11
S6. Vergi yükünü en çok KDV ve ÖTV'yi öderken hissediyorum.	0,21	0,36	0,11	0,02	0,08
S7 Vergi yükünü en çok servet üzerinden (VİV, 0,10 MTV, EV) alınan vergileri öderken hissediyorum	0,10	0,28	0,02	0,01	0,02
<hr/>					
F2: Vergi Bilinci					
S8. Vatandaş olarak vergi verdiğim için gurur duyuyorum.	0,12	0,15	0,63	0,13	0,17
S9. Vergi bilincinin oluşmasında ailedeki eğitim daha önemlidir.	0,16	0,03	0,46	0,05	0,12
S10. Demokrasi ve vergiye gönüllü uyum doğru orantılıdır.	0,27	0,01	0,42	0,08	0,13
S12. Desteklediğim siyasi parti iktidara gelirse vergiye daha sempatik bakarım.	0,34	0,04	0,07	0,06	0,01
S32. Alışverişte aldığımız fiş veya faturaların ülke ekonomisine katkısı vardır.	0,20	0,16	0,19	0,05	0,17
<hr/>					
F3: Vergi Sistemi Algısı					
S11. Ödediğim verginin nereye, nasıl harcadığını oy sandığında sorgularım.	0,22	0,30	0,05	0,12	0,06
S13. Aldığım kamu hizmeti ile ödediğim vergiyi kıyaslarım.	0,23	0,47	0,06	0,11	0,22
S16. Diğer mükelleflerin vergi kaçırması benim vergiye karşı bakış açımı olumsuz etkilemektedir.	0,05	0,52	0,14	0,02	0,08
S18. Vergi mevzuatı anlaşılır bir biçimde hazırlanmıştır.	0,14	0,04	0,29	0,26	0,09
S19. Vergi yasalarında sık sık değişiklik yapılması vergi bilincini olumsuz etkilemektedir.	0,04	0,57	0,06	0,03	0,03
S20. Değişen vergi yasalarını internetten takip ederek öğreniyorum.	0,04	0,08	0,27	0,02	0,03
S21. Değişen vergi yasalarını resmi gazeteden takip ederek öğreniyorum.	0,06	0,06	0,32	0,04	0,03
S22. Devlet adil bir vergileme sistemi uygulamaktadır.	0,10	0,19	0,41	0,41	0,01
S23. Vergi oranlarının düşürülmesi vergi gelirlerini arttırır.	0,17	0,23	0,35	0,13	0,06
S24. Vergi oranlarının yüksek olması vergi kaçakçılığını arttırır.	0,18	0,42	0,01	0,01	0,27
<hr/>					
F4: Verginin Amacına İlişkin Algı					
S14. Ödediğim vergi ülkenin ihtiyaç duyulan alanlarına harcanmaktadır.	0,31	0,06	0,26	0,73	0,04
S15. Ödediğim vergi ile devletten sağladığım hizmet arasında doğru orantı vardır.	0,26	0,00	0,31	0,66	0,03

Madde ve Boyut	F1	F2	F3	F4	F5
S17. Ödenmeyen vergiler kamu hizmetlerini azaltmaktadır.	0,23	0,29	0,05	0,15	0,29
F5: Vergi Af ve Ceza Algısı					
S25. Vergi afları ile dürüst mükellefler cezalandırılmaktadır.	0,17	0,31	0,03	0,15	0,53
S26. Vergi afları, vergi ödevlerinin yerine getirilmesini aksatmaktadır.	0,18	0,30	0,02	0,05	0,46
S27. Vergi aflarının daha sık yapılması gerekmektedir.	0,12	0,13	0,21	0,09	0,06
S28. Vergi cezaları yeterlidir.	0,03	0,02	0,45	0,14	0,13
S29. Vergi üzerinde uzlaşma yoluna gidilmesi vergi cezalarında etkinliği azaltır.	0,10	0,02	0,29	0,05	0,27
S30. Vergi denetimleri yeterlidir.	0,06	0,13	0,47	0,16	0,01
S31. Vergi denetimleri, vergi gelirlerini artırır.	0,23	0,17	0,13	0,08	0,19
S33. Vergi idaresindeki çalışan sayısı yetersizdir.	0,07	0,25	0,07	0,15	0,08
S34. Vergi idaresi çalışanlarının daha nitelikli olması gerekmektedir.	0,23	0,36	0,03	0,03	0,10
S35. Vergi idaresi çalışanlarının maaşlarının artırılması ile mükellefe karşı davranışları doğru orantılıdır.	0,12	0,12	0,46	0,02	0,07
S36. Vergi idaresinde çalışanların mükellefe olan davranışları idealdir.	0,01	0,09	0,52	0,23	0,06
S37. Mükelleflerin savaş, salgın hastalıklar vb. gibi durumlarda vergi uyumları daha fazla olacaktır.	0,11	0,27	0,40	0,17	0,02
Özdeğer	5,35	3,53	2,11	1,54	1,41
Varyans (%)	7,65	6,66	6,17	4,22	3,55
Toplam Varyans (%)	28,25				

Elde edilen ilk sonuçlara göre ölçekte yer alan 37 maddenin açıkladığı toplam varyansın oldukça düşük (%28,25) düzeyinde olduğu; 23 maddenin (3, 5, 6, 7, 11, 12, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37. ifadeler) faktör yükünün veya ait olduğu boyuttaki faktör yükünün çok düşük (<0,40) olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu maddeler çıkarılarak faktör analizi tekrarlanmış ve Tablo 4'teki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 5: Vergi Bilinci ve Vergi Algısı Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Vergi Bilinci ve Algısının Boyutları	F1	F2	F3	F4	F5
F1: Vergi Sorumluluğu Algısı					
S1	0,81				
S2	0,80				
S4	0,70				
F2: Vergi Bilinci					
S8		0,64			
S9		0,81			

Vergi Bilinci ve Algısının Boyutları	F1	F2	F3	F4	F5
S10		0,71			
F3: Vergi Sistemi Algısı					
S13			0,55		
S16			0,70		
S19			0,79		
S24			0,60		
F4: Verginin Amacına İlişkin Algı					
S14				0,84	
S15				0,88	
F5: Vergi Af ve Ceza Algısı					
S25					0,78
S26					0,83
Özdeğer	3,81	2,12	1,13	1,07	1,00
Varyans (%)	15,43	13,77	13,05	12,10	10,50
Toplam Varyans (%)	64,85				

Tablo 5 incelendiğinde; ölçekten sorunlu maddelerin çıkarılması sonrasında tekrarlanan açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, kalan 14 maddenin açıkladığı toplam varyansın (%64,85), başlangıçtaki 37 maddeli yapının açıkladığı toplam varyansa göre (%28,25) düşmediği aksine oldukça yükseldiği ve yeterli düzeye ulaştığı tespit edilmiştir. Son açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçekte kalan 14 maddenin ait oldukları faktörlerde yüksek, diğer faktörlerde düşük faktör yüklerine sahip oldukları; faktör yüklerinin 0,55 ile 0,88 aralığında olduğu tespit edilmiştir. Faktörlerin açıkladıkları varyanslar sırasıyla % 15,43; % 13,77; % 13,05; % 12,10; % 10,50 olmak üzere açıklanan toplam varyansın %64,85 düzeyine ulaştığı tespit edilmiştir.

4.6.4. Hipotez Analizleri

Araştırma modelinde bulunan hipotezlerin geçerli olup olmadığını ortaya koyabilmek için bağımsız iki örneklem t testi ve ANOVA testi kullanılmıştır.

4.6.4.1. Vergi Bilinci ve Algısı Görüşlerinin Cinsiyete Göre Farklılık Analizi

Tablo 6: Vergi Bilinci ve Algısı Görüşlerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Ait t Testi Sonuçları

Vergi Bilinci ve Algısının Boyutları	Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	t	P
Vergi Sorumluluğu Algısı	Kadın	242	4,12	0,56	-0,38	0,707
	Erkek	184	4,14	0,63		
Vergi Bilinci	Kadın	242	3,47	0,78	-1,18	0,240
	Erkek	184	3,56	0,79		
Vergi Sistemi Algısı	Kadın	242	3,82	0,66	-1,10	0,270
	Erkek	184	3,89	0,76		
Verginin Amacına İlişkin Algı	Kadın	242	3,32	0,91	-0,20	0,841
	Erkek	184	3,33	0,94		
Vergi Af ve Ceza Algısı	Kadın	242	3,62	0,74	-0,49	0,627

Vergi Bilinci ve Algısının Boyutları	Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	t	P
	Erkek	184	3,65	0,83		
	Kadın	242	3,67	0,46		
Vergi Bilinci ve Algısı	Erkek	184	3,72	0,51	-1,03	0,304

Tablo 6'da vergi algısı ve bilincine yönelik ölçek ve alt boyut puanlarının öğrencilerin cinsiyetine göre karşılaştırmasına ait bağımsız iki örneklem t testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Vergi bilinci ve algısı puanlarının öğrencilerin cinsiyetine göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir. H_1 hipotezi reddedilmiştir.

4.6.4.2. Vergi Bilinci ve Algısının Yaş Gruplarına Göre Farklılık Analizi

Tablo 7: Vergi Bilinci ve Algısının Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına Ait ANOVA Testi Sonuçları

Vergi Bilinci ve Algısının Boyutları	Yaş Grupları	n	\bar{X}	SS	F	P
Vergi Sorumluluğu Algısı	A-18-20 yaş	104	4,10	0,45	0,23	0,794
	B-21-23 yaş	273	4,14	0,64		
	C-24 yaş ve üstü	49	4,16	0,61		
Vergi Bilinci	A-18-20 yaş	104	3,47	0,64	0,62	0,538
	B-21-23 yaş	273	3,54	0,80		
	C-24 yaş ve üstü	49	3,43	0,96		
Vergi Sistemi Algısı	A-18-20 yaş	104	3,90	0,74	0,36	0,696
	B-21-23 yaş	273	3,83	0,69		
	C-24 yaş ve üstü	49	3,85	0,72		
Verginin Amacına İlişkin Algi	A-18-20 yaş	104	3,32	0,80	1,54	0,216
	B-21-23 yaş	273	3,36	0,97		
	C-24 yaş ve üstü	49	3,11	0,86		
Vergi Af ve Ceza Algısı	A-18-20 yaş	104	3,64	0,72	0,01	0,992
	B-21-23 yaş	273	3,63	0,79		
	C-24 yaş ve üstü	49	3,62	0,82		
Vergi Bilinci ve Algısı	A-18-20 yaş	104	3,69	0,40	0,40	0,672
	B-21-23 yaş	273	3,70	0,51		
	C-24 yaş ve üstü	49	3,63	0,52		

Tablo 7'de vergi algısı ve bilincine yönelik ölçek ve alt boyut puanlarının öğrencilerin yaş gruplarına göre karşılaştırmasına ait ANOVA testi sonuçlarına yer verilmiştir. Vergi bilinci ve algısı puanlarının öğrencilerin yaşına göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir. H_2 hipotezi reddedilmiştir.

4.6.4.3. Vergi Bilinci ve Algısının Öğrencilerin Eğitim Aldığı Bölüme Göre Farklılık Analizi

Vergi bilinç ve algısına yönelik ölçek ve alt boyut puanlarının öğrencilerin eğitim aldığı bölüme göre karşılaştırmasına ait ANOVA testi sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Vergi Bilinci ve Algısının Öğrencilerin Eğitim Aldığı Bölüme Göre Karşılaştırılmasına Ait ANOVA Testi Sonuçları

Alt Boyut	Bölüm	n	\bar{X}	SS	F	p	Anlamlı Fark
Vergi Sorumluluğu Algısı	A-İşletme	155	4,17	0,66	0,98	0,431	
	B-SBKY	61	4,14	0,53			
	C-İktisat	133	4,07	0,58			
	D-Uluslararası İlişkiler	14	4,14	0,53			
	E-Sosyal Hizmetler	51	4,08	0,57			
	F-Maliye	12	4,39	0,47			
Vergi Bilinci	A-İşletme	155	3,60	0,87	1,38	0,230	
	B-SBKY	61	3,50	0,75			
	C-İktisat	133	3,47	0,73			
	D-Uluslararası İlişkiler	14	3,40	0,78			
	E-Sosyal Hizmetler	51	3,33	0,71			
	F-Maliye	12	3,81	0,63			
Vergi Sistemi Algısı	A-İşletme	155	3,92	0,64	2,42	0,035	A,E,F>C
	B-SBKY	61	3,79	0,66			
	C-İktisat	133	3,71	0,78			
	D-Uluslararası İlişkiler	14	4,04	0,72			
	E-Sosyal Hizmetler	51	3,98	0,71			
	F-Maliye	12	4,13	0,52			
Verginin Amacına İlişkin Algı	A-İşletme	155	3,30	0,98	2,33	0,041	F>A,B,C,D,E
	B-SBKY	61	3,30	0,93			
	C-İktisat	133	3,25	0,93			
	D-Uluslararası İlişkiler	14	3,32	0,67			
	E-Sosyal Hizmetler	51	3,41	0,73			
	F-Maliye	12	4,17	0,65			
Vergi Af ve Ceza Algısı	A-İşletme	155	3,78	0,73	3,14	0,008	A>B,C F>B,C,D
	B-SBKY	61	3,52	0,80			
	C-İktisat	133	3,50	0,81			
	D-Uluslararası İlişkiler	14	3,43	0,65			
	E-Sosyal Hizmetler	51	3,63	0,84			
	F-Maliye	12	4,04	0,26			
Vergi Bilinci ve Algısı	A-İşletme	155	3,76	0,52	3,48	0,004	F>A,B,C,D,E
	B-SBKY	61	3,65	0,42			
	C-İktisat	133	3,60	0,48			
	D-Uluslararası İlişkiler	14	3,67	0,38			
	E-Sosyal Hizmetler	51	3,69	0,46			
	F-Maliye	12	4,11	0,23			

Tablo 8'e göre; vergi sistemi algısı (F=2,42; p<0,05), verginin amacına ilişkin algı (F=2,33; p<0,05), vergi af ve ceza algısı (F=3,14; p<0,05), vergi bilinci ve algısı (F=3,48; p<0,05) puanlarının öğrencilerin okuduğu bölüme göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 9: Vergi Bilinci ve Algısının Öğrencilerin Eğitim Aldığı Bölüme Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Post Hoc Testi

		Bölüm	Ortalamalar Farkı	Standart Hata	P
Vergi Bilinci	İşletme	Sosyal Hizmet	,26452*	,12673	,037
	Sos. Hz.	İşletme	-,26452*	,12673	,037
Vergi Sistemi Algısı	İktisat	İşletme	-,20910*	,08236	,011
		Sosyal Hizmet	-,27175*	,11476	,018
	Maliye	-,41635*	,21008	,048	
	Sos. Hz.	İktisat	,27175*	,11476	,018
	Maliye	İktisat	,41635*	,21002	,048
Verginin Amacına İlişkin Algı	İşletme	Maliye	-,86339*	,27413	,002
	SBKY	Maliye	-,86339*	,28891	,003
	İktisat	Maliye	-,91855*	,27575	,001
	Ulusl. İlş.	Maliye	-,84524*	,35990	,019
	Sos. Hz.	Maliye	-,75490*	,29353	,010
	Maliye	İşletme	,86344*	,27413	,002
	SBKY		,86339*	,28891	,003
	İktisat		,91855*	,27575	,001
	Ulusl. İlş.		,84524*	,35990	,019
	Sosyal Hizmet		,75490*	,29353	,010
Vergi Af ve Ceza Algısı	İşletme	SBKY	,26748*	,11628	,022
		İktisat	,28387*	,09093	,002
	SBKY	İşletme	-,26748*	,11628	,022
		Maliye	-,52527*	,24294	,031
	İktisat	Maliye	-,54167*	,23188	,020
		Maliye	SBKY	,52527*	,24294
		İktisat	,54167*	,23188	,020
	Ulusl. İlş.	,61310*	,30265	,043	
Vergi Bilinci ve Algısı	İşletme	İktisat	,15675*	,05633	,006
		Maliye	-,35018*	,14280	,015
	SBKY	Maliye	-,45638*	,15050	,003
	İktisat	İşletme	-,15675*	,05633	,006
		Maliye	-,50693*	,14364	,000
	Sos. Hz.	Maliye	-,41928*	,15290	,006
	Maliye	İşletme	,35018*	,14280	,015
		SBKY	,45638*	,15050	,003
		İktisat	,50693*	,14364	,000
		Ulusl. İlş.	,43889*	,18748	,020
Sosyal Hizmet		,41928*	,15290	,006	

Tablo 9’da hangi gruplar arasında fark olduğunu belirlemek amacıyla LSD post hoc testine ait tabloya yer verilmiştir ve bu tablonun sonuçlarına göre;

- İşletme, sosyal hizmetler ve maliye bölümlerinde okuyan öğrencilerin vergi sistemi algı puanları, iktisat bölümünde okuyan öğrencilerin puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir.

- Maliye bölümünde okuyan öğrencilerin verginin amacına ilişkin algı, vergi bilinci ve algısı puanları, diğer bölümlerde okuyan öğrencilerin puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir.

- İşletme bölümünde okuyan öğrencilerin vergi af ve ceza algısı puanları, siyaset bilimi ve kamu yönetimi ve iktisat bölümlerinde okuyan öğrencilerin puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir.

- Maliye bölümünde okuyan öğrencilerin vergi af ve ceza algısı puanları, diğer bölümlerde okuyan öğrencilerin puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Yapılan analizler neticesinde Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin vergi bilinç ve algılarının cinsiyet ve yaş gruplarına göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Vergi bilinç ve algısına yönelik görüşlerde öğrenim görülen bölüme göre anlamlı farklılıklar olduğu ortaya çıkmış ve bu görüşlerin neler olduğu ve hangi gruplar arasında olduğu yapılan analizler sonucunda tespit edilmiştir. H_1 ve H_2 hipotezleri red, H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Devletin varlığını devam ettirebilmesi için belli hizmet sunumlarını yerine getirmesi gerekir. Bunun için de belli finans kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır ve en önemli finans kaynağını da vergiler oluşturmaktadır. Devlet düzeninin devam ettirilebilmesi için vergi konusunda devletin ve bireylerin kendi üstlerine düşen sorumlulukları yerine getirmeleri gerekir. Devletin uygulamış olduğu vergilendirme politikaları, yasaları, yönetmelik ve mevzuatlar yalnızca ekonomik boyutu değil, sosyal, siyasal ve bireyler açısından da sosyolojik ve psikolojik boyutları da içermelidir. Etkin, verimli ve adil bir şekilde hazırlanmış olan vergilendirme politikaları bireylerin mali güçleri ile orantılı olmalıdır. Bireyler verdikleri vergilerin nerelere harcandığını bilmiyorsa, toplumda adil bir vergi dağılımı yoksa, bireyler vergi kanun ve yönetmeliklerini anlamıyorsa vergi ödemek istemeyebilirler. Çünkü böyle olumsuz durumlar karşısında bireyler ödediği vergilerin karşılıklarını alamamakta, vergiyi bir yük olarak algılamakta ve devlete olan güvenini kaybetmektedir. Uygulanan vergi kanun ve politikaları bireyler için anlaşılır, güvenilir, adil ve şeffaf olmalıdır. Verginin kamu hizmetlerinin finansmanı için çok önemli olduğu, devletin varlığı için önem arz ettiği bireylere bizzat eğitim yoluyla anlatılmalıdır.

Vergi bilinci, bireylerin vergi ile ilgili yükümlülükleri yerine getirmedeki isteklilik olarak ifade edilebilir. Vergi algısı ise, bireylerin vergileri duyu organları yoluyla algılamasıdır. Bu iki kavram birbirleriyle alakalı kavramlardır. Bilinçli olan vergi mükellefleri kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için vergi yükümlülüklerini zamanında yerine getiren kişilerdir. Bu kişileri vergiyi ödememeye teşvik eden bireysel ve çevresel tüm faktörlerin tespit edilmesi, vergi ödemedeki istekliliğini olumsuz etkileyen faktörlerin ortadan kaldırılması ve vergi ödeme isteğini olumlu etkileyen faktörlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Böylece vergi ile ilgili sorunlar çözülebilir ve vergi uyumu sağlanabilir. Vergiye uyum sağlandığı takdirde verginin kişiler tarafından tam ve doğru olarak algılanması mümkün olabilir ve bilinçli vergi toplumu da oluşabilir. Bir toplumda vergi bilinç ve algılaması ne kadar yüksek olursa, devletin gücü yüksek ve sağlayabileceği güvenlik, sağlık, eğitim, alt yapı gibi hizmetler de beraberinde yüksek olabilir.

Bu çalışmada, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin vergi algısı ve vergi bilinçleri incelenmiştir. Bu bağlamda 430 öğrenciye anket uygulanmıştır. Yapılan araştırmada, potansiyel olarak gelecekte vergi mükellefi olmasından ziyade vergi/muhasebe ve yakın/uzak ilişki içinde olan alanlarda meslek sahibi olacak üniversite öğrencilerinin anket sorularına verdikleri yanıtlara bakıldığında; verginin zorunlu bir ödeme olduğu, verginin vatandaşlık görevleri arasında yer aldığı, verginin kamu hizmetlerinin karşılığı olduğu ve alınan kamu hizmeti ile ödenen vergiyi kıyasladıkları görüşlerine katılımın yüksek olduğu görülmektedir.

Çalışma sonuçlarına genel olarak bakıldığında araştırmaya katılan Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin vergi bilinç ve algılarının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuca varılmasında eğitimin özellikle de vergilere yönelik eğitimin vergi bilinç ve algısı üzerinde önemli bir etkisinin olabileceği düşünülmektedir. İktisadi ve idari bilimler fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin en az bir tane maliye, ekonomi veya muhasebe ile ilgili dersler almaları vergi bilinç ve algılarının yüksek olmasında önemli bir etmen olabilir. Bu fakültede öğrenim gören üniversite öğrencileri potansiyel vergi mükellefi olarak verginin ne olduğu ne için alındığı, nereye ve ne şekilde harcandığı, hangi hizmetler için kullanıldığı konularıyla ilgili bilgi sahibidirler.

Araştırmada katılımcıların vergi bilinci ve algısına ilişkin vergi sorumluluğu algısı, vergi bilinci, vergi sistemi algısı, vergi amacına ilişkin algı ve vergi af ve ceza algısı alt boyutlarıyla incelenmiştir. Alt boyutlara bakıldığında en yüksek bilincin vergi sorumluluğu algısına ait olduğu görülmektedir. Üniversite öğrencilerinin vergi bilinç ve algısı görüşlerinin cinsiyet ve yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Buna karşın vergi sistemi algısı, vergi amacına ilişkin algı, vergi af ve ceza algısı alt boyutlarında üniversite öğrencilerini okudukları bölüme göre anlamlı farklılıklar oluşmuştur. Bu bağlamda; işletme, sosyal hizmetler ve maliye bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin vergi sistemi algıları, iktisat bölümünde okuyan öğrencilere göre anlamlı düzeyde daha yüksektir. Verginin amacına ilişkin algıya bakıldığında ise, maliye bölümünde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin verginin amacına ilişkin algıları, diğer bölümlerde öğrenim görenlere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Son olarak vergi af ve ceza algılarına bakıldığında ise, işletme bölümünde okuyan öğrencilerin vergi af ve ceza algıları, siyaset bilimi ve kamu yönetimi ve iktisat bölümünde okuyan öğrencilerin algılarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Yine maliye bölümünde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin vergi af ve ceza algıları diğer bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin algılarından anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmüştür.

Yapılan araştırmada uygulanan anket sonucunda elde edilen verilere göre, vergi bilinci ve algısının oluşması ve vergiye karşı davranış ve tepkilerin azaltılması için bir takım öneriler sunulabilir.

Bunlar;

- Bireylere eğitim hayatları boyunca ödenmeyen vergilerin devlet gelirlerini azaltacağı, toplumun işsizlik, enflasyon gibi sorunlarla karşılaşmalarına neden olabileceği vurgulanabilir. Verginin bir yük değil devletin varlığını sürdürmesi için gerekli olan bir

gelir kaynağı olduğu ve vergi ödevinin de bir vatandaşlık görevi olduğu vurgulanarak vergi bilinçleri arttırılabilir.

- Devlet adil ve şeffaf bir vergi sistemi uygulayarak toplanan vergilerin nerelerde ve nasıl harcadığını kamuoyuna duyurabilir. Böylelikle vergi ödeyenlerin alınan vergilerin kamu hizmetlerinin dışında gereksiz yere harcadığı düşüncesine kapılmaları engellenebilir.

- Vergi aflarının dürüst mükellefleri cezalandırdığı göz önünde bulundurularak vergi afları uygulaması sık sık yapılamamalıdır.

- Bu çalışmada Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin vergi bilinci ve vergi algılarının ölçülmesine yönelik bir uygulama yapılmıştır. İleriki çalışmalarda birkaç farklı üniversitede öğrencilerin vergi bilinci ve algılarının ölçülmesine yönelik daha fazla örneklem ile çalışma yapılabilir ve bu üniversitelerdeki öğrencilerin vergi bilinç ve algıları karşılaştırılabilir ve görüşler arasında fark varsa farkın neden kaynaklandığı tespit edilebilir.

Kaynakça

Akdoğan, Abdurahman (2014). Kamu Maliyesi (16. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Aktan, Hasan Basri (1997). "Toplumda Vergi Bilinci, Vergi Kültürü ve Vergi Ahlakının Önemi", Yaklaşım Dergisi, Yıl:5, Sayı:52: 11-16.

Aydemir, Duygu. (2013). İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile Meslek Yüksek Okulu Öğrencilerinin Vergiyi Algılaması: Göller Yöresi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Bağdigen, Muhlis ve Arzu Erdoğan (2010). "Vergi Uygulamalarının Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışlarının Tespiti: Zonguldak İli Örneği". Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 47(548): 104-122.
- Bayraklı, Hasan Hüseyin, Naci Tolga ve İsa Sağbaş (2004). "Vergi kaçırmayı etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve vergi kaçaklarının önlenmesi: anket çalışmasının bulguları". 19. Maliye Sempozyumu, Antalya.
- Birinci, Eda (2010). Tarım Kesiminin Vergilendirilmesi ve Vergi Bilinci: Tekirdağ İli Merkez İlçe Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Boğa, Semra (2020). "Türkiye'de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişki: NARDL Eşbütünleşme Yaklaşımı". Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55(1), 487-507.
- Buyrukoğlu, Selçuk ve S. Şehnaz Altunakar Mercan (2020). "Türkiye'deki Vergi Bilincinin Ölçümünde Yeni Bir Yaklaşım: Vergi Bilinci Endeksi". Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55(3), 2012-2029
- Büyüköztürk, Şener (2011). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı (14. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Çelebi, Elif Ceren (2016). Vergi Bilinci ve Vergiye Bakış Açılıarı: Zonguldak İlinde Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Üzerine Bir Uygulama. Yüksek Lisans tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Çiçek Halit (2006). Psikolojik ve Sosyal Yönden Yükümlülerin Vergiye Karşı Tutum ve Tepkileri. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çokluk, Ömay, Güçlü Şekercioğlu ve Şener Büyüköztürk (2010). Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Erdem, Metin, Doğan Şenyüz ve İsmail Tatlıoğlu (2015). Kamu Maliyesi. (12. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Eş, Mecit (2002). Kamu Maliyesi (1. Baskı). Kütahya: Ekspres Matbaası.
- Gençoğlu, Aylin Yonca (2013). "Ticari Kapitalizmden Sanayi Kapitalizmine: Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm". Toplum Bilimleri Dergisi, 7, 79-94.
- Greene, Joshua E. (2012). Public Finance An International Perspective. Singapore: World Scientific Printers.
- Hastuti, Rini (2014). "Tax awareness and tax education a perception of potential taxpayers". International Journal of Business, Economics and Law, Vol. 5, Issue 1, s. 83-91.

- İpek, Selçuk ve İlknur Kaynar (2009). "Vergiye Gönüllü Uyum" Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma". Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 16 (1), 173-190
- Kaya, Seçil C. (2018). Yükseköğretim Öğrencilerinde Vergi Bilinci ve Vergi Algısı Üzerine Bir Araştırma: Ahi Evran Üniversitesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Karakaş, Mehmet (2018). "Bölgesel Farklılıkların Mükelleflerin Vergi Tanımı Üzerindeki Etkileri: Diyarbakır ve Yalova Örneği". Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 17, 18-33
- Mutluer, M. Kâmil, Ahmet Kesik ve Erdoğan Öner A. (2013). Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ömürbek, Nuri, Hüseyin Güçlü Çiçek ve Serdar Çiçek (2007). "Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerine Yapılan Anketin Bulguları". Maliye Dergisi, Sayı 153, S.102-122.
- Özgün, Zehra ve Cihan Yüksel (2018). "Mersin'de Vergi Mükelleflerinin Vergi Algısı, Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Düzeyinin Ölçülmesi". Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü E-Dergi, 1(2), 33-48.
- Öztürk, Nazım (2014). Maliye Politikası (2. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Sağbaşı, İsa ve Adem Başoğlu (2005). "İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Vergileri Algılaması: Afyonkarahisar İli Örneği". Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 7(2), 123-144.
- Sağlam, Metin (2013). "Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı ve Bilinci". Sosyo Ekonomi Dergisi, 315-334.
- Serim, Nilgün (2016). "Gönüllü Vergi Uyumunu Arttırmada Kamu Otoritesinin Düzenleyici Rolünün Ve Mükellef Çevresinin Önemi: Sıralı Probit Model Yaklaşım". AKÜ İİBF Dergisi- Cilt XVII Sayı:1 Yıl: Haziran 2015.Sayfalar: 141-156.
- Silvani, Carlos ve Katherina Baer (2000), "Vergi İdaresi Reform Stratejisinin Planlanması: Tecrübe ve İlkeler". (Çev: Özgür Saraç) Türk İdare Dergisi, Yıl:72, Sayı:426, Mart, 189-220
- Şenol, Şanslı (2012). Araştırma ve Örneklem Yöntemleri (1. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Şimşek, M. Şerif, Tahir Akgemci ve Adnan Çelik (2011). Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış (7. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Taytak, Mustafa (2010). "İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinde Vergi Bilincinin Tespiti: Ampirik Bir Araştırma". Maliye Dergisi, 158, 496-512.

Yalama, Gamze Öz ve Erdal Gümüş (2013). "Vergi Kaçırma Eğilimini Etkileyen Faktörler: Eskişehir' den Bulgular". Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 9, Sayı 20, 77-97.

Yeniçeri, Harun (2005). "Vergi Yükümlülerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışlarının Gelir Düzeyine Göre Karşılaştırılması". Journal of Social Studies, 31, 279-299.

Yeniğün, Yasemin (2012). Vergi Bilinci ve Vergi Uygulamaları Karşısında Mükelleflerin Davranışları: İstanbul Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Yayın Geliş Tarihi: 2022-06-09

Yayın Onay Tarihi: 2022-10-31

DOI No: 10.35343/kosbed.1128175

Aslı TENDERİS *

Ülkü UZUNÇARŞILI **

Toksik Liderliğin Örgütsel İtaat Aracılığıyla Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri***

The Effects of Toxic Leadership Through Organizational Obedience on Counterproductive Work Behavior and Turnover Intention

Özet

Bu çalışmada toksik liderliğin örgütsel itaat aracılığıyla üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri anket yöntemi ile analiz edilmiştir. Ankette İstanbul ilinde hizmet sektöründe yer alan ve idari çalışan, orta düzey yönetici, üst düzey yönetici ve işletme sahibi statüsünde bulunan toplam 501 çalışana toksik liderlik, örgütsel itaat, üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyeti başlıkları altında sorular sorulmuştur. Elde edilen verileri analiz etmek üzere korelasyonu analizi, regresyon analiz ve yorumlanması yapılarak araştırma hakkında somut bilgiler açıklanmıştır. Bu amaçla toplanan veriler analiz edilmiş ve ilgili literatüre bazı katkılarda bulunulmuştur. Çalışmanın bulguları incelendiğinde, toksik liderliğin kısmi olarak işten ayrılma niyetini etkilediği; örgütsel itaatın, işten ayrılma niyeti üzerinde kısmi etkisinin olduğu ve yönetimin kötü davranış biçiminin örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toksik Liderlik, Örgütsel İtaat, Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı, İşten Ayrılma Niyeti

Jel Kodları: M00, M10

Abstract

In this study, The Effects of Toxic Leadership Through Organizational Obedience on Counterproductive Work Behaviour and Turnover Intention are analyzed with the survey method. Within the scope of the survey, questions on Toxic Leadership Through Organizational Obedience on Counterproductive Work Behaviour and Turnover Intention have been asked to 501 employees who work in the service sector in Istanbul Province. They have administrative staff, mid-level managers, high-level managers, and business owners. In the analysis part, to achieve quantitative and qualitative outcomes, tangible information regarding. Correlation analysis, regression analysis

* Beykent üniversitesi doktora öğrencisi, asli.tenderis@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6312-7832

** Prof. Dr., Beykent Üniversitesi, ulku.uzuncarsili@beykent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7855-2268

*** Bu makale Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı bünyesinde hazırlanan Doktora Lisans tezinde kullanılan verilerden üretilmiştir.

and interpretation was conducted in order to analyze the data obtained, and concrete information about the research was given. For this purpose, collected data was analyzed and some contributions were made to the relevant literature. When the findings of the study are examined, it is seen that toxic leadership partially affects the intention to quit a job. In addition, it is seen that organizational obedience has an effect on intention to quit, and bad behavior of management has an effect on the members of the organization intention to quit.

Keywords: Toxic Leadership, Organizational Obedience, Counterproductive Work Behaviour, Turnover Intention

Jel Codes: M00, M10

Giriş

Birçok akademik yayın, liderleri etkili kılan özellik ve davranışlara odaklanırken, bazı liderler işlevsiz ve yıkıcı davranışlarda bulunmaktadır. Birçok kurumda “toksik liderlik” tarzları büyük ölçüde keşfedilmemiştir. Bilindiği üzere toksik bir lider, kurum içerisindeki faaliyetlerin uygulanmasını zorlaştıran sinsi, yavaş hareket eden bir zehir gibidir. Toksik liderlik, kendini abartan, küçük, kötü niyetli, birim iklimine kayıtsız ve kişiler arası kötü niyetli gibi terimleri de içermektedir. İtaat, toplumsal hayatın yapısında temel bir unsurdur. Bazı otorite sistemleri, tüm komünal yaşamın bir gereğidir ve başkalarının emirlerine meydan okuma veya boyun eğme yoluyla yanıt vermeye zorlanmayan, yalnızca izole yaşayan insanlardan oluşur. Davranışın bir belirleyicisi olarak itaat, özellikle zamanımızla ilgilidir. İtaat olgusunu genel anlamda ise isteyerek itaat ve istemeyerek itaat şeklinde açıklamak mümkündür. Bireyleri otoriteye bağlayan önemli bir kavram olarak literatürde yerine alan örgütsel itaatin, doğasına ilişkin araştırmanın merkezinde ise bireysel özgürlük ile kolektif düzen arasındaki gerilimi çözmeye yönelik sürekli bir girişim vardır. Son yüz elli yılda itaat anlayışı giderek bilimsel bir akıl yürütme tarzının gerçekliğine tabi olmuş, sosyal bilimlerin yükselmesiyle birlikte, itaat gerekçeleri de değişime uğramıştır (Hamilton ve Biggart, 1985:4). Örgütsel İtaat, sosyal psikolojide temel bir konu olmaya devam ederken itaat üzerindeki bireysel ve durumsal etkilerin incelenmesi önemlidir; çünkü itaat, sosyal düzeni kolaylaştırabilen sosyalleşme süreçlerinde ayrılmaz bir rol oynamakta veya tersine, trajik sosyal hastalıklara yol açmaktadır. Yeni teorik bakış açıları (örneğin, söylem) ve yenilikçi araştırma prosedürleri (örneğin, sanal gerçeklik) dahil olmak üzere, itaat araştırmalarında her geçen gün heyecan verici gelişmeler ortaya çıkmaktadır (Begue vd.,2015: 1-2). Araştırmalarda kuruluşlar ve üyeleri üzerinde zararlı bir etkisi olması amaçlanan davranış kalıbı olarak tanımlanan üretkenlik karşıtı iş davranışlarının, saldırganlık ve hırsızlık gibi aleni eylemleri veya talimatları kasıtlı olarak izlememek veya işi yanlış yapmak gibi daha pasif eylemleri içerebildiği öne sürülmüştür. Örgütsel saldırganlık, antisosyal davranış, suçluluk, sapma, misilleme, intikam ve mobbing/zorbalık şeklinde bu eylemler detaylandırılırken, ortak tema ise, mevcut davranışların örgütün işleyişini veya mülkiyetini doğrudan etkileyerek ya da etkinliklerini azaltacak şekilde çalışanlara ve örgüte zarar vermesi olmuştur (Fox ve Miles, 2001: 292). Üretkenlik karşıtı iş davranışının temelinde, eylemin kendisinin kasıtlı olması ve tesadüfi olmaması, özellikle çalışanın zarar vermeyi amaçlayan veya kasıtsız olsa

bile kasıtlı bir eylemle zarar verici bir şekilde davranma konusunda bir seçim veya karar vermesini gerektirdiği ileri sürülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, kurumlarda toksik liderliğin örgütsel itaat ve işten ayrılma niyeti üzerindeki olası etkilerini gözlemlemek ve araştırmaktır. Toksik liderliğin örgütsel itaat aracılığıyla üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerine etkilerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda “Toksik liderliğin örgütsel itaat aracılığıyla üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri var mıdır?” sorusuna yanıt aranmıştır. Ulusal ve uluslararası alan yazında ilgili ilişkiyi bütün olarak ele alan herhangi bir araştırmaya rastlanılmamaktadır. Araştırmanın bir diğer amacı ise, toksik liderlik algısına bağlı olarak örgütsel itaat, üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyeti kavramları arasındaki ilişkileri incelemek ve henüz ele alınmamış olan toksik liderlik, örgütsel itaat, üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyeti kavramları ilişkisine yönelik boşluğu doldurmak ve yapılacak diğer araştırmalara ışık tutmaktır. Bu nedenle mevcut çalışmanın en önemli katkısı ise, değişkenler arasındaki ilişkileri ele alacak olmasıdır. Bununla birlikte bu araştırmanın, daha sonra yapılacak olan çalışmalara temel teşkil edeceği öngörülmektedir. Mevcut çalışmada, toksik liderlik bağımsız değişken, örgütsel itaat aracı değişken, üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyeti bağımlı değişkenler olarak belirlenmiştir. Araştırmada yer alan toksik liderlik kavramı, hizmet sektörü çalışanları açısından ele alınmıştır. Belirlenen değişkenler göz önünde bulundurulduğunda araştırma sonuçlarının, özellikle hizmet sektörü çalışanlarının konuya ilişkin bir farkındalık oluşturması açısından da dikkate değer olacağı öngörülmektedir. Buradan hareketle araştırmanın hem alan yazına katkıda bulunmasında hem de araştırma sonuçlarının, özellikle hizmet sektörü çalışanlarının konuya ilişkin bir farkındalık oluşturması açısından öneminin olduğu ifade edilebilmektedir.

Araştırmanın birinci bölümünde toksik liderlik kavramı detaylı bir şekilde incelenmiş, Toksik liderliğin tanımı, boyutları ve olumsuz liderlik türleri işlenmiştir. İkinci bölümde örgütsel itaat kavramı ele alınırken türleri de irdelenerek örnek çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde üretkenlik karşıtı iş davranışının tanımı yapılarak, yaklaşım ve türleri ile kavram detaylandırılmıştır. Dördüncü bölüm olan işten ayrılma niyetine dair yine araştırmada tanımlar yer alırken uluslararası çalışmalar ile kavram desteklenmiştir. Beşinci bölümde ise dünya çapında sosyal bilimler tarafından en fazla tercih edilen anket yöntemi kullanılarak, ele alınan verilerin güvenilirliği, korelasyonu analizi, regresyon analizi ve yorumlanması yapılarak araştırma hakkında somut bilgiler açıklanmıştır.

1. Teorik Çerçeve

Bu bölümde toksik ve toksik liderlik kavramının tanımlanması, bir toksik liderin davranış özellikleri, toksik liderlik boyutları üzerinde durularak, literatür anlamında önemli kavramsal detaylar sunulmuştur.

1.1. Toksik ve Toksik Liderlik Kavramı

Liderlik etmek (lead), lider (leader) ve liderlik (leadership) sözcüklerinin Anglo-Sakson kökü, yol/yön anlamına gelen “lead” kelimesidir (İbicioğlu vd., 2009: 2). Lider sözcüğü ilk olarak Samuel Johnson tarafından 1755 yılında hazırlanan İngilizce Sözlük’ te “kaptan,

kumandan, önden giden kimse” olarak tanımlanırken (Özmen, 2009: 7), ilk sözlük anlamı “bir kişiyi lider yapan nitelik ve yetenek” olarak geçen liderlik kelimesinin tarihçesi 1821 yılına dayanmaktadır (Wael vd., 2021: 152). İlerleyen yıllarla birlikte, bir grup insana liderlik etmek, bir konuda onları etkilemek diğer bir deyişle etki ilişkisi (Rost, 1993: 99) şeklinde tanımlanarak derinlik kazanan liderlik sözcüğü, kavramsal formunu geliştirerek ve güncelliğini yitirmeden günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Birçok araştırmacı tarafından tanımlanan ve temelinin M.Ö. 400’lü yıllardaki Platon’un Republic eserine kadar dayandığı varsayılan bu tarihsel olguyu tanımlamaya çalışan kişilerin sayısı kadar farklı liderlik tanımı bulunduğundan bahsetmek mümkündür (Malikve Azmat, 2019: 20).

Yunanca’da, toksikon, Latince’de ise toksikus olarak yer alan toksik sözcüğünün anlamı zehir, zehirli olma durumudur. Dilimize, İngilizce’den kazandırılırken, özgün yazılışı “toxic” şeklindedir. Türk Dil Kurumu (2021) göre toksik kelimesi, zehirli ve sağlığa zararlı madde anlamına gelmektedir. Toksik liderlik kavramı ilk olarak Whicker (1996) tarafından kullanılmış, olumsuz liderlik biçimlerini sınıflandırılarak, toksik liderler, uyumsuz, kindar, art niyetli huzursuz ve şikayetçi olarak tanımlanmıştır (Reed, 2004: 67). Toksik liderliğin örgütsel başarısızlıktaki etkin rolünün anlaşılmasıyla birlikte bu kavrama ilgi artmıştır (Shek vd., 2018: 131). Artan bu ilgi, alanyazında toksik liderliğe dair birçok tanımı da beraberinde getirmiştir.

Tablo 1: Toksik Liderlik Literatür Tanımları

Yazarlar	Tanım
Conger (1990)	Kendini ve örgütü felakete sürükleyen, yetersiz stratejik vizyon, iletişim, genel yönetim beceri ve yetenek yoksunu davranışlardır.
Ury (1991)	Genellikle toksik dinamikleri gösteren sistemik cesaret kırıcı etkilerdir.
Robinson ve Bennett (1995)	Yerleşik normları ihlal eden, bir kuruluş ve üyeleri üzerinde olumsuz etkisi olan gönüllü eylemlere dayanan sapkın işyeri davranışlar bütünüdür.
Analyst Flynn (1999)	Herhangi bir iş gününde zorbalık yapan, tehdit eden, bağırın, ruh hali değişen yönetici barındıran örgüt iklimi..
Lubit (2004)	Narsist, acımasız zorbalık gibi olumsuz özelliklerine sahip liderlerin paydaşlarının çıkarlarını ve refahını bozan ve zedeleyen davranışlar bütünüdür.
Wilson-Starks (2003)	Aşırı kontrol yoluyla bireylerin ve örgütlerin zehirlenmesine neden olan yaklaşımdır.
Reed (2004)	Kişi veya kişilerarası organizasyonu olumsuz etkileyen örgütsel iklimdir.
Kellerman (2004)	Kötü bir liderlik türüdür.
Williams, 2005	Doğrudan veya dolaylı olarak üzerinde sorumluluğu olan organizasyonun (veya birimin) etkinliğini bir yönetici, amir veya yönetici olarak bozan liderlik türüdür.
Walton (2007)	Sömürücü, taciz edici, yıkıcı, psikolojik vebelki yasal olarak yozlaşmış ve zehirli davranışlardır.

Yazarlar	Tanım
Padilla vd. (2007)	İyi bir düzen ve disipline aykırı özelliklere sahip yöneticilerin çalışanlarını ciddi anlamda olumsuz etkilemesidir.
Langton and Robbins (2007)	Örgüt yapısının sürekli bozulmasına neden olan zehirli bir liderlik türüdür.
Lipman Blumen (2009)	Liderlerin yıkıcı davranışları ve/veya işlevsel olmayan kişisel özellikleri nedeniyle ciddi bir liderlik yarattığı bir süreçtir.
Pelletier (2010)	Küçük düşürme veya aşağılama gibi eylemleri içererek, liderin hatalarından dolayı başkalarını suçlamak, onlara karşı zorbalık ve/veya saldırgan davranışlar sergilemek ve olumsuz grup dinamiklerini başlatmasıdır.
Webster (2011)	Örgüte olumsuz etkileyen sonuçlara neden olan kavramlardan birisidir.

Kaynak: Araştırmacı tarafından derlenmiştir.

Toksik liderlik, bir liderin, örgütün amaçlarını, görevlerini, kaynaklarını ve etkililiğini, yönetimini baltalayarak ve/veya sabote ederek örgütün meşru çıkarlarını ihlal eden davranışlar bütünü olup (Fors Brandebo ve Alvinus, 2019: 3), bir süreç içindeki liderin davranış ve kötü niyetlerindeki yıkıcılığın temel bir bileşenidir. İyi olarak tanımlanan liderler bile kötü sonuçlar üretebilir dolayısıyla toksisite bir sonuç değil sınırlayıcılıktır (Rybacki ve Cook, 2016: 34).

1.1.1. Toksik Liderlerde Gözlemlenen Davranışlar

Toksik liderlerin davranışları başlangıçta büyüleyen, ancak nihayetinde manipüle eden, kötü davranan, takipçilerini baltalayan, çeşitli yıkıcı davranışlardan bir veya daha fazlasına katılan liderlerin uyguladığı davranışlar olarak kabul edildiğini ileri sürülen toksik lider davranış formu şu şekilde ifade edilmiştir (Lipman-Blumen, 2005: 2-3):

- İzleyicilerini (ve bazen izleyicisi olmayanları) kasten baltalayarak, küçük düşürerek, baştan çıkararak, ötekileştirerek, bulduklarından daha kötü durumda bırakarak, korkutucu, moral bozucu davranışlarda bulunarak, haklarından mahrum etmek, etkisiz hale getirmek, hapsetmek, işkence etmek, terörize etmek, ya da onları öldürmek.
- İzleyicilerinin ve çevresindeki diğer insanların temel insan haklarını ihlal etmek.
- Yolsuzluk, suç ve/veya diğer etik olmayan faaliyetlerde bulunabilirlik.
- İzleyicilerinin en temel korkularına ve ihtiyaçlarına göre hareket etmek.
- İzleyiciler üzerindeki gücü ve etkisinin artmasını sağlayacak eylemlerde bulunarak, izleyicilerinin kapasitelerini kısıtlayarak kendisine bağımlı hale getirmek.
- Kendilerini izleyicilerinin gözünde onları savunup koruyabilecek tek kişi olarak göstermek.
- Soru ve sorunlarda kasıtlı gerçek dışı ve yanlış teşhisler yoluyla takipçileri yanıltmak.

- Gerçeği, adaleti ve mükemmelliği ileri sürerek örgütsel amaçlanan sistemin yapı ve süreçlerini altüst etmek, suç teşkil edebilecek eylemlerde bulunmak.
- Yeni seçme ve desteklemeye yönelik yasal süreçleri baltalayarak, otaliter veya dar hanedan rejimleri inşa etmek.
- Günah keçilerini belirleyerek ve kendisinin aşağılaması dışında başkalarını da onları aşağılamaya teşvik etmek.
- Çalışanlar üzerinde korku imparatorluğu inşaa ederek, itaat etmelerini sağlamak olarak ileri sürmüştür.

Seeger vd. (2005), toksik liderlik davranışlarında izleyicilerinin motivasyonunu yükseltmek yerine baskı kurarak onları kontrol etme eğiliminde olduklarını belirtmektedir. Kısa vadeli başarılarla odaklanan bu yıkıcı liderler izleyicilerini aşağı çekerek hedeflerine ulaşmaktadırlar (Indradevi, 2016: 107).

1.1.2. Toksik Liderlik Boyutları

Toksik liderlik kavramını oluşturan önemli bileşenlerden birisi de beş boyuttan oluşan toksik liderlik boyutlarıdır. Toksik liderliğin ilk boyutu olan kendini ön plana çıkarma boyutunda toksik liderler izleyicilerinin başarısını ve olumlu çıktılarını kendisi alır (Olalekan ve Babatunde, 2020: 6). Özellikle üst yönetime ve çevresine elde edilen iyi sonuçlardan tamamen kendisinin sorumlu olduğunu empoze etmeye çalışır. Toksik liderliğin ikinci boyutu olan istismarcı yönetim boyutu, izleyicilerin liderleri tarafından sürekli olarak ve belirli ölçülerde düşmanca sözlü ve sözlü olmayan davranışlara maruz kalmasını içermektedir (Tepper vd., 2004: 455). Toksik liderler izleyicilerine kötü davranarak, onları alenen küçük düşürür ve duygusal olarak hırpalarlar. Genellikle izleyicilerin geçmişteki yanlışlarını unutmazlar ve onlara başarıdan aciz geçmişlerini hatırlatırlar (Olalekan ve Babatunde, 2020: 6). Saldırganlıkla pozitif ilişkisi bulunan bu davranışlar (Aryee vd., 2007: 193), izleyicilerin motivasyonunu düşürür ve kendisini gerçekleştirmesini engeller. Toksik liderliğin üçüncü davranış boyutu olan narsist davranış biçimi boyutunda yer alan narsisizm, kişinin kendi yetenek ve başarılarına ilişkin abartılı bir duyguyu, sürekli bir dikkat, onaylama ve övgü ihtiyacı ile birleştirir. Narsist lider, öz farkındalık ve empatiden yoksundur ve genellikle eleştiriye veya algılanan hakaretlere karşı aşırı duyarlıdır. Sıklıkla katkılarını abartır ve birçok farklı konuda uzman olduğunu iddia eder. Toksik liderler, kendileri ve fikirleri hakkında gerçekçi olmayan olumlu bir görüşe sahiptir. Fikir kendilerine ait değilse, bunun iyi olmadığını varsayarak, çalışanlarının önerilerini genellikle görmezden gelir ve en aza indirirler. İzleyicilerine karşı çok az empati kurar veya hiç empati kurmazlar (Olalekan ve Babatunde, 2020: 6). Toksik liderliğin dördüncü boyutu olan öngörülemez davranışlar boyutunda, toksik liderler her zaman zehirlidir fakat davranışlarını tahmin etmek pek mümkün değildir (Schmidt, 2008: 28). Toksik liderliğin son boyutu olan otoriterlik boyutunda ise, toksik liderler izleyicilerini mikro yönetmektedir. Bu nedenle, işletmelerdeki toksik liderlerin her fırsatta izleyicilerinin öğrenmesi veya ekip oluşturma ile ilgilenmediğini ifade etmek mümkündür. Onları değersiz kişiler olarak görürler ve izleyicilerine onların kullanabilecekleri araçlardan başka bir şey değilmiş gibi davranırlar (Olalekan ve Babatunde, 2020: 6).

1.2. Örgütsel İtaat Kavramı

İtaat kavramı uzun bir süre kilise içinde ve dışında, başlı başına bir etik değer, erdem olarak anlaşılırken, akıl ve bireyin özerkliğine vurgu yapan aydınlanma döneminin bir sonucu olarak 18. yüzyılın sonu itibarıyla değişime uğramaya başlamıştır (Schnoor, 2019: 5). İtaat, yapılması beklenen ve beklenmeyen birtakım davranışlarla kendini gösteren, baş eğmek, boyun eğmek, yer öpmek, el öpmek, etek öpmek, diz çökmek, el kavuşturmak, susmak, dinlemek ve hatta yapılanı tekrar etmek gibi bu davranışlar içeren önemli bir olgudur. Bu davranışlar itaatin varlığına işaret ederken; baş- kaldırmak, göğüs germek, dinlememek, konuşmak, bağırarak gibi aksi tepkiler ise, itaatsizliğin fiziksel görünüşleri anlamına gelmektedir (Dinçer, 2013: 108). İtaate yönelik yapılan araştırmalar, birçok itaat tanımını da beraberinde getirmiştir: Milgram'a göre itaat, bireysel eylemi politik amaca bağlayan psikolojik mekanizmadır. İnsanları otorite sistemlerine bağlayan mizaç çimentosudur. Yakın tarihin gerçekleri ve günlük yaşamdaki gözlemler, birçok insan için itaatin derinlere kök salmış bir davranış eğilimi olabileceğini, aslında etik, sempati ve ahlaki davranış eğitimini geçersiz kılan güçlü bir dürtü olabileceğini düşündürmektedir (Milgram, 1963: 371). Örgütsel itaati izleyicilerin işletmedeki kurallara uyması, bu kuralları benimsemesi ve yaygınlaştırmaya çaba göstermesine yönelik davranışlar olarak tanımlayan Smith, Organ ve Near (1983) itaati ilk defa genel itaat davranışları başlığı altında ele alırken; Borman ve Motowidlo (1993), örgütsel kurallara ve talimatlara uyum davranışları, Van Scotter ve Motowidlo (1996) ise kendini işe adama şeklinde itaati nitelendirmektedir (Podsakoff vd., 2000: 517).

Immanuel Kant, itaat ve özerklik arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayarak, itaat ilgili tartışmalarda itaati güçlü bir etki yapan etik özgürlüğün bir ifadesi olarak tanımlamıştır (Schnoor, 2019: 5). Weber ise, itaati işaret edebileceği kadar toplumsal yaşamın yapısında temel bir unsur olduğunu ileri sürerken itaatten etkilenme kavramını en kapsayıcı anlamda kullanmış ve itaat sürecinde bireyin kendi iradesi tanımın dışında kaldığını vurgulamıştır (Milgram, 1974: 1). Yine Weber farklı bir ifadesinde her hakiki tahakküm biçiminin, asgari gönüllü itaati, yani itaatte (arka güdülere veya gerçek kabule dayalı) bir ilgiyi gerektirdiğini belirtmektedir (Barbelet, 1986: 13).

Yapılan itaat tanımlamaları, beraberinde birçok özellik getirmiş bu özellikler de çeşitli itaat biçimlerini oluşturmuştur. Başlıca itaat biçimlerine ise sırasıyla yer verilmiştir: Körü körüne itaattüründe bireyler neden itaat ettiklerini bilmedikleri, sorgulamadıkları ve salt itaate odaklandıkları için zarar olasılığı oldukça yüksektir. Temelinde sürekli bir isyan hissi, arzusuzluk ve sıkıntıdan bahsetmek mümkündür (Göçer, 2020: 54). Özellikle, Eichmann davasının ilk raporları, Milgram'ı dünyanın en ünlü sosyal psikoloji deneyini yapmaya teşvik ederken, özellikle otoriteye körü körüne boyun eğme, itaat üzerine yapılan araştırmaya egemen olmuştur. Körü körüne itaatte, kişisel duygularına yönelik olmasına rağmen bireyin bunların eylemlerine müdahale etmesine asla izin vermeyeceği görüşü hakimdir (Arendt, 1963: 135). Einstein'a göre ise otoriteye körü körüne itaat, hakikatin en büyük düşmanıdır (Güneş, 2019: 501). Bir diğer itaat biçimi olan yıkıcı itaat ise, Milgram'a (1974) göre, mevcut sorumluluktan vazgeçmek, katılımcılarını eylemleri ne kadar ahlaksız, yıkıcı ve zararlı olursa olsun eylemlerinin sonuçlarından kurtarmaktadır. Eğer katılımcılar, kişiyi meşru bir otorite olarak kabul ettikleri için itaat ederlerse, o zaman her birimizin meşru bir otorite olarak kabul ettiğimiz, birinden gelen yıkıcı ve zararlı emirlere bile itaat

edebileceğimiz anlamı ortaya çıkmaktadır (Blass, 2000: 116). Erdemli itaat ile ilgili olarak Shaw (2002), insanların otorite olarak kabul ettikleri din ve tanrı ilişkilerini ahlaki temel ile açıklamaktadır. Tanrıya inanan insanların bazen bazı durum ve olgularla karşılaşma nedeninin, tanrının doğrudan veya dolaylı olarak onlara bunları yapmalarını istemesinden kaynaklandığını, bu temanın çeşitlemelerinde insanların tanrıyı hoşnut ettiği için belirli bir şekilde hareket ettiklerini ya da diğer insanlara karşı tamamen sıradan görevlerin yerine getirilmesinin tanrının iradesi olduğunu ileri sürmektedir. (Shaw, 2002: 63). Sorgusuz itaat biçimi ise, günümüzde de dahil olmak üzere insanların yaşadığı coğrafya ve sahip olduğu kültüre göre farklılık gösterebilmektedir. Farh vd. (2018), özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'nin sorgusuz itaatin en önemli örneği olduğunu öne sürerken, modernleşme, eğitim, zenginlik, değerlerin ve toplumsal modernleşmenin çağdaş toplumda otoriteye saygının temelini zayıflattığını iddia etmiştir. Aynı zamanda geleneksellik varyansının, insanların çalışma, tutum ve davranışları üzerindeki düzenleyici etkisini gösteren deneysel çalışmaların varlığı üzerinde durmuşlardır (Farh vd., 2018: 182).

1.3. Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı Kavramı

Sosyal bilimlerde uzun bir geçmişe sahip olan üretkenlik karşıtı iş davranışı kavramı, ilk önce Hollinger (1986) aracılığıyla sapkın davranışlar olarak tanımlanmıştır (Hollinger, 1986:54). Araştırmacıların ilgisi, izleyicilerin çalışma performansları ve davranışları üzerine yoğunlaşmış ve bu sayede üretkenlik karşıtı iş davranışına dair tanım ve bulgular literatürde yerini bulmuştur (Miles vd. 2002: 51). Üretkenlik karşıtı iş davranışına yönelik artan literatüre ve ilgi ile bazı temel anlayış, form ve kavramlar geliştirilmiş fakat araştırmaların nasıl devam edileceği konusunda henüz görüş birliği sağlanamamıştır (Bowling ve Gruys, 2010: 54). Örgütsel davranış ve yönetimle ilgili teorilerin çoğu, insan ilişkileri yaklaşımına dayanarak, yönetimde pozitif teorileri ve düşünceyi vurgulamaktadır. Buna karşın üretkenlik karşıtı iş davranışı, örgütsel davranışın karanlık tarafını temsil etmekte; diğer bir deyişle, işletmelerin içinde yer alan başka bir bireye zarar vermeye yönelik veya yaygın olarak kabul edilen ahlaki normları ihlal eden davranışlardan oluşmaktadır. (Cohen ve Diamant, 2017: 1).

Gough (1971), üretkenlik karşıtı iş davranışları, çalışanların yaptığı, ölçeklenebilir eylem ve davranışlar olarak tanımlamaktadır (Ones ve Dilchert, 2013: 645). Çalışan, içerisinde yer aldığı işletmeye veya kişilere zarar verme niyetinde olan eylemlerini kasıtlı olarak gerçekleştirirken, verimsiz veya işlevsiz davranışlarda bulunmaktadır (Kelloway vd., 2010: 18). En genel düzeyde üretkenlik karşıtı iş davranışı, kuruluş tarafından meşru çıkarlarına aykırı olarak görülen bir kuruluş üyesinin kasıtlı davranışlarını ifade eder (Sackett, 2002: 5-6). Diğer bir deyişle üretkenlik karşıtı iş davranışı, işletme üyelerinin önemli işletme normlarını ihlal eden ve bunu yaparken işletmenin ve/veya üyelerinin iyiliğini tehdit eden gönüllü davranışlardır (Mount vd., 2006: 594). Harper (1990) ve McGurn (1988), çalışanların yaklaşık yüzde 75'inin hırsızlık, sabotaj, mazeretsiz devamsızlık ve vandalizm gibi davranışlarda bulunduğunu ve bu tür davranışların maliyetli olduğunu ileri sürmektedir (Jones, 2009: 525). Dünya çapındaki kuruluş ve toplumların yüksek ekonomik maliyetlerle karşılaşmasının nedenleri arasında bulunan bu kavram (Dilchert vd., 2007: 616), olumsuz finansal etkinin ötesinde, bireyin refahı üzerinde de olumsuz etkilere sahiptir. İşletmede var olan saldırganlığın, çalışanların zihinsel ve fiziksel sağlığı üzerinde olumsuz sonuçları olduğu bulgularına ulaşmak mümkündür

(BowlingveGruys, 2010:54). Üretkenlik karşıtı iş davranışlarını, temel görev ve örgütsel vatandaşlık davranışlarından farklı olarak, bir kişiye veya kuruluşa zarar vermek için tasarlanmış ekstra rol davranışları temsil etmektedir (Wuve Lebreton, 2011: 594).

1.4. İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma niyeti, işletmeden ayrılmak için bilinçli ve kasıtlı bir irade olarak tanımlanmaktadır. Genellikle belirli bir zaman aralığına atıfta bulunularak ölçülen işten ayrılma niyeti, işi bırakma düşüncesinin ve alternatif iş arama niyetinin yer aldığı bir dizi geri çekilme süreci olarak belirtilmektedir (Tett ve Meyer, 1993: 262). Hinkin ve Tracey (2000), çalışan devir hızının, doğrudan ve dolaylı maliyetlerle ilgili olduğunu; örgütlerin moralini, üretkenliğini, itibarını ve hayatta kalmasını etkilediğini ileri sürmektedir. Araştırmacılar ve uygulayıcılar, çalışan devir sorununu daha iyi anlamak ve çözüm bulmak için önemli miktarda zaman ve kaynak ayırmıştır (Hemdi veNasurdin, 2006: 22). Çalışanların işten ayrılma niyetlerinin tahmini ve anlaşılması içinise, farklı perspektiflerden incelemeler yapılmıştır (Youngblood vd., 1982: 507; CottonveTuttle, 1986: 22; Griffeth vd., 2000: 463). Bu çalışmaların çoğu, doğrudan öncüllere odaklanarak; işten ayrılma rollerini, işten ayrılma süreç modelleri bağlamında incelemiştir. Daha önce yapılan işten ayrılma niyetleri çalışmalarında ise, yalnızca işle ilgili değişkenlere (örn. rol çatışması, rol belirsizliği, aşırı rol yükü, çalışma koşulları, iş görevleri ve özerklik) ve demografik değişkenlere (örn. cinsiyet, yaş, kıdem ve eğitim) odaklanılmış;bu kavramlar, çalışan tutumlarını ve/veya işten ayrılma niyetlerini etkileyen belirleyiciler olarak nitelendirilmiştir (Lum vd., 1998: 309; Kim, 1999: 420).

1.5. Değişkenler Arası İlişkiler ve Hipotez Geliştirme

Bu bölümde hipotezler geliştirebilmek amacıyla toksik liderlik, işten ayrılma niyeti, üretkenlik karşıtı iş davranışı ve örgütsel itaat değişkenleri arasındaki ilişkiler açıklanmaktadır.

1.5.1. Toksik Liderlik İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi

Yapılan araştırmalarda toksik liderlerin, izleyicilerine yönelik olumsuz davranış beraberinde çalışanlar üzerinde ümitsizlik (Reed,2004: 67), güven kaybı, üretkenlikte düşüş, işten ayrılma oranında artış gibi olumsuz etkileri bulunmaktadır (Steele,2011:2). Bu olumsuz etkilerin yanı sıra izleyicilerde kaytarma, tükenmişlik, işten ayrılma, üretkenlik karşıtı iş davranışları, uzaklaşma ve sapma davranışlarında da artış gözlemlendiği bulgularına ulaşmak mümkündür (Gallus vd.,2013: 590). Sosyal Değişim Teorisi deizleyici davranışlarının olumsuz etkilerinin ast-üst arası ilişkilerin olumsuz bir temele dayandığını vurgulamaktadır. Toksik duygu ve davranış eğilimi gösteren liderlerin izleyicilerinin canlılığı yok ederken, önemli personelin topluca işten ayrılmasına neden olacağını ileri sürmüştür (Frost, 2003: 13).

1.5.2. Toksik Liderlik Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı ilişkisi

Literatürdetoksik liderlik ile üretkenlik karşıtı iş davranışları kavramları arasındaki ilişkiyidoğrudan ele alan yeterli sayıda araştırmaya ulaşılammıştır. Ele alınan araştırmalarda ise sapkın iş yeri davranışları ile toksik liderlik arasındaki ilişki kavramsal düzeydeincelenmiştir. Bu çalışmadatoksik liderlik davranışlarının işletmede sapkın

davranışları teşvik ederek işletmeye zehirleyeceği ifade edilmektedir (Cheang ve Appelbaum, 2015: 166). Toksik liderlik davranışları ile beraber iş ortamının da olumsuz davranışları içermesi ve desteklemesi sonucu izleyicilerin bu iklimden olumsuz yönde etkilenmesine neden olacağı ileri sürülmektedir. Diğer taraftan toksik liderlik davranışlarının bütünlükten yoksun olmasının (Pelletier, 2010: 384), toksik liderin bireysel anlamda izleyicileri ile arasında sorunlara neden olacağı ve bu süreçte yine izleyicileri ile karşılıklı incitici ve ayrıştırıcı düşünce ve davranışlara yol açarak izleyicilerini üretkenlik karşıtı davranışlarına yönelteceği belirtilmektedir (Bennett ve Robinson, 2000: 349).

1.5.3. Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi

Üretkenlik karşıtı iş davranışları, işten ayrılma niyeti işyerinde algılanan kavramlara yönelik bir tepki olarak ifade edilmektedir (Akca ve Tuzcuoğlu, 2020: 261). Aynı zamanda Blau ve Lunz (1998) tarafından işten ayrılma niyeti, işten ayrılmayı düşünme, isteme ve işten ayrılma olasılığı olarak tanımlanmaktadır. İşe devamsızlık yapmaya neden olan etkenlerin işten ayrılmaya neden olabileceğini dile getirmişlerdir (Akkaya, 2019: 23). Ayrıca üretkenlik karşıtı iş davranışlarının izleyicilerde stresin artması ve buna paralel şekilde iş doyumunda azalma ve işten ayrılma niyetinde artma gibi olumsuz sonuçlarından da söz etmek mümkündür (Berry vd., 2012: 613).

1.5.4. Toksik Liderlik Örgütsel İtaat İlişkisi

Yapılan literatür taramasında toksik liderlik ve örgütsel itaat kavramları arasındaki ilişkinin doğrudan araştırıldığı çalışmaya rastlanmamıştır. İncelenen araştırmalarda izleyicilerin sadık, itaatkâr, destekleyici ve üstlerine karşı saygılı olmaları beklendiği düşüncesine ulaşılrken (Snell 1999: 507); Bernard Williams ve Paul Rooney, itaatin cezalandırılma korkusuyla motive edilebileceğini ve bunun tamamen rasyonel olduğunu, aslında standart ahlaki motivasyona gölge düşürdüğünü ileri sürmektedir (Shaw 2002: 64). İtaat eğiliminin lider itaat ilişkisi, otoriteyi bireye bağlayan örgütsel emir-komuta zincirinin doğası, iş hayatında keşfedilmemiş önemli bir değişken olması (Kilham ve Mann, 1974: 696) araştırmada yer almasını sağlamıştır. Buradan hareketle; yukarıda yer alan değişkenler arası ilişkiler göz önünde bulundurularak aşağıda yer alan hipotezler oluşturulmuştur.

Tablo 2: Hipotezler Tablosu

H₁ : Toksik Liderliğin örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.
H_{1A} : Öngörülemez davranışların örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.
H_{1B} : Toksik liderin kendisini övmesinin örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.
H_{1C} : Yönetimin kötü davranış biçiminin örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.

H_{1D} : Narsistik Davranışın örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.
H₂ : Toksik Liderliğin örgüt üyelerinin örgütsel itaat düzeyleri üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.
H₃ : Örgütsel itaatin, işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve azaltıcı yönde etkisi vardır.
H₆ : Toksik Liderliğin örgütsel itaat aracılığıyla üretkenlik karşıtı iş davranışı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H₇ : Toksik Liderliğin örgütsel itaat aracılığıyla işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

1.6. Araştırma Metodolojisi

Araştırma metodolojisi bölümünde, ele alınan araştırma hipotezlerini test edebilmek üzere kullanılan yöntem ve uygulama, ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizi, faktör analizi, korelasyon ve faktör analizleri yer almaktadır.

1.6.1. Araştırmanın Amacı

Toksik liderliğin örgütsel itaat aracılığıyla üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerine etkilerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda “Toksik liderliğin örgütsel itaat aracılığıyla üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri var mıdır?” sorusuna yanıt aranmıştır. Ulusal ve Uluslararası alan yazında ilgili ilişkiyi bütün olarak ele alan herhangi bir araştırmaya rastlanılmamaktadır. Araştırmanın bir diğer amacı ise, toksik liderlik algısına bağlı olarak örgütsel itaat, üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyeti kavramları arasındaki ilişkileri incelemek ve ilgili literatürde henüz ele alınmamış olan toksik liderlik, örgütsel itaat, üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyeti kavramları ilişkisine yönelik boşluğu doldurmak ve yapılacak diğer araştırmalara ışık tutmaktır. Bu nedenle mevcut çalışmanın en önemli katkısı ise değişkenler arasındaki ilişkileri ele alacak olmasıdır. Bununla birlikte bu araştırmanın, daha sonra yapılacak olan çalışmalara temel teşkil edeceği ön görülmektedir.

1.6.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Anket formunun oluşturulmasında daha önce geliştirilmiş, literatürde sıklıkla kullanılan ve geçerlilikleri ispatlanmış ölçekler incelenerek, araştırmanın yapısına uygun ve en iyi sonucu vereceği ön görülen ölçekler kullanılmak üzere belirlenmiştir. Buna ek olarak, araştırma kapsamındaki faktörlere ilişkin, güncelliğini koruyan ve uluslararası araştırmalarda tercih edilen ölçekler anket formunda birleştirilerek araştırmaya dahil edilmiştir. Mevcut anket formunda Likert tipi 5’li tutum ölçeği kullanılmıştır. Ankette yer alan tüm boyutlar ile ilgili değerlendirme seçenekleri; katılımcıların ankette sunulan ifadelerle katılım düzeylerine göre (1) Kesinlikle Katılıyorum, (2) Katılıyorum, (3) Ne katılıyorum, ne katılmıyorum, (4) Katılmıyorum, (5) Kesinlikle katılmıyorum seçeneklerini

temsil etmektedir. Araştırma anketi yapılmadan önce Beykent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler için Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 28.02.2022 tarih ve 183 sayı ile izin alınmıştır.

1.6.3. Araştırmanın Örneklemi

Araştırma İstanbul il sınırlarında hizmet sektörü içerisinde yer alan idari çalışan, orta düzey yönetici, üst düzey yönetici ve işletme sahibi statüsünde bulunan toplam 501 çalışana uygulanmıştır.

1.6.4. Araştırmanın Kısıtları

Araştırma İstanbul ilinde hizmet sektöründe yer alan idari çalışan, orta düzey yönetici, üst düzey yönetici ve işletme sahiplerine uygulanmıştır. Sadece belirli bir bölgeye uygulanması ve hizmet sektöründe yer alan işletme sahibi ve çalışanlarının katılımının söz konusu olması bu araştırmayı sınırlandırmıştır.

1.6.5. Verilerin Toplanması ve Veri Analiz Yöntemi

Araştırmada veri toplama metodu olarak sosyal bilimlerde oldukça yaygın olan anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler, çevrimiçi yazılım olan Google Formlar aracılığıyla toplanmıştır. Anketlerin uygulanması için profesyonel bir çevrimiçi yazılım olan Google Docs programı kullanılarak, veriler SPSS ve Excel programına aktarılmıştır. Anket toplama süreci 2022 yılını kapsamaktadır. Anketlerin toplanması sonucu elde edilen verilere SPSS programı aracılığı ile öncelikle kural gereği değişkenler içerisinde kullanılan ters ölçekler normale çevrilmiştir. Veri seti, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri ile değerlendirilmiştir. Ardından faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonuçları yorumlanarak, değerlendirmelerle birlikte araştırmaya ilave edilmiştir.

1.6.6. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Araştırma anketindeki sorular SPSS 24 programı kullanılarak hem genel güvenilirlik analizinden geçirilmiş hem de tüm araştırma ölçekleri ayrı ayrı ele alınarak güvenilirlik analizinden tabi tutulmuştur. Bu değer aşağıdaki tabloda görülmektedir. Değişkenlerin güvenilir kabul edilebilmesi için bu katsayıda yer alan en alt değer 0.700 ve üzerinde olması gerekmektedir dolayısıyla bu değer üzerine çıktığında değişkenlerin tutarlılığının doğrulandığı ve değişkenin güvenilir olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Bican, 2020: 107). Ankette kullanılan 62 adet değişken bir bütün olarak göz önüne alınarak yapılan Cronbach Alpha değeri incelendiğinde 0,939 değeri bulunmuştur.

Tablo 3: Değişkenlerin Güvenirlik Analizi

Değişkenler	Soru Sayısı	Cronbach's Alpha (α) Değeri
Toksik Liderlik	30	0,962
Örgütsel İtaat	10	0,778
Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı	19	0,938
İşten Ayrılma Niyeti	3	0,898
Tüm Değişkenler	62	0,940

Cronbach's Alpha modeli ile tüm faktörlerin alt boyutlarıyla güvenilirliğinin sayısal olarak bulunması için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Faktörlerin güvenilirlik katsayısı 0,778 ile 0,942 arasında değişmekte olup, güvenilirliğin genel kabul sınırlarının içerisinde yer almaktadır. Ölçeklerde bulunan tüm ifadelerin güvenilirlik katsayısı ise 0,939 olup önerilen 0,700 değerinin üzerinde olduğundan yeterli ölçüdedir. Ölçekteki tüm ifadelerin katılımcılar tarafından doğru ve aynı yönde algılandığı ortaya çıkmakta ve araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği tekrar test edilip, ispatlanmış bulunmaktadır. Alanyazında da ifade edildiği üzere güvenilirlik analizi tek başına yeterli olmadığından ölçeğin araştırma üzerinde geçerli olmasının da analizi yapılmıştır. Bu bölümden sonra sırasıyla faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

1.6.7. Faktör Analizi

Faktör analizi, birbirleriyle ilişkili birçok değişkenin daha anlaşılabilir, daha anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getiren yoğun bir şekilde tercih edilen çok değişkenli önemli istatistik tekniklerinden birisidir. Özellikle, çok karmaşık ve çok boyutlu ilişki analiziyle karşılaşıldığı durumlarda kullanılabilecek bir yöntemdir (Turanlı vd. 2012: 47). Faktör analizinde örneklem yeterliliği ölçümü için Bartlett Küresellik Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterlik Ölçümü olarak iki ölçüm yöntemi mevcuttur. Bartlett bütün korelasyonların sıfır olup olmadığını test ederken, KMO ise orijinal değişkenlerde gözlemlenen korelasyonlar ile kısmi korelasyonları karşılaştırmaktadır. Bartlett testi nispeten daha güçlüdür fakat ki-kareye bağlıdır ve ölçümlerin normal dağıldığını varsayar. KMO'nun 0.5'ten küçük olduğu korelasyon matrisleri uygun bulunmazken, faktör analizi öncesi Bartlett Testi ve KMO yapılması önerilmektedir. Spesifik olarak, KMO < 0,5 olan korelasyon matrisleri tamamen uygun değildir (Budaev, 2010: 475).

Tablo 4: Toksik Liderlik Ölçeğinin Faktör Analizi

Toksik Liderlik - Döndürülmüş Bileşen Matrisi - KMO: 0,961				
	Bileşen			
	Öngörüüle mezlik	Kendini Övme	Kötü davranan yönetim modeli	Narsistik Davranış
Çalışanlarımızı aşağılar.		0,838		
Çalışanlarımızı iş tanımlarının dışındaki işlerden sorumlu tutar.		0,505		
Çalışanlarımızın iş haricindeki bağlılık unsurlarını dikkate almaz.		0,565		
Çalışanlarımızla iş yerinde diğerler insanların yanında kötü konuşur.		0,753		
Çalışanlarımızı alenen küçümser.		0,804		
Çalışanlarımıza geçmiş hatalarını ve başarısızlıklarını hatırlatır		0,533		
Çalışanlarımıza beceriksiz olduklarını söyler.		0,708		

Toksik Liderlik - Döndürülmüş Bileşen Matrisi - KMO: 0,961				
	Bileşen			
	Öngörülemezlik	Kendini Övme	Kötü davranan yönetim modeli	Narsistik Davranış
Çalışanlarımızın görevlerini nasıl tamamladığını kontrol eder.			0,721	
Çalışanlarımızın mahremini işgal eder.		0,773		
Çalışanlarımızın hedeflerine yeni yollarla yaklaşmasına izin vermez.		0,583		
Kendi fikirlerine aykırı olan fikirleri göz ardı eder.	0,548			
Özel durumlar olsa bile, örgütsel politikalar söz konusu olduğunda esnek değildir.				
Birimdeki tüm kararların önemli olup / olmadığını belirler.			0,722	
Kişisel olarak yetki sahibi olma yönelimi vardır.			0,737	
Örgütün en üst saflarında çalışmayı hedefler.			0,726	
Diğerlerinden daha yetenekli olduğunu düşünür.	0,595		0,521	
Sıradışı bir insan olduğuna inanır.	0,521			
İltifat ve övgü aldığı anda kabarıp.	0,660		0,500	
Yöneticisi varken davranışlarını büyük ölçüde değiştirir.	0,723			
Biriminde yapılan hataların sorumluluğunu reddeder.	0,657			
Sadece terfisine yardımcı olabilecek kişilere yardımcı olur.	0,626			
Kendisine ait olmayan başarıları severek kabullenir.				0,557
Sadece bir sonraki terfisinin yararına çalışır.	0,625			
Patlayıcı davranışları olur.	0,667			
Mevcut ruh halinin işyerinin iklimini belirlemesine izin verir.	0,700			
Çalışanlarımıza bilinmeyen sebeplerden sinirli davranışlar sergiler.	0,720			
Ruh halinin ses tonunu ve sesini etkilemesine izin verir.	0,682			
Kendisine yaklaşılabirlik derecesi sürekli değişkendir.	0,700			
Çalışanlarımızın ruh halini okumaya çalışmalarını sağlar.				0,772
Aşırı heyecanlandıklarında çalışanlarımızın hislerine etki eder.				0,801
Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.				

Araştırmanın en önemli bağımsız değişkeni olan toksik liderliğin faktör analizi gerçekleştirilmiş ve bu değişkenin toplam dört alt boyuta ayrıldığı görülmüştür. Orijinalinde beş alt boyutu olan bu ölçeğin araştırma içerisinde dört alt boyuta indirgenmesinin temel sebebi, araştırmanın orijinal ölçekte uygulanan ülkeden farklı bir ülkede ve kültürde uygulanmış olmasıdır. Bununla birlikte soru dağılımları orijinal ölçekteki yakını kümelmiş, sadece iki alt boyut birleşerek tek bir alt boyuta evrilmiştir. Ölçekte sadece 12. soru 0.500'ün altında bir faktör yükü aldığı için analizden çıkartılmıştır. Toplam 29 soru ile analiz sürecine devam edilmiş ve bu soruların hiçbir kayıp olmadan dört alt boyuta atandıkları tespit edilmiştir. Ek olarak, ölçeğin KMO değeri 0,961 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5: Örgütsel İtaat Ölçeğinin Faktör Analizi

Örgütsel İtaat - Döndürülmüş Bileşen Matrisi - KMO: 0,783			
	Bileşen		
	Normatif İtaat	İnisiyatif Alma	Çıkartıldı
Çalışanlarımız, nedenini anlamıyor olsalar bile, yöneticilerimizin kendilerine söylediğini yapmalıdırlar.	0,765		
Çalışanlarımız, işyerinde mantıksız görünen talimatlara uymamalıdırlar.		0,675	
Yöneticilerimizin isteklerine uymak, çalışanlarımızın işyerindeki görevlerinin en önemlilerinden biridir.	0,816		
Bazen yöneticilerimizin isteklerine karşı gelmek gerekebilir.		0,772	
Bir örgütte, üstlerin isteklerine karşı isyana yer yoktur.	0,766		
Çalışanlarımız, bazen emirleri yerine getiremediklerinde, disiplinin bozulacağından endişe etmemelidirler.		0,818	
İşyerinde, üstlere itaat edilmesi arzu edilir.	0,717		
Yöneticiniz bir şey yapmanızı söylese, bunu yapmanız sizin için iyidir.	0,777		
Çoğu durumda, çalışanlarımız, yöneticilerimizin isteklerine uymazlarsa daha iyi olur.			0,877
Çalışanlarımız, bir üste karşı çıkarak başlarını derde soktuklarında, gelen tehditlere de aldırmamalıdırlar.		0,636	
Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.			
a. Rotation converged in 5 iterations.			

Örgütsel itaat ölçeği incelendiğinde, 10 sorunun toplam iki alt boyuta bölündüğü tespit edilmiştir. 10. İtaat sorusu farklı bir üçüncü alt başlık altında tek başına kümelendiği için

analizden çıkartılmıştır. Böylece toplam dokuz soru, iki farklı alt boyut üzerinden analize dahil edilmiştir. Bu ölçekteki toplam soru kaybı bir adettir. Bu analizin dikkat çeken en önemli özelliği, orijinal ölçekte tek alt boyut olan yapının, bu araştırma kapsamında iki alt boyuta bölünmüş olmasıdır. Ölçeğin KMO değeri 0,783' dür.

Tablo 6: Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı Ölçeğinin Faktör Analizi

Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı- Döndürülmüş Bileşen Matrisi			
	Bileşen		
	Bireye yönelik	Örgüte yönelik	Gayri etik davranışlar
İş yerimize ait eşyalar izinsiz alınır.			0,564
Verilenden daha uzun molalar kullanılır.		0,679	
İş ile ilgili yapılan harcamalar üst yönetime olduğundan daha yüksek gösterilir.		0,664	
Çalışmak yerine hayal kurmaya daha çok zaman harcanır.		0,659	
Fazla ücret almak için işini süresi uzatılır.		0,727	
İşler kasıtlı olarak yavaş yapılır.		0,705	
Çalışırken az çaba gösterilir.		0,750	
İş yaparken dağınık ve kirli çalışır.		0,596	
Gizli bilgileri, yetkisi olmayan insanlarla paylaşılır.		0,561	
İzinsiz olarak işe geç gelinir.		0,580	
Mesai saatinde alkol kullanılır.			0,869
Yöneticilerimizin verdiği talimatları göz ardı edilir.	0,529		
Çalışanlarımız birbirine kırıcı sözler söyler.	0,764		
Çalışanlarımız birbiri ile alay eder.	0,769		
Çalışanlarımız dini ya da ırkçı söylemlerde bulunur.	0,675		
Çalışanlarımız birbirine hakaret eder.	0,709		
Çalışanlarımız birbirine kaba davranır.	0,744		
Çalışanlarımız birbirine kötü şakalar yapar.	0,799		
Çalışanlarımız birbirini herkesin içinde utandırır.	0,803		

Üretkenlik karşıtı iş davranışı ölçeği araştırma sonuçlarına göre toplam üç alt boyuta ayrılmıştır. Orijinal ölçekte iki boyut olarak ele alınan bu yapının araştırma kapsamında üç alt boyuta bölünmesi çalışmaya özgü bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Normal şartlarda diğer altboyutlara ait birinci ve onbirinci sorular, üçüncü bir faktör yapısı altında kümelenmiştir. Böyle bir durumda istatistiki sonuçlara göre ilerlenmesi gerektiği için ortaya çıkan bu yapı bozulmamış, üç farklı boyut olarak araştırmaya devam edilmiştir.

Tablo 7: İşten Ayrılma Niyeti Ölçeğinin Faktör Analizi

İşten Ayrılma Niyeti - Döndürülmüş Bileşen Matrisi - KMO: 0,750	
	Component
	1
Sık sık işten ayrılmayı düşünürüm.	0,907
Gelecek yıl yeni iş aramayı düşünüyorum.	0,923
Gelecek yıl bu işi bırakacağım.	0,906
Extraction Method: Principal Component Analysis.	
a. 1 components extracted.	

Sadece üç sorudan oluşan işten ayrılma niyeti ölçeği tıpkı beklendiği gibi tek bir alt boyutta kümelenmiştir. Faktör yüklerinin 0.906 ile 0.923 arasında çok yüksek düzeyde atanması dikkat çekmektedir. Ölçeğin KMO değeri ise 0,750'dir. Faktör analizinin tamamlanmasına müteakiben korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir.

1.6.8. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, aralık ve oran düzeyinde ölçülen iki değişkenin ilişkili veya birbirlerine bağımlı olup olmadığını ve bir ilişki varsa yön ve gücünü göstermek için kullanılmaktadır. Analizin doğru sonuç verebilmesi için veriler metrik özellik taşımalıdır. Korelasyon katsayısı "r" ile gösterilirken -1 ile +1 arasında değişen değerler alabilmektedir (Yıldırğan, 2022: 99).

Tablo 8: Korelasyon Analizi

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Öngörülemezlik (1)	Pearson Korelasyonu	1	,486**	,811**	,349**	-0,038	-,358**	,360**	,380**	,193**	,558**
	p (çift kuyruklu)		0,000	0,000	0,000	0,399	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Kendini Övme (2)	Pearson Korelasyonu		1	,633**	,472**	,099*	-,309**	,179**	,155**	-0,081	,336**
	p (çift kuyruklu)			0,000	0,000	0,026	0,000	0,000	0,001	0,069	0,000
Kötü davranan Yönetim Modeli (3)	Pearson Korelasyonu			1	,498**	0,041	-,377**	,339**	,309**	0,073	,554**
	p (çift kuyruklu)				0,000	0,354	0,000	0,000	0,000	0,105	0,000
Narsistik Davranış (4)	Pearson Korelasyonu				1	,139**	-,282**	,095*	,117**	-0,050	,283**
	p (çift kuyruklu)					0,002	0,000	0,034	0,009	0,268	0,000
Normatif İtaat (5)	Pearson Korelasyonu					1	,476**	-0,041	-0,028	-,236**	-0,072

	p (çift kuyruklu)						0,000	0,363	0,533	0,000	0,106
İnsiyatif Alma (6)	Pearson Korelasyonu						1	-,161**	-,142**	-,148**	-,360**
	p (çift kuyruklu)							0,000	0,001	0,001	0,000
Bireye yönelik ükid (7)	Pearson Korelasyonu							1	,732**	,454**	,366**
	p (çift kuyruklu)								0,000	0,000	0,000
Örgüte yönelik ükid (8)	Pearson Korelasyonu								1	,455**	,473**
	p (çift kuyruklu)									0,000	0,000
Gayri etik davranışlar ükid (9)	Pearson Korelasyonu									1	,170**
	p (çift kuyruklu)										0,000
İşten ayrılma niyeti (10)	Pearson Korelasyonu										1
	p (çift kuyruklu)										
** . Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır (çift kuyruklu)											
* . Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır (çift kuyruklu)											

Korelasyon tablosuna bakıldığında ilk dikkat çeken durum işten ayrılma niyeti üzerindeki korelasyon ilişki katsayılarıdır. Özellikle tüm toksik liderlik alt boyutlarının 0.283 ile 0.558 korelasyon katsayısı değeri arasında doğrudan ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, toksik liderlik davranışlarındaki belirgin artış, çeşitli düzeylerde işten ayrılma niyetini arttırmaktadır. Korelasyon tablosu bir sebep-sonuç ilişkisi vermediği için nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi için regresyon analizi modele doğrudan uygulanmıştır.

1.6.9. Regresyon Analizi

İngiliz istatistikçi Francis Galton tarafından biyolojik bir inceleme için ortaya atılan regresyon kelimesi (Galton, 1884: 220), zaman içerisinde geliştirilerek biyoloji, fen, tıp ve sosyal bilimler gibi bilim dallarında oldukça tercih edilen ve günümüze kadar geçerliliğini koruyan önemli bir analiz halini almıştır. Regresyon analizi, bağımlı değişken olarak adlandırılan bir değişken ile bir veya daha fazla bağımsız değişken arasında ilişki kurmak için gözlemlenen verileri kullandığımız istatistiksel bir tekniktir (Erilli, 2021: 15).

Tablo 9: Tüm Bağımsız Değişkenlerin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkilerinin Regresyon Analizi Tablosu

Model		Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	T	Sig.
		B	Std. Hata	Beta		
1	(Sabit)	1,021	0,366		2,790	0,005
	Öngörülemezlik	0,227	0,072	0,190	3,166	0,002
	Kendini Övme	-0,027	0,043	-0,028	-0,623	0,534
	Kötü davranan Yönetim Modeli	0,278	0,074	0,259	3,774	0,000
	Narsistik Davranış	0,018	0,047	0,016	0,385	0,700
	Normatif İtaat	-0,003	0,046	-0,002	-0,055	0,956
	İnsiyatif Alma	-0,215	0,059	-0,162	-3,656	0,000
	Bireye yönelik ükid	-0,081	0,075	-0,056	-1,089	0,277
	Örgüte yönelik ükid	0,500	0,070	0,365	7,110	0,000
	Gayri etik davranışlar ükid	-0,079	0,061	-0,052	-1,287	0,199
a. Bağımlı Değişken: İşten ayrılma niyeti						
Düzeltilmiş R Kare: 0,436		Tahmini Standart Hata: 0,81874		F: 44,012		

Tüm bağımsız değişkenlerin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerinin incelendiği en kapsamlı araştırma modelinde toplam dört adet değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki etkisi tespit edilmiştir. Öngörülemezlik (B=0,190), Kötü Davranan Yönetim Modeli (B=0,259), İnsiyatif alma (B=-0,162) ve Örgüte yönelik iş karşıtı üretkenlik davranışının (B=0,365) doğrudan işten ayrılma niyetine etkilediği görülmektedir. Beta değeri eksi olan alt boyutlar beklendiği üzere negatif yönde olduğu için işten ayrılma niyetini azaltmaktadır. Pozitif yönlü olanlar ise işten ayrılma niyeti üzerinde arttırıcı etkiye sahiptir. Modelin açıklanma oranı %43.6'dır. Sosyal bilimlerde yüzde 10 ve üzeri açıklanma oranı (Determinasyon katsayısı) beklendiğinden dolayı modelin etkisinin bir hayli yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 10: Örgütsel İtaat Ara Değişken Etkisinin Regresyon Analizi Tablosu

Model	Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	T	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
1 (Sabit)	0,037	0,294		0,125	0,901
Öngörülemezlik	0,256	0,073	0,214	3,518	0,000
Kendini Övme	-0,009	0,043	-0,009	-0,198	0,843
Kötü davranan Yönetim Modeli	0,300	0,075	0,279	4,020	0,000
Narsistik Davranış	0,041	0,046	0,036	0,882	0,378
İnsiyatif Alma	-0,079	0,076	-0,055	-1,041	0,298
Bireye yönelik ükid	0,486	0,071	0,355	6,807	0,000
Örgüte yönelik ükid	-0,041	0,061	-0,027	-0,681	0,496
Düzeltilmiş R Kare: 0,417		Tahmini Standart Hata: 0, 0,83303		F: 51,990	

Örgütsel itaatın ara değişken etkisini ölçmek için yapılan ek analizlerde, örgütsel itaat modelden çıkartılarak ayrıca sebep-sonuç etkileri incelenmiştir. Modelde de görüleceği üzere değişkenlerin etkileri olduğu gibi devam etmektedir. Aynı alt boyutlar anlamlı çıkmış olup, herhangi bir değişikliğe rastlanmamıştır. Bu sebeple ara değişken etkisinin varlığından bahsetmek söz konusu değildir.

Tablo 11: Örgütsel İtaatin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkilerinin Regresyon Analizi Tablosu

Model	Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	T	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
1 (Sabit)	4,793	0,157		30,602	0,000
Normatif İtaat	0,140	0,052	0,128	2,714	0,007
İnsiyatif Alma	-0,556	0,062	-0,421	-8,918	0,000
a. Bağımlı Değişken: İşten ayrılma niyeti					
Düzeltilmiş R Kare: 0,417		Tahmini Standart Hata: 0, 0,83303		F: 41,279	

Örgütsel itaatin tek başına etkisine bakılan bu ek analizde ise hem normatif itaat boyutu, hem de inisiyatif alma boyutu doğrudan işten ayrılma niyeti üzerinde etkilidir. Normatif itaat işten ayrılma niyetini arttırırken, inisiyatif alma (diğer adıyla personel güçlendirme) işten ayrılma niyetini azaltmaktadır. Bu sonuç literatür tarafından da desteklenmektedir.

Tablo 12: Araştırma Hipotezleri ve Sonuçları

H ₁ : Toksik Liderliğin örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.	Kısmen Desteklendi
H _{1A} : Öngörülemez davranışların örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.	Desteklendi
H _{1B} : Toksik liderin kendisini övmesinin örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.	Desteklenmedi
H _{1C} : Yönetimin kötü davranış biçiminin örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.	Desteklendi
H _{1D} : Narsistik Davranışın örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.	Desteklenmedi
H ₂ : Toksik Liderliğin örgüt üyelerinin örgütsel itaat düzeyleri üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.	Kısmen Desteklendi
H ₃ : Örgütsel itaatin, işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve azaltıcı yönde etkisi vardır.	Kısmen Desteklendi
H ₄ : Toksik Liderliğin örgütsel itaat aracılığıyla üretkenlik karşıtı iş davranışı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.	Desteklenmedi
H ₅ : Toksik Liderliğin örgütsel itaat aracılığıyla işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.	Desteklenmedi

Sonuç ve Tartışma

Günümüzde işletmelerin amaç ve hedeflerine ulaşmasında insan sermayesinin stratejik düzeydeki önemi gittikçe artarken, bu durum işletmeleri nitelikli insan kaynağını tercih etme eğilimine ve mevcut insan sermayesini geliştirme gayretine yöneltmiştir. Liderlikle ilgili yapılan birçok araştırma sonuçları işletmelerin en önemli dinamiği olan çalışanların, iş yaşamı boyunca liderlerinin tutum ve davranışlarından önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Önemli bir etki mekanizması olan liderlerin sorumlulukları arasında işletmede yer alan çalışanlarının bilgi, yetenek ve deneyimlerinden en doğru şekilde yararlanarak, çalışan verimliliğini ve performansını artırabilmek, bu amaca bağlı olarak çalışanların motivasyonunu, duyu ve davranışlarını pozitif yönde etkilemek gelmektedir. Aksi durumda çalışanların işe ve işletmeye karşı oluşan duyu ve tutumlarının bir çıktısı olarak onların üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyetinden söz etmek mümkündür. Yapılan bu çalışmada, çalışanların toksik liderlik algıları ile örgütsel itaat

aracılığıyla üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyetinin düzeylerini ve etkisini belirleyebilmek adına bu değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmış yine araştırma kapsamında liderliğin karanlık tarafı olan toksik liderliğin gizemini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Liderlerin sergiledikleri toksik liderlik tarzlarının örgütsel itaat değişkenin aracı rolü ile birlikte çalışanların üretkenlik iş karşıtı davranış ve işten ayrılma niyetine nasıl yansıtacağı sorusuna cevap aranarak, bu amaçla toplanan veriler analiz edilmiş ve ilgili literatüre bazı katkılarda bulunulmuştur.

Çalışma toksik liderliğin, örgütsel itaat aracılığıyla üretkenlik karşıtı iş davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini ölçümlemek amaçlı yapılmıştır. Ölçümleme için yedi adet ana hipotez ve beş adet alt hipotez oluşturulmuştur. İlk olarak toksik liderliğin, örgütsel itaat üzerinde doğrudan ve negatif yönlü etkisi ile toksik liderliğin alt boyutları olan istismarcı yönetim, otoriterlik, narsist davranış biçimi, kendini ön plana çıkarma ve öngörülemez davranışların örgütsel itaat üzerindeki doğrudan ve negatif yönlü etkisi ölçümlenmiştir. İkinci olarak çalışanların toksik liderlik değişkeninin işten ayrılma niyeti üzerindeki doğrudan ve negatif yönlü etkisi ölçümlenmiştir. Üçüncü olarak, toksik liderliğin üretkenlik karşıtı iş davranışı üzerinde doğrudan ve pozitif yönlü etkisi ölçümlenirken, dördüncü olarak örgütsel itaatin, üretkenlik karşıtı iş davranışı üzerinde doğrudan ve pozitif yönlü etkisi ölçümlenmiştir. Beşinci olarak örgütsel itaatin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve azaltıcı yönde etkisi, altıncı olarak toksik liderliğin örgütsel itaat aracılığıyla üretkenlik karşıtı iş davranışı üzerindeki pozitif yönde etkisi, yedinci olarak ise toksik liderliğin örgütsel itaat aracılığıyla işten ayrılma niyeti üzerindeki pozitif etkisi ölçümlenmiştir.

Mevcut ölçümler doğrultusunda hipotez sonuçlarına bakıldığında, hipotez 1 “Toksik Liderliğin örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır”, hipotez 2 “toksik liderliğin örgüt üyelerinin örgütsel itaat düzeyleri üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisi vardır.” ve hipotez 3 olan “örgütsel itaatin, işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve azaltıcı yönde etkisi vardır.” hipotezlerinin kısmen desteklendiği söylenebilmektedir. Toksik liderlik ölçeğinin alt boyutlarından olan kendini övme ve narsistlik davranışı incelendiğinde, örgüt üyelerinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan ve negatif yönde bir etkisinin desteklenmediği görülürken, yine toksik liderlik ölçeğinin alt boyutlarından olan öngörülemez davranışların ve yönetimin kötü davranış biçiminin desteklendiği görülmüştür.

Çalışmanın bulguları incelendiğinde ise, toksik liderliğin kısmi olarak işten ayrılma niyetini etkilediği görülmektedir. Tüm alt boyutları ile değil, kısmi olarak bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ortaya çıkan bu durumun birden fazla açıklaması olabilir. Öncelikle anketin yapıldığı kurumlardaki toksik liderlik modelleri, araştırma kapsamında ele alınan tüm boyutları içermeyebilir. Örneğin bazı liderler tüm toksik liderlik özelliklerini yansıtırken, bir kısmı ise sadece belirli özellikleri çalışanlarına yansıtır. Ayrıca ölçeğin her ne kadar uluslararası geçerliliği olsa da anketin uygulandığı ülke ve toplum kültürü açısından da bazı farklılıkların ortaya çıkması son derece beklenen bir durumdur. Örneğin, Hofstede'nin çalışmasında (1980), farklı ülkelerin kültürüne göre Türkiye yüksek güç aralığına sahiptir ve risk alma oranının düşük olduğu kolektivist yapı söz konusudur. Batı kültürlerinde yer alan bireylerin aksine, bu kültürde yetişen çalışanlar yöneticilerin emirlerine daha uyma eğilimindedir. Yapı hiyerarşik olup ve üstler baba

figüründe ideal yönetici veya patronudur. Yine ulusal ve uluslararası araştırmaların bulguları göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin aynı zamanda paternalizm puanı yüksek çıkan ülkeler arasında yer aldığı ve çalışanlar liderin veya yöneticinin paternalist olmasını beklediği ileri sürülmektedir. Bu durum, ülkelerin kültür, liderlik algısı ve konjektörünün, çalışan tutum ve davranışlarında da önemli etkileri olduğunu desteklemektedir.

Toksik liderlik kavramının ülkemizde çok fazla çalışılmamış olması ve literatürde sınırlı sayıda çalışma olması nedeni ile alana katkı sağlamasının amaçlanmasında kötü yönetim ve duygusal şiddetin her geçen gün artması, araştırmacıların yoğun ilgisini çekmesi ve sosyal hayatta sıklıkla karşılaşılması önemli bir etkidir. Birçok çalışma alanı farklı derecelerde toksik liderler barındırmakta ve toksik davranış ve tutumların örgütün içerisine yerleştiği andan itibaren hızlı ve derin bir biçimde yayılmaktadır. Toksik liderler kısa süreli başarıları ile toksik davranış ve tutumlarını gizleyebilmekte ve eleştirileri yok sayarak baskı, tehdit ve aşağılama gibi çeşitli yollar ile çalışanlara boyun eğmeyi empoze etme eğilimindedirler. Bu süreçte izleyicilerine iyi davranarak, onlara ütöpik bir dünya oluşturarak ve gelecek resimden mahrum kalma korkusunu hissettirerek izleyicilerini kendilerine bağlama yolunu seçebilmektedirler. Tüm bu süreçte bilinçaltına yaymaya çalıştıkları his kendisi ile mücadele edilmemesi gerekliliği olacağından bu olumsuz tutum ve davranışların erken tespit edilebilmesi önem taşımaktadır.

Günümüzde işletmelerde yönetici pozisyonuna getirilecek olan bireylere uygulanan analizler yetersiz kalmaktadır. Özellikle işe alımlarda işletmelerde yer alan insan kaynakları departmanları büyük sorumluluğa sahiptir. Yönetici adaylarına yönelik yapılan kişilik ve psikolojik değerlendirmelere önem verilmeli, özellikle psikolojik değerlendirmelerde bilinçaltının ve dışavurumlarının incelenmesi önemli değerlendirme yöntemlerinden birisi olarak tercih edilmelidir. Bu süreçler işe alım sonrasında da periyodik olarak uygulanmalı, aynı zamanda toksik bir yönetici ilk aşamada gözden kaçırılrsa dahi ileride çalışanları ve işletmeyi zehirlemesini engelleyecek bir denetim mekanizması oluşturulmalıdır.

Toksik lider özellik ve davranışları hakkında bilgi sahibi olmak, bu kişilikleri hızlı bir şekilde tanımlanmasını sağlayacaktır. Özellikle işe alım ve terfi sağlayıcılarının örgütsel davranışa hakim olması ve doğru liderlik potansiyelini tespit ederek doğru bir şekilde değerlendirebilmesi için eğitim ile desteklenebilirler. Toksik liderler kendilerini iyi gizleyebildikleri için toksik davranışlarına maruz kalan çalışanların somut çıktılar ile hareket etmeleri ispat niteliği açısından son derece önemlidir. Çalışanların toksik bir yönetici ile karşılaştığında mobbing ve iş kaybı korkusunu yaşamadan kendilerini özgürce ifade edebileceği ve maruz kaldığı olumsuz davranışların üstesinden gelebilmesi adına bir iletişim ve destek hattı kurulmalı, hattın devamlılığı sağlanmalıdır. Aynı zamanda toksik liderlik davranışları gösterdiği tespit edilen yöneticiler, izleyicilerine ve diğer çalışanlara zarar vermesini engelleyebilmek için iş dışında çeşitli sanat, spor ve kültürel aktivitelerde vakit geçirmeleri için yönlendirilebilirler.

Akademisyen ve Araştırmacılar için öneriler;

- Araştırmanın örneklemini İstanbul ilinde hizmet sektöründe çalışan İdari personel, orta düzey yönetici, üst düzey yönetici ve işletme sahibi pozisyonları ile sınırlıdır.

Bu nedenle araştırma sonuçlarındaki sınırlılığı aşarak daha genellenebilirçiktilara ulaşabilmesi adına coğrafi, kültürel ve toplumsal etkileri göz önüne alındığında araştırmanın örneklemini Türkiye genelinde gerçekleştirilebilir.

- Literatürde toksik liderlik alanında yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak eğitim, sağlık ve askeri alanlar üzerine yapılırken, örgütsel itaat üzerine çalışmalar dini ve siyasi alanları kapsamaktadır. İşletme alanında bu iki kavrama dair yapılan çalışmaların yetersiz oluşu dikkate alınarak işletme alanında bu kavramlarla yapılacak her çalışma şüphesiz literatüre katkıda bulunacaktır.

Bu araştırma hizmet sektöründe “Toksik Liderlik”, “Örgütsel İtaat”, “Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı ve “İşten Ayrılma Niyeti” kavramları ile yapılmıştır, çalışmanın derinliğini arttırabilmek adına yöneticilerle yine yoğun ilişkide olan eğitim sektörünün üniversite boyutuna yönelik araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Arendt, Hannah. (1963). *Kötülüğün Sıradanlığı Adolf Eichmann Kudüs'te (Eichmann in Jerusalem A Report on the Banality of Evi)*. Özge Çelik. First Edition. Penguin Books: Metis Yayınları, 2009.
- Aryee, S., Chen, Z. X., Sun, L.-Y., and Debrah, Y. A. (2007). “Antecedents and outcomes of abusive supervision: test of a trickle-down model”. *Journal of Applied Psychology*, 92(1): 191–201. doi:10.1037/0021-9010.92.1.191
- Barbalet, J. M. (1986). “Weber and marshall on the state”. *Politics*, 21(2): 12–19. doi:10.1080/00323268608401991
- Berry, C. M., Carpenter, N. C., and Barratt, C. L. (2012). “Do other-reports of counterproductive work behavior provide an incremental contribution over self-reports? A meta-analytic comparison”. *Journal of Applied Psychology*, 97(3): 613–636. doi:10.1037/a0026739
- Bican, B. (2020). *Kurumsal İtibar Yönetimi, Örgütsel Vatandaşlık Olgusu ve Büyüme Performansı İlişkisi: Yenilik Yöneliminin Aracılık Rolü*. Doktora Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Bowling, N. A. and Eschleman, K. J. (2010). “Employee personality as a moderator of the relationships between work stressors and counterproductive work behavior”. *Journal of Occupational Health Psychology*, 15(1): 91–103. doi:10.1037/a0017326
- Bowling, N. A., and Gruys, M. L. (2010). “Overlooked issues in the conceptualization and measurement of counterproductive work behavior”. *Human Resource Management Review*, 20(1): 54–61. doi:10.1016/j.hrmr.2009.03.008

- Blass, T. and Schmitt, C. (2001). "The nature of perceived authority in the milgram paradigm: two replications". *Current Psychology*, 20(2): 115-121.
- Budaev, S. V. (2010). "Using principal components and factor analysis in animal behaviour research: caveats and guidelines". *International Journal of Behavioural Biology*, 116(5): 472-480. <https://doi.org/10.1111/j.1439-0310.2010.01758.x>
- Cheang, H. S. and Appelbaum, S. H. (2015). "Corporate psychopathy: deviant workplace behaviour and toxic leaders". *Industrial and Commercial Training*, 47(4): 165-173. doi:10.1108/ict-12-2013-0086
- Cohen, A. and Diamant, A. (2017). "The role of justice perceptions in determining counterproductive work behaviors". *The International Journal of Human Resource Management*, 1-24. doi:10.1080/09585192.2017.134032
- Conger, J. A. (1990). "The dark side of leadership". *Organizational Dynamics*, 19(2): 44-55. doi:10.1016/0090-2616(90)90070-6
- Cotton, J. L. and Tuttle, J. M. (1986). "Employee turnover: a meta-analysis and review with implications for research". *Academy of Management Review*, 11(1): 55-70. doi:10.5465/amr.1986.4282625
- Dilchert, S., Ones, D. S., Davis, R. D. and Rostow, C. D. (2007). "Cognitive ability predicts objectively measured counterproductive work behaviors". *Journal of Applied Psychology*, 92(3): 616-627. doi:10.1037/0021-9010.92.3.616
- Dinçer, A. (2013). "Bakmak itaat etmektir". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(13): 107-122.
- Erilli, A. N. (2021). "Use of trimean in theil-sen regression analysis". *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 6(1): 15-26.
- Farh, J.-L., Liang, J., Chou, L. and Cheng, B. (2018). "Paternalistic leadership in Chinese organizations: research progress and future research directions". *Leadership and Management in China*, 171-205. doi:10.1017/cbo9780511753763.008
- Fors Brandebo, M. and Alvinus, A. (2019). "Introductory chapter: dark sides of organizations and leadership - an integrative approach and definitions". *Dark Sides of Organizational Behavior and Leadership*, 3-5. doi:10.5772/intechopen.81550
- Gallus, J. A., Walsh, B. M., van Driel, M., Gouge, M. C., and Antolic, E. (2013). "Intolerable cruelty: a multilevel examination of the impact of toxic leadership on u.s. military units and service members". *Military Psychology*, 25(6): 588-601. doi:10.1037/mil0000022
- Galton, F. G. (1884). "On the anthropometric laboratory". *Late International Health Exhibitions*, 3(4): 205-221.

- Griffeth, R. W., Hom, P. W., and Gaertner, S. (2000). "A meta-analysis of antecedents and correlates of employee turnover: update, moderator tests, and research implications for the next millennium". *Journal of Management*, 26(3): 463-488. doi:10.1177/014920630002600305
- Göçer, Ş. N. (2020). "Glokale liderlik özellikleri: halil fikret kanat örneği". *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(1): 51-57.
- Hemdi, M. A. and Nasurdin, A. M. (2006). "Predicting turnover intentions of hotel employees: the influence of employee development human resource management practices and trust in organization". *Gadjah Mada International Journal of Business* January, 8(1): 21-42.
- Hollinger, R., and Clark, J. (1982). "Employee deviance". *Work and Occupations*, 9(1): 97-114. doi:10.1177/0730888482009001006
- Indradevi, R. (2016). "Toxic leadership over the years - a review". *Journal Sms Varanasi*, 9(1): 106-110.
- İbicioğlu, P., Özmen, Ö. İ., ve Taş, Y. (2009). "Liderlik davranışı ve toplumsal norm ilişkisi: ampirik bir çalışma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2): 1-23.
- Jones, D. A. (2009). "Getting even with one's supervisor and one's organization: relationships among types of injustice, desires for revenge, and counterproductive work behaviors". *Journal of Organizational Behavior*, 30(4): 525-542. doi:10.1002/job.563
- Kellerman, B. (2004). *Bad leadership: what it is, how it happens, why it matters*. Boston: Harvard Business School Press.
- Kelloway, E. K., Francis, L., Prosser, M., and Cameron, J. E. (2010). "Counterproductive work behavior as protest". *Human Resource Management Review*, 20(1): 18-25. doi:10.1016/j.hrmr.2009.03.014
- Lipman-Blumen, J. (2005). *Toxic leadership: a conceptual framework 1*. New York: Oxford University Press.
- Lipman-Blumen, J. (2005). *The allure of toxic leaders: why we follow destructive bosses and corrupt politicians--and how we can survive them*. New York: Oxford University Press.
- Lum, L., Kervin, J., Clark, K., Reid, F. and Sirola, W. (1998). "Explaining nursing turnover intent: job satisfaction, pay satisfaction, or organizational commitment?". *Journal of Organizational Behavior*, 19(3): 305-320. doi:10.1002/(sici)1099-1379(199805)19:3<305::aid-job843>3.0.co;2-n

- Malik, M. A. and Azmat, S. (2019). "Leader and leadership: historical development of the terms and critical review of literature, annals of the university of craiova for journalism". *Communication and Management*, 5(16): 16-32.
- Miles, D. E., Borman, W. E., Spector, P. E. and Fox, S. (2002). "Building an integrative model of extra role work behaviors: a comparison of counterproductive work behavior with organizational citizenship behavior". *International Journal of Selection and Assessment*, 10(1/2): 51-57. doi:10.1111/1468-2389.00193
- Milgram, S. (1963). "Behavioral study of obedience". *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(4): 371-378.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority: an experimental view*. London: Tavistock Publications.
- Mount, M., Ilies, R. and Johnson, E. (2006). "Relationship of personality traits and counterproductive work behaviors: the mediating effects of job satisfaction". *Personnel Psychology*, 59(3): 591-622. doi:10.1111/J.1744-6570.2006.00048.X
- Olalekan, O. N. and Babatunde, M. O. (2020). "Influence of toxic leadership behaviour on teachers' diligence and productivity in lagos state senior secondary schools, Nigeria". *International Journal of Education and Evaluation*, 6(2): 36-46.
- Ones, D. S., and Dilchert, S. (2013). "Counterproductive work behaviors: concepts, measurement, and nomological network". *APA Handbook of Testing and Assessment in Psychology, Vol. 1: Test Theory and Testing and Assessment in Industrial and Organizational Psychology*, 643-659. doi:10.1037/14047-035
- Özmen, H. İ. (2009). *Liderlik Davranışını Etkileyen Toplumsal Normların Analizi*. Doktora Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Padilla, A., Hogan, R., and Kaiser, R. B. (2007). "The toxic triangle: Destructive leaders, susceptible followers, and conducive environments". *The Leadership Quarterly*, 18(3): 176-194. doi:10.1016/j.leaqua.2007.03
- Pelletier, K. L. (2010). "Leader toxicity: An empirical investigation of toxic behavior and rhetoric". *Leadership*, 6(4): 373-389. doi:10.1177/1742715010379308
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., and Podsakoff, N. P. (2003). "Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies". *Journal of Applied Psychology*, 88(5): 879-903. doi: 10.1037/0021-9010.88.5.879
- Reed, C. G. E. (2004). "Toxic ledaership". *Military Review*, 67-71.
- Robinson, S. L., ve Bennett, R. J. (1995). "A Typology of Deviant Workplace Behaviors: A Multidimensional Scaling Study", *Academy of Management Journal*, 38(2): 555-572. doi:10.5465/256693

- Rost, J. C. (1993). "Leadership development in the new millennium". *Journal of Leadership Studies*, 1(1): 91-110. doi:10.1177/107179199300100109
- Rybacki, M. and Cook, C. (2016). "Switching the paradigm from reactive to proactive stopping toxic leadership". *Joint Force Quarterly*, 82(3): 33-39.
- Sackett, P. R. (2002). "The structure of counterproductive work behaviors: dimensionality and relationships with facets of job performance". *International Journal of Selection and Assessment*, 10(1/2): 5-11.
- Schmidt, A. A. (2008). Development and Validation of the Toxic Leadership Scale. Master Thesis, University of Maryland, USA.
- Schmidt, A. A. (2014). An Examination of Toxic Leadership, Job Outcomes and The Impact of Military Deployment. Doctoral Dissertation, University of Maryland, USA.
- Schnoor, A. (2019). "Transformational ethics: the concept of obedience in post-conciliar jesuit thinking". *Religions*, 10(5): 1-16. doi:10.3390/rel10050342
- Shaw, J. (2002). "The virtue of obedience". *Religious Studies*, 38(01): 63-75. doi:10.1017/s003441250100590x
- Shek, D. T. L., Chung, P., and Dou, D. (2019). "The dark side of service leaders". *Dark Sides of Organizational Behavior and Leadership*, 126-145. doi:10.5772/intechopen.75086
- Steele, C. M. (2011). "Foreword: pursuing effective integrated education". *Journal of Social Issues*, 67(3):431-434. doi:10.1111/j.1540-4560.2011.01707.x
- Tavanti, M. (2011). "Managing toxic leaders: dysfunctional patterns in organizational leadership and how to deal with them". *Human Resource Management* 6(83): 127-136.
- Tett, R. P. and Meyer, J. P. (1993). "Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, and turnover: path analyses based on meta-analytic findings". *Personnel Psychology*, 46(2): 259-293. doi:10.1111/J.1744-6570.1993.Tb00874.X
- Tepper, B. J., Duffy, M. K., Hoobler, J. and Ensley, M. D. (2004). "Moderators of the relationships between coworkers' organizational citizenship behavior and fellow employees' attitudes". *Journal of Applied Psychology*, 89(3): 455-465. doi:10.1037/0021-9010.89.3.455
- Turanlı, M., Taşpınar Cengiz, D. ve Bozkır, Ö. (2012). "Faktör analizi ile üniversiteye giriş sınavlarındaki başarı durumuna göre illerin sıralanması". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (17): 45-68.
- Wael, İ. A., Jusoh, A., Alhaseri, A. A., Almeharis, A. (2021). "A literature review study of the relationship between leadership style". *Leadership Behaviour and Leadership Traits, Humanities and Social Sciences Reviews*, 9(4): 152-159.

- Webster, M. M. and Ward, A. J. W. (2010). "Personality and social context". *Biological Reviews*, 86(4): 759-773. doi:10.1111/j.1469-185x.2010.00169.x
- Williams, D. F. (2005). *Toxic Leadership in the U.S. Army*. Carlisle Barracks, PA: US Army War College.
- Wilson, K. Y. and Starks, P. D. (2003). *Toxic Leadership*. <https://transleadership.com/wp-content/uploads/ToxicLeadership.pdf>
- Wu, J. and Lebreton, J. M. (2011). "Reconsidering the dispositional basis of counterproductive work behavior: the role of aberrant personality". *Personnel Psychology*, 64(3): 593-626. Doi:10.1111/J.1744-6570.2011.01220.X
- Yıldırğan, T. (2022). *Aile İşletmelerinde Teknoloji Uygulama Düzeyi, Aile Değerleri, Örgüt Yapısı ile Performans İlişkileri Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Youngblood, S. A., Mobley, W. H. and Meglino, B. M. (1983). "A longitudinal analysis of the turnover process". *Journal of Applied Psychology*, 68(3): 507-516.

Yayın Geliş Tarihi: 2022-10-17

Yayın Onay Tarihi: 2022-12-04

DOI No: 10.35343/kosbed.1190729

Hayyam CELİLZADE •

Felsefenin Şiirle Barışması: Aristotelesçi Şiir Anlayışı ve İslam Felsefesinin Şiire Bakışı

*Reconciliation of Philosophy with Poetry:
Aristotelian Perception of Poetry and Islamic
Philosophy's View of Poetry*

Özet

Şiirin düşünce faaliyetinin gerçekleşmesi için sağladığı imkânların neler olduğunu, felsefenin şiir üzerinden temsilinin mümkün olup olmadığını tartışmaya açan çalışmamız, bu doğrultuda Farabi ve İbn Sina'nın insani düşünüş biçimleri arasında şiiri nereye konumlandıklarını inceler. İrdememizde şiire ve şairlere kendi ideal devletinde yer vermeyen Platon'un neden böyle tutum sergilediğine cevap arayarak, şiirin faydalı olduğuna kanaat getiren Aristoteles'in şiir anlayışını ortaya koyacağız. Bunun için önce Platon'un şiire dair yaklaşımını akabinde Aristoteles'in şiir anlayışını ele alacağız. Bu bağlamda Platon'un mitolojiye karşı ileri sürdüğü tezlerin değerlendirmesini yapacağız. Aristoteles'in şiiri sadece epistemolojik değil etik ve psikolojik açıdan nasıl ele aldığı üzerinde duracağız. Binaenaleyh İslam felsefesinin şiire yönelik nasıl bir yaklaşım geliştirdiği üzerinde duracağız. İslam filozoflarının şiir anlayışlarını geliştirirken nelerden etkilendikleri sorusuna cevap arayacağız. Çalışmamızın sorunsalıysa niçin Farabi ve İbn Sina'nın şiir konusunda Platon'un değil de Aristoteles'in görüşlerini benimsedikleridir.

Anahtar Kelimeler: Şiir, felsefe, hayal, taklit, sünnet

Jel Kodları: Y8

Abstract

Our study, which discusses the possibilities that poetry provides for the realization of thought activity, and whether it is possible to represent philosophy through poetry, examines where Farabi and Ibn Sina position poetry among human thinking styles. In our analysis, we will seek to answer why Plato, who does not include poetry and poets in his ideal state, exhibits such an attitude, and we will reveal Aristotle's understanding of poetry, who is convinced that poetry is useful. For this, we will first discuss Plato's approach to poetry and then Aristotle's understanding of poetry. In this context, we will evaluate Plato's theses against mythology. We will focus on how Aristotle treats poetry not only epistemologically, but also ethically and psychologically. Therefore, we will focus on how Islamic philosophy developed an approach to poetry. We will seek an answer to the question of

what influences Islamic philosophers while developing their understanding of poetry. The problem of our study is why Farabi and Ibn Sina adopted Aristotle's views on poetry, not Plato's.

Keywords: Poetry, philosophy, imagination, imitation, sunna

Jel Codes: Y8

Giriş

Farabi'nin kendisinden bahsederken "meşhur şiir metodunun bunun hiçbir şeyini asla sağlamadığını, fakat sadece ondan uzaklaştırdığını açıkladı" (Farabi, 1974: 69) diye söz ettiği Platon'un kullandığı yöntem, diyalektiktir. Bu yöntemle göre her insan hakikate ulaşabilme kabiliyetindedir. Önemli olan insanda hakikat arayışının başlatılma sürecidir. Diyaloglarda Sokrates'in kendisini *ebe* olarak tanıtmaması da bunu işaret eder. Ebe, *doğmak* fiilini gerçekleştiren değil, bu fiili gerçekleştirene yardım edendir. Bu anlamda diyaloglar okurun hakikate yönelmesine hizmet eder. Hakikate erişme yani mağaradan kurtulma ise ferdî çaba ister, bu yüzden *Agathonun* teması toplumsal değil, ferdidir. "Sokrates (...) hakikati ancak diyalektik kavrayışın aydınlatılabileceğini ve bunun da ancak ona özgü tecrübe (*empeirôî*) ile mümkün olabileceğini vurgular" (Haşlakoğlu, 2005: 13). Beşerî sorunlara cevap bulma maksadıyla Platon'un diyaloglarına başvurmanın anlamı yoktur. Zira diyaloglar beşerî sorunların çözümünün hangi sahnede yapılacağını işaret eder, okuru o sahneye davet eder.

İnsanda hakikat arayışını tetikleyen araçları meşru gören Platon, şiiri bu araçlardan kabul etmez. "Onun tasarlamış olduğu İdeal Devlet'te şiire de yer olamaz şuaraya da" (Hocaoğlu, 2000: 60). "Platon'un söylemeye çalıştığı, şiirin *discursive* bilgiye yol vermemesi. Bu nedir, yani *dionaia* dediği, 'ruhun şiirsel olmayan kısmının emeği, *logosun* emeği olan kısmı' der bunun için; yani hesaplayan, işleyen, kat eden kısmı; bu çeşit bir bilgi. Hâlbuki şiir kat etmez, ilerlemez, sadece sınırdaki durur" (Gemuhluoğlu, 2011: 7). Platon'un şiire karşı olumsuz tutumunun arkasındaki sebepler neler olabilir? Platon'un yaşadığı dönemde şiir (mitler) *polise* biçim veren ve *polisi* yönlendiren en önemli araçtı. Bu bağlamda Allen "Sokrates, insanların zihinlerine semboller aracılığıyla kavram aşılatabilecek iletişimsel iktidarın doğasını ayrıntılarıyla henüz belirtmiyor, ama özellikle şairlerin bunu anladığını ima ediyor" (Allen, 2011: 75) diyerek Asmis'in *Şölen* yorumundan alıntı yapar ve şiirin yasaklanmasının sebebinin şu şekilde açıklar: "Şiir, psikolojik bir yaratılışın dilsel bir yansıması ya da imgesidir. Esasen dilsel bir yaratıdan çok ahlâki bir yaratıdır; dilde ifade bulan ve bir başkasının ruhuna damgalanarak gerçekleşen bir yaratıdır" (Allen, 2011: 75). "Çünkü bu şairlerin yarattığı birer gölgedir olsa olsa, gerçek varlıklar değil" (Platon, 1985: 285). Esasında hakiki olmayan görünüş dünyasının ikinci kez ve insan tarafından değiştirilerek/dönüştürülerek ifade edilmesi, ruhun hakikatle olan irtibatına darbe vurur. "Sanat *ideadan* ve hakiki olandan iki adım daha geride duruyor, gölge-gerçekliği taklit ettiği için. Hakikatten yani *ideadan* iki adım daha uzaktadır; geleneksel yorum bunun üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla sanatçı *ideanın* gölgesini taklit

ettiği için daha da uzaktadır” (Gemuhluoğlu, 2011: 6). Başka bir ifadeyle *idelerin taklidi* (*mimesis*) olan dünyanın şairler tarafından taklit edilmesi -ki bu bütün sanatlar için geçerlidir- taklidin taklidi olduğu için üçüncü dereceden hakikat hakkında konuşma teşebbüsüdür. “Demek ki benzetme sanatı gerçekten bir hayli uzak kalır. Her şeyi benzetebiliyorsa bu, her şeyin küçük bir yönünü yapmasından ötürüdür; bu yön de gölgenin gölgesidir” (Platon, 1985: 284). Hakikatle hakkında birinci dereceden konuşma olan felsefe varken, şiire yani şairlere müracaat etmenin yanlış olacağını savunan ve şairler için “devletlere bir hayrı dokunmadı da, şuna buna dokundu mu acaba? Birisini adam etmiş mi ömründe” (Platon, 1985: 286) diyerek yeren Platon bu nedenle ideal devletinde şairlere yer vermez. Ayrıca “Platon’un şairlerle sofistler arasında sürekli ilgi kurarak gittiğini görürüz. Onu asıl korkutan şey aslında bir anlamda sofizmdir, yani felsefenin kendini felsefe olarak kurarken karşısına çıkabilecek en önemli tehlikenin sofizm olduğunu ve şiirin de sofizmle benzerliğinden dolayı biraz ürkütücü olduğunu düşündüğünü görürüz” (Gemuhluoğlu, 2011: 7).

1. Aristoteles ve Şiir

Farabî'nin “söz ile taklit etme ve hayal etmenin kullanılması adet olan diğer cüzi şeyleri hayal ve taklit etme gücünü, insana veren sanatı (şiir) anlattı” (Farabi, 1974: 117) dediği Aristoteles de şiirin özünde taklit (*mimesis*) olduğunu belirtir. Ancak onun felsefesinde taklit olumsuz bir öge olmadığı için şiire karşı olumsuz tutum sergilemez. “O halde epos, tragedya, komedy, dithyrambos şiiri ile flüt (...) bütün bunlar genel olarak taklittir (*mimesis*)” (Aristoteles, 1993: 11). Şiirin mahiyetinin ne olduğunu irdeleyen Aristoteles kendi kültüründe mevcut olan şiir örneklerini değerlendirir. Aristoteles'e göre şiir dâhil diğer sanat eserleri insan ruhu üzerinde etki oluşturur. “(...) bütün taklit ürünleri karşısında duyulan *hoşlanmadır* ki, bu, insan için karakteristiktir” (Aristoteles, 1993: 16). Platon gibi Aristoteles de şiir ve diğer sanatları epistemolojik açıdan irdeler. Ancak “(şiir) sanatının yüksek seviyede faydalı olduğu kanaatine varan Aristoteles” (Averroes, 1977: 84) şiirin psikolojik ve etik etkileri üzerinde de durur. Dolayısıyla Platon'da sadece epistemolojik düzeyde ele alınan şiir, Aristoteles tarafından epistemolojik, etik ve psikolojik düzeyde irdelenir. Aristoteles şiir ve tarih arasında mukayese yapar ve şiirin tarihe nispetle felsefeye daha yakın olduğunu söyler. “(...) şiir, tarih yapıtına oranla daha felsefi olduğu gibi, daha üstün olarak da değerlendirilebilir” (Aristoteles, 1993: 30). Şiirin tarihten daha felsefi olduğunu anlatmak için Aristoteles “çünkü şiir, daha çok genel olanı, tarihe tek olanı anlatır” (Aristoteles, 1993: 30) der.

Yukarıda belirttiğimiz üzere Aristoteles şiiri psikolojik ve etik açıdan da ele alır. Ona göre taklit sanatları ruh için temizleme vasıtası ve vasatıdır. Zira taklit eserleri karşısında ruh acıma, korku ve benzeri halleri deneyimler. “Asıl olan tragedya izleyicilerinin ruhlarındaki olumsuz niteliklerden *katharsis* yoluyla sağaltılmalarıdır. Dolayısıyla şiirin görevi aslında yararlıdır. Yani yarar üzerine kurulu bir ilişki. Aristot'un en temelde yaptığı şey, bu” (Gemuhluoğlu, 2011: 9). Bu hallerin deneyimlenmesiye psikolojik düzeyde olmakla birlikte ortaya çıkardığı etki, etik mahiyet arz eder. “Tragedyanın ödevi, uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkularından temizlemektir (*katharsis*)” (Aristoteles, 1993: 22).

2. İslam Felsefesinin Şiire Bakışı

İslam filozofları şiiri değerlendirirken Platon'u değil Aristoteles'i izlerler. Platon'a göre ruhun doğal yeri dünya değil ve dünya ruha yabancı, beden ise ruha zindandır. İnsanın varoluşsal görevi kendisini dünyadan kurtarmaktır. Bu anlamda insanın "kurtuluş sürecine" engel veya bu süreci yavaşlatan ne varsa terk edilmesi yahut karşı çıkılması gerekir. Şiir, insanın "mağaradan" kurtulma sürecine engeldir ve bu sebeple karşı çıkılması gerekir. Aristoteles'in felsefesinde dünyanın ruha yabancı, bedenine ise zindan olduğu fikri yoktur. Binaenaleyh "ruh, tamamlanmış bedenin ilk *entelekheia*'sı yani fiildir" (Macit, 2004: 59).

Şiir konusunda İslam filozoflarının Platon'u hiç dikkate almadıklarını ileri sürmek zordur. Ama genel olarak şiirin meşruluğu konusunda Aristoteles'le aynı tavrı sergiledikleri söylenebilir. Örneğin Farabi'nin toplumun bazı kesimleri için bazı şiirlerin yasaklanması gerektiği görüşü Platon'u anımsatır. "Arap şiiri, çoğunlukla -Farabi'nin de dediği gibi- sadece heves ve tamah hakkındadır ki, bu tür şiirler *nesib* olarak isimlendirilmektedir" (Taşkent, 2012: 220). Farabi'nin şiire karşı tavrının İbn Sina'ya kıyasla daha sert olmasının sebebi Türkistan coğrafyasıyla irtibatlıdır. "İki farklı türde şiir yazan İbn Sina'nın" (Nimrouzi, Salehi, vd. 2015: 49) yaşadığı coğrafyanın şiire verdiği önem Türkistan'a nazaran daha fazladır. "Ortaçağlarda İran'da öğrencilere felsefe, tıp, astroloji ve matematik öğretmek için şiir alet olarak kullanılıyordu" (Nimrouzi, Salehi, vd. 2015: 48). Örneğin İbn Sina'nın *Al-Urjuzah Fi Al-Tibb* isimli eseri şiir biçiminde yazılmış, ilmi değeri yanında edebi değeri de yüksek bir eserdir. "İbn Sina'nın tıp şiiri olan *"Al-Urjuzah Fi Al-Tibb"* şiir türünde dikkate değer örnektir ve poetik ve pedagojik değerlendirme yapan bu çalışma, tıp bilgisinin ortaçağ Avrupa'sına ulaşmasını sağlamıştır" (Abdel-Halim, 2014: 1). Ancak bu Farabi'nin şiire karşı çıktığı anlamına gelmez. "Bütün şiirlerle ancak bir şeyin hayal gücüne dayanan mükemmel bir etkisinin meydana getirilmesi amaçlanır" (Farabi, 1987: 49) diyen Farabi, altı çeşit şiir olduğunu bunlardan "üçünün övülmüş; üçünün de kötülenmiş" (Farabi, 1987: 49) olduğu tezini savunur. Filozoflar içinde yaşadığı toplumdaki kendilerini soyutlamadıkları için toplumun kabul veya retlerinden etkilenirler. Bu olgunun İslam filozofları için de geçerli olduğu kanaatindeyiz. Yani İslam filozofları şiirin epistemik değerini ortaya koyarken içinde yaşadıkları coğrafya ve toplumdaki etkilenmişler.

Aristoteles'in şiire karşı olumlu tavrı olmakla birlikte şiiri bilgi kaynağı olarak kabul etmez. Ama Farabi özellikle de İbn Sina şiiri bir kıyas çeşidi olarak ele alır ve şiirin anlamlı, bilinçli bir faaliyet olduğunu savunur. "Şiiri (poetik) kıyaslar, ister doğru ister yanlış olsunlar, hayale dayalı olarak değerlendirilmesi bakımından hayale dayalı öncüllerden yapılan kıyaslardır" (İbn Sina, 2005: 70). Aristoteles'in felsefesinde edebi bir form olan şiir kıyas biçimi değildir. "Mantığın hazırlık öncesi doğasının bir parçası olarak görülen konularından olan" (McGinnis, 2010: 4) "*Poetika*'yı Aristoteles *Organon*'a (*Mantik*'a) dâhil etmez, daha sonra onun şarihleri dâhil ederler. Önce İslâm dünyasında bu şekilde kabul görür, daha sonra İslâm dünyası üzerinden Batı'ya da bu şekilde intikal eder, yani *Organon*'un bir parçası olarak geçer" (Gemuhluoğlu, 2011: 10). İslam filozofları şiiri edebi form olarak değil kıyas biçimi olarak ele alırlar. "Şiirsel ifadelerin balanslı ritmik ifadeler olduğunu" (Averroes, 1977: 83) söyleyen İslam filozofları "bir taraftan poetik ifadeyi burhani, cedeli, hatabi ve mugaliti olmaması bakımından olumsuz yönleriyle tanımlarken,

diğer taraftan taklide dayanması, mantıki olarak yanlış olsa da anlamlı olması bakımından da olumlu özellikleri ile tanımlamaktadırlar” (Taşkent, 2012: 290). Buna binaen “hatabi ve şiirsel kıyaslardan tümel durumlara yönelik diyaloglarda faydalanılmadığından cedeli kıyaslar ile bunları ayırtmamıza çok gerek yok” (İbn Sina, 2008: 29).

Özel olarak Farabi ve İbn Sina'nın genel olarak İslam filozoflarının şiiri algılayış biçimlerini içinde yetiştikleri kültürün etkilediği söylenebilir. Şiir ve diğer sanatları Aristoteles ve şarihleri hayalle (*phantasia*) irtibatlandırır. “*Phantasia* bunun yanında geniş bir anlam çeşitliliğine sahip bir terim olarak görünmektedir. O, hem hayal gücü anlamında kullanılmakta hem de zihinsel süreçleri adlandırmada ona başvurulabilmektedir” (Çağrı, 2007: 47). İslam filozofları bilgi kuramlarında hayal unsuruna önemli belirleyici yer verirler. Ancak İbn Sina hayal gücünü *phantasiadan* ayırır ve şiirsel söylemin geçerliliğini, hayali söylemdeki anlamın kavranılmasına bağlar. İslam felsefesinde bilgi kuramıyla irtibatlı olan hayal –ki İbn Sina'ya göre her zaman tikellerle ilgilidir (Kemal, 2003: 83)- bilginin oluşum sürecinde tayin edici unsur olmakla birlikte ruhun yetileri arasında faal akılla ittisali gerçekleştirebilen iki merciden birisidir.

Aralarında bazı farklılıklar olmasına rağmen İslam filozoflarının bilgi kuramlarında beş dış duyu, ortak duyu, hafıza, hayal ve akıl dikkate alınarak ruhun bilgi edinme süreci anlatılır. Bu yetiler sayesinde kendisini geliştiren ruh, faal akılla ittisal etme konumuna ulaşır. Faal akılla ruhun akıl yetisi arasındaki ittisal, insana külli bilgilere ulaşma imkânını sağlar. “Bu, yaratılışa büyük ve yüksek yatkınlıklara sahip olan kişinin, faal akıl ile bağlantı kurduğunda gerçekleşir. O, bunu önce edilgen akıl, daha sonra da kazanılmış akıl elde etmesiyle başarır” (Farabi, 1980: 45). Faal akılla ittisalin bir diğer vasatı ve vasıtasıysa hayaldir, ruhun tahayyül yetisidir. İslam felsefesinde nübüvvet müessesesi de tahayyül yetisiyle irtibatlandırılır. “Filozof (Farabi), nübüvvet teorisini açıklarken, nefsin mütehayyile gücüne dayanır (...) Farabi, bu gücün en yüksek kemal noktasına ulaşmasını da nübüvvet olarak açıklar. Nübüvvet, mütehayyileye dayalı olarak açıklanınca (...) şiiri de mantık içerisinde muhayyel bir söz olarak ele alır ve değerlendirir” (Gemuhluoğlu, 2008: 126). Tahayyül yetisi kemale ermiş ruh, faal akılla ittisali gerçekleştirir. Tahayyül yetisi vasıtasıyla faal akılla ittisal etmiş ruhun elde ettiği külli bilgi ve akıl yetisiyle ittisali gerçekleştiren ruhun ulaştığı külli bilgi arasında mahiyet farkı yoktur. Tahayyül yetisi vasıtasıyla elde edilen külli bilginin, akıl yetisiyle elde edilmiş külli bilgiden farkı, tahayyülle elde edilen bilgilerin somutlaştırılma imkânını haiz olmasıdır. Bu fark, nebi ve filozof arasındaki farkı da belirler. “Felsefenin bütün bunlarla ilgili olarak akla veya kavramaya dayanan bilgiler verdiği her şeyde din hayal gücüne dayanan bilgiler verir” (Farabi, 1999: 91).

İbn Sina'ya göre “şiir ölçülü, orantılı ve ritimli konuşmadan oluşan hayali ifadedir” (Kemal, 2003: 2) ve konularını düşünme ve akıl dâhil olmaksızın kabul veya reddeder. Şiirsel ifade –“ifade, ilkelerin yerini tutan ve onlara yardım eden şey, çeşitli şekillerdedir. Birincisi, şiirsel ifadedir. İkincisi, hatabi (belâği) ifadedir. Üçüncüsü ise ilmi ifadedir” (Farabi, 2008: 60)- kanıtals olsun veya olmasın psikolojik mahiyet arz eder. Bu bağlamda İbn Sina hayali temsil ve taklit kelimesini onların doğasını vurgulamak için kullanır. İbn Sina hayali, var olmayan tekil şeyleri düşünceye getirme ve manipüle etme becerisi olarak görür ve hayali taklit olarak tasvir ettikten sonra, gerçek fiziksel tecrübelerine referans olmaksızın, kendinde oldukları haliyle hayallerin manipüle edilebilirliğinin altını çizer.

Taklit şiirde hayali melodi, his ve ölçü kullanarak üretir ve taklidin taklit ettiği orijinal tecrübe edilmese bile bu faaliyete katılmanın kendisi kendinde zevk verir. “İşin ve şeyin, şiiri sözlerin bize tasavvur ettirdiği gibi olmadığını bilirsek de, yine onun hakkında, onun bu sözünün bize tasavvur ettirdiği gibi olduğunu kesin bildiğimiz zaman ne yaparsak, aynı şeyi yaparız” (Farabi, 1989: 84). Yani mesele sadece kopya etmekle ilgili değildir.

Dolayısıyla Aristoteles ve şarihlerinin şiir ve diğer sanatları hayal yetisiyle irtibatlandırmaları İslam filozoflarını da etkiler. “Şiiri sözleri duyduğumuz zaman, onun ruhumuzda hâsıl ettiği hayalden, (mesela) hoşla gitmeyen bir şeye benzeyen bir şeye baktığımız zaman ne duyarsak, öyle bir şey duyarız” (Farabi, 1989: 83).

Bahsettiğimiz üzere nübüvvet müessesesinin hayal yetisiyle ilişkisi üzerinde duran İslam filozofları -Aristoteles’in bilgi kuramında belirleyici konumda olmayan- hayal yetisini bilgi kuramlarında önemli unsur olarak kabul ederler.

Platon ve Aristoteles’in şiiri ve diğer sanatları taklitle (*mimesis*) ilişkilendirdiğini belirttik. Taklit, Platon’un varlık ve bilgi kuramı açısından olumsuz mahiyet arz eder. Bundan dolayı o taklidin dâhil olduğu faaliyetlere olumsuz yaklaşır. Ancak aynı durum Aristoteles felsefesi için geçerli değil. Ona göre taklide dayalı sanatlar olumsuz birer faaliyet değil hatta örneğin şiir tarihten bile daha “bilgibilimseldir”. İslam filozofları da Aristoteles’in yaklaşımını izlerler. Onların nezdinde taklidin olumsuz çağrışım yapmamasının esas sebebinin *sünnet* kavramıyla/fenomeniyle irtibatlı olduğu kanaatindeyiz. İslam felsefesinde şiirin felsefeyle bağıntısının nasıl kurulacağı meselesini ele alan çalışmalarda *mimesis*in *sünnet*le ilişkisinin kurulabileceğine dair teze rastlamadık. *Sünnet*, Müslümanlar nezdinde amelî açıdan bilgi kaynağı olarak görülür ve uyulması gereken fiil, kavi, yasak vs. bütünü olarak özünde *mimetiktir*. Müslümanlar nezdinde model olarak kabul edilen Hz. Muhammed (s.a.v), Platoncu kelimelerle ifade edilecek olursa *İyiyi* (*Agathon*) temaşa eden kimsedir. Ona inananların da yapması gereken onu model almak ve onu taklit etmektir. Platon *dialektikê methodos*la ruhun *Agathonu* temaşa etme düzeyine ulaşmak için “sıçramadan” söz eder ama içeriğine dair bilgi vermez. “*Philosophos*’un değişimden (*genesis*) varlığın (*to on*) değişmez mahiyetine (*ousia*) yönelen *sahne* değiştirmesinin aslında bir “sıçrayarak yükselme” (*anôterô ekbainein*) olduğunu ve ancak bu koşulla bir yükselme ve dönüş gerçekleştirebileceğini ise *epistêmê* tasnifinde ortaya konulan *dialektikê methodos*’tan anlıyoruz” (Haşlakoğlu, 2005: 14). Bu “bizim İslâm düşüncesindeki Hayy b. Yakzan örneğinde olduğu gibi felsefe kişinin kendi başına vardığı mutlak hakikat tecrübesi değildir, soyutlamayla ulaştığı bir şey değil. *Politeia*’nın kendisi felsefenin kurucu jestidir; Platon’un vurguladığı bu” (Gemuhluoğlu, 2011: 6). Herhangi bir Müslümanın Hz. Muhammed’in (s.a.v) konumuna ulaşması imkânsızdır. Müslümanların yapması gereken onu taklit etmekten ibarettir. Dolayısıyla taklit (*mimesis*) kavramı *sünnet*le irtibatlı olduğu için olumsuz çağrışım yapmaz. *Sünnetin mimetik* mahiyeti İslam filozoflarının özünde taklit olan sanat faaliyetlerine olumlu yaklaşımlarına sebep olur.

Bir diğer önemli nokta bilginin tanımında geçen iki kavramla ilgilidir. Bu kavramlar; tasavvur ve tasdikdir. Bilginin oluşum sürecinde öncelikle insan bir şeyi tasavvur eder ve sonra tasdik eder. Tasdik edilmiş tasavvur bilgiye dönüşür. “Tek tek her bir ilimde yeteri derecede bilgiyi aramak ise yalnızca tasavvurdur. Tasdike gelince ilimdeki her bir tasdikte tanımlanmış olduğumuz tam kesinliğe ulaşmak gerekir” (Farabi, 2008: 49). Örneğin kanatlı

atın tasavvuru mevcut olmasına rağmen tasdiki gerçekleşmediği için bilgi değildir. Bilgi oluşum sürecindeki tasavvur merhalesiyle hayal gücünün irtibatı kurulabilir. Şiir, bir cihetiyle hayalle yani tasavvurla diğer cihetiyle ise taklitle irtibatlıdır. “Şiiri sözlere gelince, bu da konuşulan şeyde, herhangi bir hal veya şeyi daha üstün veya daha alçak tasavvur ettirmeye yarayan şeylerden terkip edilendir” (Farabi, 1989: 83). Hayal yetisi, malzemesini her ne kadar duyulur olandan almış olsa da malzemesi olmaksızın da olmayan şeyleri tasavvur edebilir. Bu doğrultuda hayal, reel olandan ayrılma olarak görülebilir. “Şiirsel kıyas ise herhangi bir tasdik oluşturmaz, fakat nefsi güzel ve çirkin şeylere öykünmek suretiyle kapanma ve açılmaya doğru hareket ettiren bir tahayyül oluşturur” (İbn Sina, 2006: 2). Taklit malzeme olmaksızın gerçekleşmeyeceği için, reel olana bağlı kalmak zorundadır. Ayrıca şiir, reel olanla olmayan arasındaki gerilimi simgeler. Ve şiir, reel olana yaklaştığı ölçüde kıyas önemi ön plana çıkar. Zira Farabi ve İbn Sina’nın da yaptığı bundan ibarettir. Aristoteles’in mantığa dâhil etmediği sadece edebî bir form olarak gördüğü şiiri, Farabi ve İbn Sina mantığa dâhil eder, şiirsel kıyas olarak kıyas sınıflandırmasına tabi tutar. Ancak bununla birlikte “Farabi’nin şiiri burhan, cedel, retorik, safsatayla birlikte kıyas türü olarak kabul etmesine rağmen, onun felsefesinde tam olarak kıyassal sanat türü olarak şiiri nasıl konumlandıracağımız meselesi net değildir” (Kemal, 2003: 37). Fakat hem Farabi hem İbn Sina şiirin anlamlı olduğunu, irrasyonel olmadığını, burhanî olmasa bile kıyas türü olduğunu savunur. “Şiiri kıyas yanlış ve mümteni öncüllerden yapılıp denilmesine sakın kulak asma” (İbn Sina, 2005: 70). Şiirsel söylemde ifade edilen şey doğru olmasa da bu, şiirin irrasyonel mahiyette olduğu anlamına gelmez. Şiirin irrasyonel değil rasyonel öncesi mahiyet arz ettiği ama akıl yürütmeye dayalı faaliyet olduğu söylenebilir. “Şiirsel kıyasların tikel şeylerde halka yararı, kendilerinde tikel şeylerde kıyasların kurulduğu tasdik edilmiş önermelerden oluşturulan kıyasların yararına yakındır” (İbn Sina, 2006: 13). Bu bağlamda Gemuhluoğlu, “filozoflarda poetika, hitabetin bir uzantısı olarak ele alınmıştır. Bu noktada ortaya çıkan problem, şiirin değerinin “yarar” üzerine kurulması; eğlendirici, coşturucu vs. olmasına yapılan vurguyla kognitif değerinin küçümsenmesi ya da dikkate değer kabul edilmemesidir” (2008: 126) yargısına varır. Mamafih İbn Sina, şiirsel kıyaslar için “bu tür kıyasların faydası, hatabî kıyasların faydasına yakındır. Zira bu kıyasa, ilimlerde ve tümelerde değil, tikel hususlarda başvurulur” (İbn Sina, 2004: 78) demektedir ve “Aristoteles’in sınıflandırmasında yer alan poetik (şiir, hitabet sanatını) ayrı bir dal olarak görmemiş ve ilimler sınıflandırmasına koymamıştır” (Oktay, 2012: 291).

Sonuç olarak İslam filozoflarının şiire yaklaşımlarını belirleyen birçok unsur ve etkenin olduğu söylenebilir. Aristoteles’in şiir yaklaşımı bu unsurlardan biridir ama belirleyici etken kendi yaşam-dünyalarıdır. Bu bağlamda sünnet kavramının tayin edici konumda olduğu söylenebilir. Ve kanaatimizce İslam filozofları Aristoteles’in şiir yaklaşımını kendi kültürlerinin şiiri algılayış biçimine karşıt olmadığı için benimserler.

Sonuç

Çalışmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz üzere, düşüncenin tezahür şekilleri muhtelifdir. Felsefe yapma biçimini de bir tek modele indirgemek yanlış olmakla birlikte moderniteye ait bir olgudur.

Düşüncenin tezahür formları da toplumdan topluma, kültürden kültüre değişir. Örneğin tasavvufta başlıca eserlerin şiir formunda yazıldığı gerçeği göz önünde

bulundurulursa, şiirin sadece zevk vermekle kalmadığı, hakikate dair konuşmanın vasat ve vasıtası olduğu anlaşılır. Bu sebeple şiirin zevk, harmoni, anlamlılık vs. kavramlar üzerinden geçerliliğinin temellendirilmesini eksik buluruz.

Düşünce faaliyeti tek bir kalıpla yapılamaz, tek bir model üzerinde/n temsil edilemez. Edebi türler, düşüncenin dile getirildiği önemli kalıplardır. Çalışmamızda şiirin faydalı olduğuna kanaat getiren Aristoteles'in şiir anlayışının İslam filozofları tarafından geliştirildiğini, şiiri kıyas türü olarak telakki ettiklerini gördük. Farabi ve İbn Sina'nın şiir konusunda Platon'u değil de Aristoteles'in görüşlerini benimsedikleri sonucuna ulaştık. Farabi ve İbn Sina, Aristoteles'in şiir anlayışını takip etmekle birlikte kendi özgün şiir yaklaşımlarını geliştirdiklerini savunduk.

Ulaştığımız sonuçların bu konuda ileride yapılacak olan daha kapsamlı çalışmalara başlangıç olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Abdel-Halim, Rabie (2014). "The Role of Ibn Sina (Avicenna)'s Medical Poem in The Transmission of Medical Knowledge to Medieval Europe", *Urology Annals*, 6(1): 1-12.
- Allen, Danielle (2011). *Platon Neden Yazdı?*. Çev. Ayşe Batur. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aristo (1993). *Poetika*. Çev. İsmail Tunalı. İstanbul: Remzi Yayınları.
- Averroes (1977). *Three Short Commentaries on Aristotle's Topics, Rhetoric and Poetics*. Ed. ve Çev. Charles E. Butterworth. Albany: State University of New York Press.
- Çağrı, Esra (2007). *Aristoteles'te Hayal Gücü (Phantasia) Üzerine*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Üni., SBE, Muğla.
- Farabi (1974). *Farabi'nin Üç Eseri*. Çev. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Farabi (1980). *Es-Siyaset'ul-Medeniyye veya Mebadi'ul Mevcudat*. Çev. Mehmet Aydın, Abdulkadir Şener ve M. Rami Ayas. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Farabi (1987). *Fusus'l-ül-Medeni (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler)*. Çev. Hanifi Özcan. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Farabi (1989). *İhsa'ül Ulum (İlimlerin Sayımı)*. Çev. Ahmet Ateş. İstanbul: M.E.B Yayınları.
- Farabi (1999). *Tahsilu's-Sa'ade (Mutluluğun Kazanılması)*. Çev. Ahmet Arslan. Ankara: Vadi Yayınları.
- Farabi (2008). *Kitabu'l-Burhan*. Çev. Ömer Türker ve Ömer Mahir Alper. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Gemuhluoğlu, Zeynep (2008). "Metaforların Kognitif İçeriklerinin Felsefe ve Şiir Dili Açısından İncelenmesi -Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd Örnekleri", M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 34: 121-144.
- Gemuhluoğlu, Zeynep (2011). "Sanat ve Felsefe İlişkisinde Güzelin Güncelliği", Notlar, 28: 3-24.
- Gündoğan, Ali Osman (1999). "Edebiyat ile Felsefe İlişkisi Üzerine", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 40(1): 195-203.
- Haşlakoğlu, Oğuz (2005). "Politeia Diyalogunda *Epistêmê* Tasnifi Ve *Dialektikê Methodos*'un Anlamı", Felsefe Tartışmaları, 34: 1-15.
- Hocaoğlu, Durmuş (2000). "Platon Felsefesinde Estetik Kaygu ve Hakikat veya Şiir ve Felsefe", Köprü, 71: 59-93.
- İbn Sina (2004). *Risaleler*, Çev. Alparslan Açıkgenç ve Hayri Kırbaoğlu. Ankara: Avrasya Yayınları.
- İbn Sina (2005). *İşaretler ve Tembihler*. Çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit ve Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayınları.
- İbn Sina (2006). *İkinci Analitikler*. Çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayınları.
- İbn Sina (2008). *Topikler*. Çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayınları.
- Kemal, Salim (2003). *The Philosophical Poetics of Alfarabi, Avicenna and Averroës: The Aristotelian Reception*. New York: Routledge.
- Macit, Muhittin (2004). "Aristoteles ve İbn Sînâ'da Nefs-Beden İlişkisi Problemi ve Modern Zihin Felsefesindeki Bazı Yansımaları", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26(1): 59-83.
- McGinnis, Jon (2010). *Avicenna*. New York: Oxford University Press.
- Nimrouzi, Majid, Salehi, Alireza, Ahmadi, Alireza, Kiani, Hossein (2015). "Avicenna's Medical Didactic Poem: *Urjuzehtebbi*", *Acta Med Hist Adriat*, 13(2): 45-56.

Oktay, Ayşe Sıdıka (2012). "İbn Sînâ'nın İlim, Felsefe Anlayışı ve Din Felsefe İlişkilerine Yaklaşımı", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(15): 287-316.

Platon (1985). Devlet. Çev. Sabahattin Eyüpoğlu. İstanbul: Remzi Yayınları.

Taşkent, Ayşe (2012). Güzelin Peşinde: Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd'de Estetik. İstanbul: Klasik Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 2022-04-05

Yayın Onay Tarihi: 2022-12-20

DOI No: 10.35343/kosbed.1098745

Hacer (COŞKUN) KARAGÜL •

Hristiyan Sosyalizminin Ortaya

Çıkışı: Anglikan Sosyalizm

Düşüncesi

The Birth of Christian Socialism: Anglican Thought of Socialism

Özet

Anglikan Sosyalizmi, Anglikan siyasi düşüncesi ile sosyalist düşünceyi sentezleyerek sanayileşme sonrası yaşanan toplumsal sorunlara çözüm üretmeye çalışmış ve böylece Hristiyan sosyalizmi olarak kabul edilen düşüncenin oluşmasına öncü olmuştur. Dönemin dini ve siyasi koşulları çerçevesinde Anglikan siyasi düşüncesini klasik yorumlamanın ötesine taşıyarak devlet-kilise ilişkisine toplumsal olayları dahil etmişlerdir. Ayrıca yürütmüş oldukları kampanyalar ile bu düşünürler devletin politikalarına müdahale edebilen bir kilise politikası geliştirmeyi başarmışlardır. Dönemin ağır ekonomik koşulları karşısında çalışan kesimi destekleyerek ve toplumsal reformların olması gerektiğini savunarak sosyalist söylem üretmişler ve çözüm için dinin rehberliğini önererek sosyalizme farklı bir soluk getirmişlerdir. Bu çalışmada 19. ve 20. yüzyıllarda sanayileşme sonrasında toplumun sorunlarına çözüm üretmek amacıyla oluşmuş Anglikan Sosyalizm düşüncesinin oluşumu ve savundukları genel tezleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anglikanizm, Sosyalizm, Sanayileşme, Hristiyan Sosyalizm

Jel Kodları: B0: Genel

Abstract

Anglican Socialism is for trying to find solutions to the social problems experienced after industrialization by synthesizing Anglican political thought and socialist thought so that it pioneered the formation of the thought accepted as Christian socialism. Within the framework of the religious and political conditions of the period, they carried the Anglican political thought beyond the classical interpretation and put social events in the state-church relationship. In addition, with the campaigns they have carried out, these thinkers have succeeded in developing a church policy that can interfere with the policies of the state. They produced a socialist discourse by supporting the working people and arguing that social reforms should be made in the face of the heavy economic conditions of the period, and they brought a different breath to socialism by suggesting the guidance of religion for the solution. In this study, the formation of Anglican Socialism thought, which was formed in order

• Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora, hacercoskun52@gmail.com, ORCID:0000-0003-3193-6314

to find solutions to the problems of society after industrialization in the 19th and 20th centuries, and its general theses are examined.

Keywords: Anglicanism, Socialism, Industrialization, Christian Socialism

Jel Codes: B0: General

Giriş

Anglikan sosyalist düşüncesi 19. yüzyıl işçi hareketleri devrinde ortaya çıkmış ve zaman içinde (koşullar doğrultusunda) gelişmiş bir düşüncedir. Sosyalist hak arayışının Anglikan siyaset düşüncesine girmesi ile Hıristiyan sosyalist akımın temelleri atılmış oldu. Bu bağlamdan değerlendirildiğinde Anglikan sosyalist düşüncesinin argümanlarını belirleyerek Anglikan siyaset düşüncesine ve sosyalist düşünceye katkısını incelemek önemlidir.

Bu çalışmada, Anglikan Kilisesi siyasi teolojisi içindemeydana gelen ve gelişen Anglikan sosyalist düşüncenin genel olarak hangi argümanları taşıdığı ve bu argümanların zaman içinde nasıl geliştirildiği başat Anglikan sosyalist teologlarının görüşleri ve çalışmaları doğrultusunda incelenecektir.

Öncelikle Anglikan siyasi düşüncenin temel varsayımları ve uygulamalarına değinilerek Anglikan sosyalist düşüncenin zemini analiz edilecektir. Bu bağlamda klasik Anglikan siyasi düşüncesinin lideri kabul edilen Richard Hooker'ın devlet üzerine düşüncelerine değinilecektir. Ayrıca Hooker'ın düşüncelerini desteleyen sonraki dönem Anglikan siyasi düşünürleri de örneklendirilecektir.

Anglikan sosyalist düşüncenin bu temel varsayımlara neler kattığını analiz etmek için iki dönem Anglikan sosyalist düşüncesi hareketine bakılacaktır: 19. yüzyıl işçi hareketleri sonrası dönem ve 20. yüzyıl sosyal devlet politikalarının tartışıldığı dönem.

Genel olarak bakıldığında İngiltere'de Hristiyan sosyalizmi konulu çalışmalar Viktoryen döneme(1837-1901) odaklanmaktadır (Woodworth, 1903; Noorman, 1987; Dorrien, 2019). Bununla birlikte John Williams (2016) ise İngiltere'de 20. yüzyıl Hristiyan demokrasi hareketine değinmiş ve bu alanda farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak Anglikan sosyalist düşünce özelinde bir çalışma ise mevcut değildir. Bu yüzden bu çalışmada öncelikle dönemlerin Anglikan sosyalist fikir insanları tespit edilmiş (Hıristiyan sosyalizm üzerine hazırlanmış eserlerden) ve bu isimler özelinde yapılan araştırmalara başvurulmuştur.

Ayrıca, bu çalışmada, bu iki dönem içinde Anglikan sosyalist düşüncede meydana gelen değişimler de analiz edilecektir.

1. Anglikan Siyaset Düşüncesi

Anglikan Kilisesi günümüzde 163 ülkeden 85 milyonu aşkın üyesiyle Roma Katolik Kilisesi ve Doğu Ortodoks Kilisesinden sonra üçüncü büyük kilisedir (Anglican Communion, 2022; Munoz, 2015: 75). Reform döneminde kurulmuş olmasına rağmen

Katolik inanç esaslarını terk etmediği için kendini apostolik bir kilise olarak tanımlamaktadır. Dünya üzerindeki Anglikan Kiliselerinin bir merkezi olmasa da İngiliz Kilisesi ruhani lider ve İngiltere Kraliyeti ruhani yönetici olarak kabul edilmektedir. İngiltere merkezli Anglikan Komünyonu bu kiliselerin birliğini korumaktadır. Günümüzde, Anglikan Kilisesi ifadesi yerine “Anglikan Komünyonu” ifadesi mezhebin ismi olarak kabul edilmektedir.

Reform döneminin en ilginç hikayelerinden biri de İngiltere’de Anglikan Kilisesinin ortaya çıkması olayıdır. İngiltere’de 30 yıl süren iç savaşın ardından (Güller Savaşı, 1455-1485) Kraliyeti ele geçiren Tudor Hükümdarı VII. Henry İmparatorluğun yeniden güçlenmesi için bir dizi idari reform gerçekleştirmiştir. Ölümünden sonra oğlu VIII. Henry başa geçtiğinde (1491), idari olarak güçlü bir Kraliyet devralmıştı ve yeni kral ülkesinin her bir kurumunun kendine bağlı olmasını ve dışarıdan her müdahaleye kapalı olmasını sağlayacak güçteydi. Bu isteğinin önündeki en büyük engel olan Roma Katolik Kilisesi’nin (Vatikan) İngiltere Kilisesi üzerindeki hakimiyeti yaşanan boşanma krizi neticesinde sona ermiştir (Newcombe, 1995: 22-36). 1532 yılına gelindiğinde, Papa’ya karşı başlatılan girişim ile “İngiltere Kilisesinin Roma’dan bağımsız olduğu ve Kralın üzerinde hiçbir güç olmadığı” konusunda bir dizi parlamento kararları ilan edilmiş ve 1534 yılında İngiltere “Kralın kutsal hakkı”¹ ilkesi bağlamında Roma Katolik Kilisesinden ayrılmıştır. Böylece bağımsız ve resmi bir Anglikan Kilisesi oluşturmuştur (Chapman, 2006: 13-30) . Kral, İngiliz halkının Kilisesinin liderinin İngiliz Kralı olması gerektiği politikasını² uygulamaya geçirmiştir. Hem İngiliz hayat tarzını ve inanç kültürünü yansıtacak hem de İngiliz politikalarının toplumsal hayatta kabulünü kolaylaştıracak bir dini yapı olan Anglikan Kilisesi siyasi düşüncelerini de bu amaçlar doğrultusunda oluşturmuştur.

Yaşanan gelişmelerden de anlaşılacağı gibi, Anglikan Kilisesini, bir cemaat oluşturma girişimi ya da dini bir liderin takip edilmesi olayı olarak tanımlamak yanlıştır. İngilizlere Kralının ülkesini her türlü yabancı etkiden arındırma ve Kraliyetin imparatorluk gücünü destekleyecek yeni bir mekanizma oluşturma politikasının bir ürünüdür. Bu bağlamdan değerlendirildiğinde, Anglikan siyaset düşüncesi hem İngiliz düşünce yapısını temsil etmekte hem de kraliyet politikalarının sistematik zeminini sunmaktadır.

İngiltere’ye ait resmi kilisenin küresel boyuta ulaşması ise İngiliz emperyal yayılmacılığı dönemine tekabül etmektedir. 16. yüzyılda başlayan İngiliz denizası kolonileşme faaliyetleri ile İngiliz yerleşimcilerin ve görevlilerin anavatanları ile bağlarını korumak için Anglikan Kilisesi bu yeni coğrafyalarda ofisler açmıştır. Zaman içinde gerek yerleşimcilerin nüfusunun artması gerek Anglikan misyonerlerin yerli halkı Anglikan Kilisesine katması ile farklı coğrafyalarda kurumsallaşmış Anglikan piskoposluklar kurulmuş ve kolonyal dönem sonrasında bağımsız Anglikan Kiliseleri oluşmuştur ve

¹Kralların hem ruhani hem de dünyevi krallıklarını yönetme hakkı vardır ve hiçbir yabancı güç bu hakkı gasp edemez.

²Bu düşünce Reform hareketlerinden çok önce, 14. Yüzyılda Lollard akımı tarafından ortaya atılmıştı. İngilizlerin Kralı ile bir bütün olması gerektiğini ve İngilizlerin Kilisesinin yöneticisinin İngiliz Kralı olması gerektiğini savunmuşlardır. William Tyndale ise 16 yüzyılın başında İncilin İngilizceye çevirisini yapmıştır.

İngiltere Kilisesi bu yapılanmanın dini önderliğini yapmaktadır (Kaye, 2008: 20-41). Bu kapsamda Anglikan Kilisesi düşünce sistematığı İngiltere’de şekillenmektedir.

Anglikan siyasi düşüncesinin genel yapısı incelendiğinde üzerinde anlaşmaya varılmış bir inanç manifestosuna, bir dini kurucu lidere ya da merkezi otoriteye sahip olmaması dikkat çekmektedir (Bretherton, 2019: 165). Kral VIII. Henry döneminde teolojik düşünce oluşturmaktan ziyade kurumsal yapının oluşturulmasına ağırlık verildiği için Anglikan düşünce sistemi Kraliçe I. Elizabeth döneminde (1558- 1603) başlamıştır (Chapman, 2012: 43-70). Aynı zamanda İngiliz İmparatorluğunun da en güçlü dönemlerinden birinin yaşandığı bu ortamda Anglikan teologlar Kraliyetin yönetiminde devleti yücelten bir söylem geliştirmişlerdir.

Anglikan teolojinin siyasi görüşü ise temel olarak kilisenin her milletin kendine özgü bir yapı olduğu ve kralın hem devletin hem de kilisenin başı olduğu varsayımdır. Ne devletin ne de Kilisenin dışarıdan hiçbir müdahaleyi kabul etmemesi gerektiğini ısrarla savunmuşlardır. Anglikan düşünce sistematığının kurucusu kabul edilen Richard Hooker kilise ve devletin tek bir bütünü parçaları olduğu görüşünü savunur. Kral tarafından yönetilen din ve devletin arasında tesadüfi bir ayırım olduğunu, bunun önemsenmemesi gerektiğini ve asıl önemli olanın bu ikisinin nasıl bütünlük oluşturması olduğunu söyler (Packer, 2021: 140). Hooker için kilise, kökenleri ve amaçları bağlantılı olan devlete organik olarak bağlı olmakla hiçbir şekilde alçalmış olmaz (D’entreves, 1959: 117-142).

Yine, Anglikan sosyalistlerin esin kaynaklarından biri olan Samuel Taylor Coleridge de kilise ve devlet arasındaki uyumun önemine dikkat çeker. Coleridge için, resmi kilise ulusal anayasanın temel bir unsurudur. Anayasa ulusal kiliseyi nüfusun tüm kesimlerinin, devletin temelini oluşturan ahlaki değerlere pratik bağlılıklarını aydınlatacak ve güçlendirecek ahlaki ve entelektüel yeteneklerini geliştirme araçlarını sağlamakla görevlendirmektedir (Morrow, 2008: 55). Devlet ve kilise bir bütünü uyumlu parçalarıdır ve Kral hem devletin hem de kilisenin başıdır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nasıl devletin Krala yardımcı olan Paramentosu varsa, Kilisenin de kendine ait meclisi olması gerektiğini savunur. Böylece kilisenin karşıtlarının devletin paramentosunda yer alması durumunda oluşacak müdahaleden kilise korunmuş olacaktır (Risinger, 2015: 662).

Devlet ile Kilise arasındaki uyumu ön plana alan Anglikan düşünürler, Kilisenin de devlet siyasetinin bir parçası olması gerektiğini savunmuşlardır. Kilise ve devlet birbiri ile aynı doğrultuda hareket eden iki yapı olduğu sürece Kilisenin politik konularda fikir sunması toplumsal refahı getireceğini belirtmişlerdir. Bu konuda GilesEcclestone (1981: 40) İngiltere Kilisesinin üretmiş olduğu rasyonel argümanlarla sosyal ve politik değişim yaratma olasılığına ve parça parça ve aşamalı olacak bir ilerlemenin değerine olan inancı yansıttığını söyler. John Atherton (1992: 163) ise Kilisenin görevinin sivil sorumlulukların yerine getirilmesi sürecinde halkı teşvik etmek olduğunu belirtir. RaymondPlant (1985: 336) ise Kilisenin siyasi teoloji geliştirmesi hususunu ciddiye alması gerektiğini savunur.

Anglikan siyaset düşüncesi, 16. ve 17. yüzyıllar boyunca, temel itibarıyla devletin politikalarının meşru zeminini kurmuştur denilebilir. Ancak daha sonra Aydınlanma dönemi ile sekülerleşme ve dinin siyasetten ayrıştırılması ve dinin bireyselleşmesi hareketleri Anglikan Kilisesinin siyasi düşüncesinin devlet çıkarlarından ziyade toplum

çıkarlarına yönelmesine zemin oluşturmuştur³(Packer, 2021: 309-320).Köleliğin kaldırılması, kadın hakları, ekonomik haklar gibi toplumsal konularda kampanyalar başlatan Anglikan Kilisesi liderleri İngiliz siyasetinde yaşanan birçok gelişmenin mimarları olmuştur. Anglikan sosyalist düşünce de bu bağlamda meydana gelmiştir. Sanayileşme ile başlayan ekonomik ve toplumsal sorunların çözümü için devletin öncülüğünde ve dinin rehberliğinde politikalar sunan bu anlayış sadece İngiltere’de değil Batı Dünyası düşünce sisteminde Hristiyan Sosyalizmi akımını başlatmıştır (Raven, 2006: 51-70).

2. Anglikan Sosyalist Düşüncenin Birinci Dönemi

Sosyalizmin İngiliz düşünce hayatına girişi, Hristiyan sosyalizminden daha önce, Robert Owen (1771-1858) ileidir. Daha sonraki sosyalist akımlara ve hatta Marx ve Engel gibi tanınmış isimleri de etkileyecek olan Owens’ın düşünceleri temelde endüstriyel zenginliğin kooperatif bazda sahiplenilmesi gerektiği üzerinedir (Dorrien, 2019: 35).

Hristiyan Sosyalizminin Anglikan düşünce dünyasında oluşması ise İngiltere’deki Çartist Hareket dönemine tekabül etmektedir. 1837-1838’de Halkın Şartı (People’s Charter) metninin⁴savunucularının başlattığı Çartist hareket 19. yüzyıl İngiltere’sindeki işçilerin ekonomik ve siyasi zorlu koşullarını protesto etmekteydi (Uslu, 2014: 6). Bu dönemde İngiltere’de sanayileşmenin etkisiyle üretimin fabrikalaşması, işçilerin çalışma koşullarının ağırlığı, ücret yetersizliği ve mekanikleşmenin getirdiği sorunlar artık, Çartist hareketin de etkisiyle tüm çevreler tarafından tartışılmaktaydı (Bloy, 2008).Kilise liderleri de bu harekete kayıtsız kalmamış işçi problemlerini yazılarında dile getirmişlerdir.Hristiyan sosyalist düşüncenin Anglikan Kilisesi tarafından yorumu bu liderler ileidir.

Anglikan Sosyalist isimler de bu dönemde ortaya çıkmış ve kendilerini sosyal hak arayışının bir parçası olarak nitelendirmişlerdir. Böylece Hristiyan Sosyalizm düşünce akımının da öncülüğünü yapmıştır(Dorrien, 2019: 27). Ancak, Anglikan Sosyalistler, Anglikan düşünce karakterinin de etkisiyle, toplumu ve toplumsal sorunları diğer sosyalist akımlardan daha farklı şekilde yorumlamışlardır. Kilise görevlisi olmaları hasebiyle, toplumsal yapıyı ekonomik kavramlardan ziyade ahlaki kavramlar ile açıklamışlar ve dinin vazgeçilmezliğini korumuşlardır.Ayrıca, yine diğer sosyalist akımların aksine, mevcut siyasi yapılara ilişkin devrimci bir yaklaşım geliştirmemişler, devletin ve sermayedarların ahlaki çerçevede hareket ettiği sistem önerisinde bulunmuşlardır. Kısaca Anglikan sosyalistler işçi sınıfının mevcut sistem düzeninde daha iyi koşullara kavuşması için mücadele vermişlerdir ancak bunu mevcut sistem dahilinde sunmuşlardır. Bu yüzden, mevcut kapitalist sistemi ortadan kaldırma yönünde görüş bildirmedikleri için “Liberal” olarak tanımlayanlar olsa da (Badham, 2008;Grimley, 2004), kapitalizme getirdikleri eleştiri, kardeşlik üzerine kurulu sistem önerileri ve en önemlisi

³Devlet yapısı ve siyasetten ayrılan Anglikan Kilisesi için toplumsal konuların ön plana gelmiş olması, Devlet-Kilise çatışması şeklinde yorumlanmamalıdır.

⁴Kısaca, İşçilerin seçmen kitlesine dahil edilme taleplerini, ve ayrıca işçilerin siyasi ve iktisadi zorlu koşullarının iyileştirilmesi gerektiğini anlatan metin.

bu düşünürlerin kendilerini Hıristiyan sosyalist olarak tanımlamaları ile farklı bir sosyalist anlayışı düşünce dünyasına kazandırmışlardır.

Hıristiyan sosyalizminin İngiltere’de başlaması F.Denison Maurice (1805- 1872), Charles Kingsley (1819- 1875) ve John M. Ludlow’un (1821-1911) 1848 yılında yayımlamaya başladıkları “Politicsfor People” haftalık gazetesi ile (Allen, 1969: 59). Bu Anglikan teologlar, 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere toplumunda⁵yaşanan problemlere çözüm aramak için yazılar kaleme almış ve toplumun sorunlarına çözüm bulmak için toplumsal dernekler kurmuşlardır (Cort, 2002: 274).

Bu ilk dönem Hıristiyan sosyalistlerin düşünceleri incelendiğindemoral değerler ile hareket ettikleri, toplumsal değer yargılarını ve ahlak kavramlarını baz alarak tezlerini hazırladıkları söylenebilir. Ahlaki temelde kurulacak ekonomik ilişkilerin toplumsal sorunları çözeceğini savunan bu düşünürler işçi haklarını ekonomik ve siyasi çıkarlar doğrultusunda değil toplumsal gelişme bağlamında savunmuşlardır. Maurice 1852 yılında katıldığı Cranbourne Tavern Konuşmasında sosyal sorumluluk ve sosyal ilişkiler ilişkilerin sermaye ve sosyal işçilik bağlamında değil etik konular kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. (Norman, 1987a: 16). Maurice için önemli olan ahlaki konu toplumda işçi ve patron arasında işbirliği duygusunu yakalamak olmuştur. Bu kapsamda ülkenin zenginlerini yoksullara yardım yapmaya, ücretleri artırmaya ve işçilerin eğitim haklarını tanımaya davet etmiştir. Kingsley ise siyasi haklardan çok eğitime ve ahlaki gelişime önem verilmesi gerektiğini savunmuştur (Norman, 1987a: 47). “İngiltere için İşçiler” (1848) adlı kitabında “işçilerin ihtiyacı olan şey yasal kanunlardan ve düzinelerce Parlamento Kararlarından daha asil bir şey olan Eğitim’dir” diye ifade etmektedir (Norman, 1987a: 48).

Anglikan sosyalist düşüncenin diğer sosyalist akımlardan ayrılan en temel yaklaşımı ise mevcut devlet yapısına ve sermayedar odaklı kapitalist sisteme karşı korumacı tavrıdır. Her ne kadar hem kilisenin hem de devletin-çağın yeni sorunları gerektirdiği ölçüde- kendini değiştirmesi gerektiğini savunsalar bile mevcut sistemin yıkılması taraftarı olmamışlardır. Paternalist devletin varlığını ve sermayedar-işçi ilişkisi bağlamında kurulan ekonomik yapının devamını kabul etmişler ancak yapının içinde reformların gerekliliğini vurgulamışlardır. Devrimci sosyalist söylemler ve işçi sınıfı egemenliğine dayalı devlet ve ekonomik hayatı tavsiyelerinin Anglikan sosyalist düşüncesinde yer almadığı görülmektedir.

Her ne kadar liberal ekonomik anlayışı kabul etseler bile dönemin kapitalist uygulamalarına karşı çıkmışlardır. Kapitalist sistemin ahlaki bozukluğunun temelindeki sorunu rekabet ilkesi olduğunu iddia etmişlerdir. Acımasız rekabetin, toplumda fakirlik ve hizipliğe yol açtığı için, sistemden kaldırılmasını ve bunun yerine işbirliği içinde hareket eden bir ekonomik yapı oluşturulmasını talep etmişlerdir. Gerek ekonomik alanda gerek siyasi yapıda gerçekleşecek bu değişimlerde dinin rehberliğinde ilerlenmesi gerektiği

⁵Kraliçe Viktorya dönemi (1837-1901):İngiltere’de sanayi devrimi sonrası toplumsal ve siyasi hayattaki değişimlerin yaşandığı dönemdir. Yeni işçi hakları ve eğitim haklarının gündeme geldiği, muhafazakarlık- modernlik tartışmalarının yoğun olduğu bir dönemi anlatır (Holloway, 1922: 9-10). Önemli tarihsel dönüşümler bu dönemde ortaya çıkmıştır.

vurgusuyla;“Tanrının babalığında, insanlığın kardeşliğinde”⁶bir sistem önerisinde bulunmuşlardır (Bliss, 2015: 14). Esasen kapitalist sistemin bütününe değil, belirli kurallarına karşı eleştirel bir yaklaşım sergilemişlerdir ki rekabet prensibi bu eleştirilerin toplandığı husus olmuştur.

Maurice, ekonomik yapıdaki rekabet halini hastalık olarak tanımlamıştır. Serbest piyasa ekonomisinin bencil bir sistem olduğunu ve dinin rehberliğinde kardeşliği teşvik eden bir sistemle anlayışla değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Allen, 1968: 463). Ludlow ise işçilerin mevcut sistemin kurbanları olduğunu anlatmıştır. Onun için sorun üst yapı değil, asıl sorun rekabetin bireysel ve toplumsal varoluşun temel kaynağı olduğu varsayımıdır (Massarani, 1974: 195). Rekabetçi anlayışın yerini işbirliğine dayalı bir sisteme bırakması gerektiğini (bunu da Kilisenin rehberliğinde yapılması gerektiğini) ifade etmiştir. Kingsley de aynı şekilde dönemin ekonomi politikasını kabul eder ancak materyalizmin insanları yalnızca koşulların yaratıkları olarak gördüğünü ve koşullar nereye sürüklerse insanların o yöne gittiğini varsaydığını söyleyerek sisteme karşı çıkar (Norman, 1987b: 40).

Örgütlenme konusunda da Anglikan Sosyalistler temel olarak birlik kurmanın öneminden bahsetmişler ancak buradaki amaç ekonomik ya da siyasi hak talebi değil eğitim ve gelişim için örgütlenme şeklinde yorumlanmalıdır.

Ludlow, işçi ve kırsal kesimde yaşayanlara siyasal hakları ve eğitim fırsatı için örgütlenmelerini tavsiye etmiştir. Devletten oy ve eğitim hakkı isteyecekleri dernek ve birlikler kurmalarını tavsiye etmiş ama devletin yapısını değiştirmeye karşı çıkmıştır (Massarani, 1974: 200, 201). Geniş Kilise Halkası⁷ başkanı olan Maurice için örgütlenme eğitici ve etik değerleri savunucu şekilde olmak kaydıyla gereklidir⁸. İşçi dernekleri üyelerine eğitim vermeli ve onları ahlaklı bir birey olarak yaşamalarını sağlamalıdır. Oy hakkı ya da diğer siyasi haklardan daha önemli olanı eğitilmiş birey olmaktır (Allen, 1969: 60). Kingsley demokrasi sosyal sınıflar arasında bir tür yoldaşlık ve dostluk önerisi olarak kullanılmalıdır. Demokrasi toprak sahiplerinin kiracılarına dostça davrandığı yerde olur ve paternalist ilişkilerin bir niteliğidir (Norman, 1987a: 50).

Anglikan sosyalist düşünürler, bu dönemde yaşanan Çartistharekete de destek vermişlerdir. Kendileri de işçi kesimin refahı için çeşitli örgütler kurmuşlardır. Ludlow ve

⁶Bu fikir, tüm insanların kardeş ve tüm insanlığın -farklı bireylerden oluşan bir topluluk olmaktan uzak- büyük bir aileden oluştuğuna dayanır. Mesih'in Matta İncili'nde kayıtlı şu sözlerine dayanmaktadır: “Fakat siz Haham olarak adlandırmayın; çünkü biri sizin Efendinizdir, hatta Mesih'tir; ve hepiniz kardeşsiniz. Ve yeryüzünde hiç kimseye “Baba” deme; çünkü senin “Baba”n göklerde olan bir tanedir.” (Williams, 2021: 13)

⁷Viktorya dönemi entelektüel aristokrasisinin dahil olduğu ayrı bir dini ve sosyal gruptur. Hristiyan sosyalistler burada toplanmışlardır (Allen, 1969: 60).

⁸Burada Maurice ekonomik temelli bir örgütlenme anlayışından bahsetmemektedir. Ayrıca Maurice, politik bir örgütlenmeden de bahsetmez. Eğitsel ve etiksel bir dönüşümün siyasi parti örgütlenmesine gerek duymadığını savunur. Dini ve siyasi partilerin birliği değil ayrılığı getirdiğini ve sınıfların birbirlerine olan karşılıklı hürmetini yok etmeyi amaçladığını iddia eder (Norman, 1987: 21).

varlıklı arkadaşı E. V. Neale 1850 yılında Üreticiler Kooperatifi'ni kurarak toplumdaki üreticilere (terziler, inşaatçılar, ayakkabıcılar, fırıncılar) kooperatif yapısını gösterdiler (Preston, 1981: 184). Maurice tarafından kurulan İşçi Erkeklerin Derneği yine dönemin mesleki eğitim kurumlarından biri olmuştur (Price, 1971: 119).

Ancak, Anglikan sosyalist düşüncenin örgütlenmeyi tavsiye etme amacı ekonomik ve siyasal hak talepleri değil işçi sınıfının eğitimini garanti altına almaya ve kişisel gelişimini sağlamayı amaçlamıştır. Sistemi ve yönetimi eleştirecek politik söylemler ya da devrimci anlayış bu örgütlerin gündeminde yer almamıştır. Yine sermayedarlara karşı herhangi bir karşı güç kurulumu da bu dönemde görülmemektedir.

Her ne kadar liberal ekonomik düzenin yıkılarak sermayedarlığın ortadan kaldırılması ya da işçi sınıfı egemenliğine dayalı bir yapının kurulmasını önermeseler de sosyal değişimin gerekliliğini vurgulamışlardır. Ancak bu değişimi ekonomik temelli değil, dinin rehberliğinde gerçekleşecek sosyal değişim olarak tavsiye etmişlerdir.

Sosyal değişim konusunda önceliği dinin rehberliğine tanımışlar ve dinin öncülüğünde olmayacak bir değişimin kabul edilmesini mümkün görmemişlerdir. Maurice sosyal değişimin sadece dinin rehberliğinde olabileceğini ifade etmiştir. F. D. Maurice 1838 yılında yazmış olduğu "Mesih'in Krallığı" (Clayton, 1972: 307) kitabında Tanrının evrensel birleştiriciliğinden ve insanların birliğinden bahsetmiş hem Avrupa'da hem de İngiltere'de yaşanan burjuvazi kapitalist endüstrileşmeye karşı çıkmıştır (Marshden, 2014: 137). Maurice, bir insana Hıristiyan olmayı öğretmeyi sosyal sorumluluk faaliyeti olarak atfetmiştir. Çünkü dini reformlar içerisinde sosyal ve siyasi reformları da barındırmaktadır. Seküler araçların faydasız olduğunu ve ahlaki devrimin yalnızca Hıristiyanlaşma ile mümkün olduğunu söyler (Allen, 1968: 466).

Maurice ayrıca, Anglikan Kilisesinin şu anda çatışma halinde olan tüm Hıristiyan mezheplerinin uzlaşabileceği temeli içerdiğini savunur (Allen, 1968: 467). Kendini sürekli yenilediği için reformların Anglikan Kilisesinin organize programları ile olacağını savundu (Allen, 1968: 471).

Ludlow da aynı şekilde kilise reformları ile sosyal reformların gerçekleşebileceğini savunmaktadır: "Daha özgürce yapılanmış ve daha aktif örgütlenmiş olduğunda İngiltere Kilisesi bir mezhepler federasyonu haline gelebilirdi. Her birim Kilise bütününe bir parçası olarak kabul edilir ancak her birim özel iş ve işlemlerinde birbirinden ayrı birer bölüm ya da kardeşlik grubu olarak faaliyet gösterir. Her biri kendi içlerinden özel bir yönetim tarafından yönetilir ancak en nihayetinde Kilisenin kurallarına bağlı kalırlar. Böylece Kilise gerçek anlamda ulusal bir kilise haline gelir ve resmi kilise⁹olmanın ilerisine geçer (Norman, 1987a: 61).

Gerek ekonomi bazlı değerlendirmeler yapmamaları gerekse paternalist devlet anlayışını savunmaları bu dönem düşünürlerini sosyalizmden uzaklaştırmakla birlikte (dinin rehberliğinde) sosyal reformların gerekliliğini savunmaları ve değişim için örgütlenmeyi teşvik etmeleri Hıristiyan sosyalist çizgilerini göstermiştir.

⁹Kanun ile kurulmuş kilise anlamına gelmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu dönem Hristiyan Sosyalistlerin ana kaygıları İngiltere toplumunda sanayileşmenin sonucu olarak ortaya çıkan insani krizlerdir. Kilisenin bu yeni problemlere kayıtsız kalmaması, kendini reforme ederek yeni toplum yapılanmasında zor koşullarda yaşayan insanların yanında olması gerektiği ana düşüncesi ile yol çıkan ilk dönem Hristiyan Sosyalistler özellikle işçi kesiminin ve kırsalda yaşayanların zorlu hayat koşulları konusunda devlete ve kiliseye tavsiyelerde bulunmuşlardır. Anglikan Kilisesinin, ulusal kilise olarak toplumun her kesiminin sesi olması ve ayrıca toplumsal kesimler arasında uyumu sağlamada devletin yanında olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca, toplumsal kesimler için örgütlenmenin rolünü vurgulamışlardır. Bu bağlamadan değerlendirildiğinde sosyalist ilkelerin ilk dönem düşünürleri için geçerli olduğu görülmektedir.

Ancak bu dönem Hristiyan Sosyalistler (Anglikan Kilisesinin siyasi çerçevesinin de etkisiyle) getirmiş oldukları reform önerilerinde geleneksel yapının korunması gerektiğini (sadece politikaların reforme edilmesi gerektiğini) savunmuşlardır. Öncelikle, mevcut devlet yapısının ve hatta ekonomik yapının yıkılarak yerine işçilerin yönetimini getiren bir devlet biçimi ya da komünist koşulların etkili olacağı ekonomik yapı kurulmasına karşı çıkmışlardır. Yani, klasik Anglikan siyaset düşüncesinin devlet anlayışını¹⁰kabul etmişler ve patron-işçi ayrımını ve sermaye sahiplerinin özel mülkiyetinin korunmasını (yani mevcut kapitalist düzeni) desteklemişlerdir. Kapitalist sistemin rekabetçi yönüne karşı çıkmışlar ve sadece bu anlayışın kardeşlik ve uyum içinde çalışan bir anlayışa devşirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu dönem yazarlar, sistemi ekonomik bazlı kavramlarla değil ahlaki ve etik çerçeveye ile analiz etmişlerdir.

İlk dönem Hristiyan Sosyalistleri ahlaki açıklamalardan ileri geçmemiş, değişim talep etseler bile muhafazakarlıklarını korumuşlardır. Anglikan Kilisesi Hristiyan Sosyalizmin daha radikal boyutlara ulaşması ve paternalist yaklaşımın sosyalist eğilime dönüşmesi 20. yüzyıl Hristiyan sosyalistlerin çalışmaları ile olmuştur.

3. İkinci Dönem Anglikan Sosyalizm

20. yüzyıl Anglikan sosyalistler de toplum sorunlarına çözüm bulmak amacıyla Anglikan siyaset düşüncesi bağlamında Hristiyan sosyalist anlayış geliştirmişlerdir. Bu dönemde en etkili Anglikan isimler olarak Anglikan din görevlisi, Maurice'nin ölümünün ardından Hristiyan sosyalist hareketin lideri seçilen (Sinnott, 2006: 1) ve Aziz Mathew Loncasının kurucusu olan Steward Headlam (1847-1924), Hristiyan Sosyal Birliği kurucusu Henry Scott Holland (1847-1918), İşçi Partisi lideri George Lansbury (1859-1940), ekonomist ve tarihçi Richard Tawney (1880-1962) ve Canterbury Başpiskoposu William Temple (1881-1944) gelmektedir. Özellikle William Temple ve Henry Scott Holland'ın yazıları ve girişimleri Anglikan Hristiyan Sosyalizminin şekillenmesinde etkili olmuştur.

¹⁰Devletin organik bir bütün olduğu, paternalist yapının korunması gerektiği ve Kralın hem Kilise hem Devlet üzerinde söz sahibi olduğu kavramlarını kabul etmişlerdir. Aydınlanmanın etkisiyle, devletin kutsallığı anlayışı bir nebze olsun kırılmış ancak Kilise ve devletin iki ayrı gücün bütünlüğü anlayışı devam etmektedir.

Her ne kadar öncülerine göre devlet düzeni ve ekonomik yapıya ilişkin daha radikal söylemlere imza atmış olsalar da 20. yüzyıl Anglikan Sosyalistlerin de temel baz noktası ekonomik değerlendirmeler değil ahlak prensipleri olmuştur. Genel olarak, Hristiyanlığın ve sosyalizmin ahlaki problemlerin çözümü olacağını ve dinin rehberliğinde bir siyaset anlayışının -toplumsal ve ekonomik problemlerin çözümü için- kabul edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Kapitalizmin ahlak anlayışının sosyalizm ahlak anlayışı ile değiştirilmesi gerektiğini savunan Lansbury toplumun iyiliği için demokratik bir devlet yönetiminin toplumdaki üretim araçlarının kontrolünü ele alarak bunları toplumun herkesi için faydalı hale getirmesini önermektedir (Williams, 2016:167). Lansbury için kadın ve erkek herkes Tanrı'nın katında eşittir ancak kapitalizmin sosyal koşulları bu eşitliği göz ardı etmektedir (Shepherd, 2004: 154):

“Kapitalist toplumda var olan problemlerin sebebi kardeşçe yaşamamız gerektiği ihtimaline olan inancı reddetmemizdir. Ben inanıyorum ki Tanrı'nın babalığı ve insanın kardeşliği ilkeleri ile yaşandığında insanlar diledikleri gibi iş birliği yapabilirler.” (aktaran Williams, 2016: 24).

Yine, Lansbury “okumalarım, dualarım vd. her alandaki insan ilişkilerinde sevgi, işbirliği ve kardeşlik anlamına gelen sosyalizmin Hristiyan inancının tek dışsal ifadesi olduğunu doğrulamak için birleşmiştir” (aynen alıntı, Bryant, 1996: 207) diyerek sosyalizmin getireceği ahlak anlayışı ile Tanrıya saygının getireceği ahlak anlayışının aynı olduğunu ifade etmiştir.

Tawney, toplumsal ahlak konusunda Tanrı'ya saygının gerekliliğine vurgu yapmıştır: “Tüm ahlakın özü şudur: her insanın sonsuz öneme sahip olduğuna ve hiçbir çıkar düşüncenin birbirine baskı yapmasını haksızlık olacağına inanmaktır. Ama buna inanmak için Tanrı'ya inanmak gerekir” (Winter ve Joslin, 2006: 67).

Headham ise ahlak konusunda açıklamalarını Tanrının evrensel babalığı üzerine kurmuştur. 1887 yılında Hristiyan Sosyal Birliğinin almış olduğu “toprağın ve sermayenin toplu olarak tüm halka verildiği ve böylece kimsenin başkasının emeğiyle yaşamasının mümkün olamayacağı bir ulusal işbirliği sisteminin kurulması” çağrısına imza atmıştır (Orens, 2003: 57). Headham için toprağın özel mülkiyette olması toplumsal kötülüğün sebebidir çünkü çöküşün etkisi olan bireyciliği ve Tanrı'dan soyutlanmayı doğurur (Leech, 1968: 80).

Birinci Dünya Savaşını yaşamış olan Temple, savaş sonrası yeniden toparlanmanın birlik ruhu ile mümkün olduğunu ifade etmiştir. DenisMunby (1960) Temple'ın düşüncelerinin sosyal devlet anlayışının temelini oluşturduğunu belirtir. Temple'ın ana amacı dönemin ekonomik ve sosyal baskılarına karşı Hristiyan ahlaki ve prensipleri nasıl uygulanır araştırmıştır. Hristiyanlık ve Sosyal Düzen adlı kitabında Hristiyan bir sosyal düzenin amacının mümkün olan en geniş ve en derin dostluk içinde bireysel kişiliğin mümkün olan en mükemmel gelişimi olduğunu söylemiştir. Yine aynı kitapta yeryüzünün kaynakları Tanrının tüm insanlara armağanı olarak görülmeli ve günümüz ve gelecek nesillerin ihtiyaçları için kullanılmalı şeklinde ifade etmiştir (Spencer, 1992: 34).

Anglikan Sosyalist düşüncesinin 20. yüzyıl temsilcileri de öncülerini gibi yaşanan krizlerin çözümünün din olduğunu ve dinin rehberliğinin önemini vurgulamıştır. Temple, Hristiyanlığın insanları kolektivist yönde adım atmaya çağırdığını savunmaktadır. Headlam, siyasetin dine ve İncil'e dayanması gerektiğini belirtir (Norman, 1987b: 99). Lansbury ise barış ve güvenli bir hayat için takip edilmesi gereken sevgi ve kardeşlik ilkelerini Hristiyanlığın sunduğunu söyler (Shepherd, 2004: 166). Yani bu dönemde de Tanrının evrensel bütünleştiriciliği ve insanların Tanrının babalığında kardeşliğini koruması fikri devam etmektedir.

Mevcut ekonomik sisteme getirdikleri eleştiriye bakıldığında öncülerine göre daha radikal bir değişim taraftarı oldukları söylenebilir. Yaşanan Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında ekonomik krizler, kapitalist sistemin rekabet ilkesinden daha fazla sorunları olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, Hristiyan sosyalist düşünürler devletin daha aktif rol aldığı ekonomik sistem önerisinde bulunmuşlardır. Acımasız rekabet ve kar odaklı bir sistemin tehlikelerini öngörmüşler ve toplumun her kesimine daha adil bir yaşam sunacak reformların yapılmasını teklif etmişlerdir.

Daha adaletli bir sosyal düzenin kurulması için güçlü ve yetkileri geniş bir devletin olması gerektiği düşüncesi ortak varsayımları olmuştur. Devletin güçlendirilmesindeki amaç acımasız kapitalist koşulların ortadan kaldırılarak toplumun her bireyinin üretim araçları ve varlıkları üzerinde kontrol sahibi olmasını sağlamaktır. Endüstrileşmenin yarattığı zenginliğin toplumdaki her bireye ulaşması gerektiğini savunmuşlardır.

Headlam, Tawney ve Temple, genel olarak, yazılarında sosyal düzenlemelerin yapılması gerektiğini bunu gerçekleştirmenin de devletin görevi olduğunu savunmuşlardır. Bu düşünürlerin daha çok eğitim hakkının bütün bireylere ulaşmasını sağlayacak reformlar ve sosyal hizmetler konusunda gerçekleştirilecek iyileştirmelere odaklandıkları söylenebilir. Böylece toplumsal zenginliğin insanlara daha adil bir şekilde dağıtılmış olacağını düşünmüşlerdir. Özellikle eğitim fırsatının herkese ulaştırılması en çok değindikleri sosyal reform konusu olmuştur (Williams, 2021: 115-130). Bütün bu sosyal hizmetleri gerçekleştirecek ve gereken reformları yapacak birim olarak devleti işaret etmişlerdi ki bu da güçlü ve kapsamlı bir devlet anlayışını doğurmaktadır. Burada önemli konu devletin bu reformları gerçekleştirirken gereken maddi kaynaklar için de yine devletin bazı ekonomik reformlar gerçekleştirmesini önermişlerdir (Grimley, 2004:54). Holland da aynı şekilde ekonomik ve politik dezavantajların ortadan kaldırılması için devletin gücüne ihtiyaç olduğunu savunur (Jones, 2016: 95). Böylece güçlü bir devlete ulaşılmış ve bu güçlü devlet toplumunun tüm bireylerinin refahı için gereken sosyal düzenlemeleri gerçekleştirebilmiştir. Bunu mümkün kılacak tek birim devlettir.

Devletin güçlü ve geniş yetkili olması aynı zamanda mali olarak da güçlü olmasını gerekli kılar ki bu da kamulaştırma politikalarını meşrulaştırır. Anglikan Sosyalistler, toprağın ve üretim araçlarının gerekli ölçüde kamusal olmasını savunmuşlar ancak tam bir devletleştirmeye sıcak bakmamışlardır. Lansbury üretim araçlarının tüm toplumun çıkarlarına olacak biçimde demokratik bir devlet tarafından kamusallaştırılması gerektiğini savunur (Schneer, 1990: 23).

Tawney sosyal adalet için kilit endüstrilerin ve bankaların kamusallaştırılması gerektiğini savunur (Goldman, 2013: 160). Sosyal devletin sosyalizm için ilk basamak

olduğunu söyler (Goldman, 2013: 213). Ancak bu kamusallaştırma bir amaç değil sadece sosyal devlet için araç olarak tanımlanmalıdır. Ancak Tawney de tam bir devletleştirme politikasını savunmaz. Özel mülkiyetin korunması gerektiğini ancak yozlaşmacı hareketlerin önüne geçmek için gereken ölçüde kamulaştırma yapılmasını savunur (Passes, 2014: 68). Tawney bu konuda düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Bu şekilde anlaşılan millileştirme, bir amaç değil, bir araçtır. Ne yaptığından çok, ne yapılmasını sağladığından önemlidir. Başarısı, gerekli bir ilk adım olmasına rağmen artık olmayan salt mülkiyet değişikliğine değil, özel teşebbüsün almak istemediği veya üstlenemediği yeniden yapılanma önlemlerini gerçekleştirmek için sunduğu fırsattan yararlanmasına bağlıdır; yalnızca birinci sınıf yönetim tarafından yönlendirilmeyen, aynı zamanda güçlü bir “birlik ruhu” tarafından canlandırılan hizmetler yaratmak ve çalışanların aktif işbirliğini sağlayarak, ilgili endüstrileri, içindeki işçilerin gururla, dışarıdakilerin kıskançlık ve hayranlıkla ve kamuoyunda güvenle baktığı bir model haline getirmek içindir.” (aktaran Goldman, 2013: 121-122).

Headlam toprak üzerindeki özel mülkiyete karşı çıkmaktadır (Woodworth, 1903: 114-115). Bu konuda, Henry George tarafından önerilen (İlerleme ve Yoksulluk adlı kitabı) toprak reformu düşüncesini savunmaktadır. Headlam, diğer üyelere George'un toprak reformu önerilerinin toplumun alçakgönüllülüğünü yeniden tesis etmek için Hristiyan Sosyalist gündemine nasıl yardımcı olacağını göstermeye çalıştı (Banes, 1971: 10). Headlam, yoksulluğu sona erdirmenin bir yolu olarak arazi vergisini ve zenginliğin yeniden dağıtılmasını savundu. Ayrıca serveti hırsızlık ve Hristiyanlıkla tutarsız olmakla suçladı (Simkin, 2020). Headlam ayrıca, George'un vergilendirmeyi arazi değerleri üzerinde yoğunlaştırma önerisinin, toplumun doğal düzenini şiddetle değiştirmeyi içermediği için Hristiyan Sosyalistlerin yürürlüğe koymak istedikleri sosyal reforma yönelik en rasyonel ilk adım olduğunu savundu (Banes, 1971: 11). Headlam için toprağın özel mülkiyette olması insanı bireyselleştirir ve Tanrıdan uzaklaştırır, bu yüzden özel toprak mülkiyeti sosyal bir kötülüktür (Jones, 2016: 117)

Son olarak Temple da toprak reformu konusunda toprağın devlet tarafından sosyal politikalar için (örneğin evsizlere ev yapmak için) kamusallaştırılması gerektiğini savunmuştur. Ancak özel mülkiyetin müsadere edilmesi son çare olarak uygulanmalıdır. Devletin ihtiyacı dışında kalan toprağın özel mülkiyette olmasını savunur (Williams, 170, 171).

Her ne kadar devlete biçmiş oldukları bu görevler güçlü ve etkili devlet anlayışını gerekli kılsa da Anglikan sosyalistler demokratik devlet yapısını savunmuşlardır. Hatta, demokrasinin güçlü birer savunucusu olmuşlar ve sosyalizm için demokratik bir anlayış geliştirmişlerdir.

Tawney'in sosyal hedeflerini gerçekleştirme planının özü, özel ekonomik güç üzerinde demokratik siyasi kontrolün kurulmasıdır. Onun için esas mesele devletin üretim araçlarına sahip olup olmaması veya bunları kontrol edip etmemesi değil devlete kimin sahip olduğu ve devleti kimin yönettiğidir. Tawney'e göre, demokrasi sosyalist bir devlet

kurmanın temel koşuludur. Demokratik olmayan bir sosyalizm hiçbir zaman etkili sonuçlar alamaz (Wright, 1987: 103).

Temple ise demokrasinin aynı zamanda Tanrının da istediği yönetim olduğunu söyler. Demokrasinin en iyi sistem olduğunu söyleyerek herkesi sistemin bir parçası olmaya ve toplum kardeşliğini teşvik eden yönetim anlayışına davet eder (Williams, 2021: 135). Holland için seçilmiş temsilcilerin yönetimde her zaman yönettikleri halkın çıkarları doğrultusunda mevzuatı uygulamaları gerektiğini böylece dikte edilen herhangi bir şeyin olmayacağını iddia eder (Williams, 2016: 186, 187). Headlam ise Lordlar Kamarasının lağvedilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca kadınların oy hakkını önemli savunucularındandır (Mayor, 1967: 188).

Genel olarak değerlendirildiğinde, birçok sosyalist varyanttan farklı olarak, demokratik hakların korunması ve geliştirilmesi hususunda Anglikan sosyalistlerin güçlü birer taraftar olduğu söylenebilir.

Sonuç

Anglikan sosyalist düşüncesi Hristiyanlık ile sosyalizmi birleştirmiş ilk düşüncedir. Sosyalizmin devrimci ve kapitalim karşıtı söylemini yumuşatarak sosyalizm ve kapitalist devletler arasında bir bağ oluşturmuştur. Aynı zamanda kapitalist sistemin işçi haklarını ve toplumsal konuları görmesine ortam hazırlamışlardır. Sosyalizmin ılımlı söylemlerinden olan Hristiyan sosyalizmin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Anglikan siyasi düşüncenin devleti koruyan alt yapısını sosyalist düşüncenin içinde dahil etmeyi başarmışlardır.

Anglikan sosyalist düşünce sadece sosyalizm alanında değil Anglikan düşünce dünyasında da bir çığır açmıştır. Yapılan araştırmadan elde edilen bulgular göstermektedir ki Anglikan teolojinin devlete odaklı bakış açısı Anglikan sosyalistler ile topluma doğru kaymıştır. Kayıtsız şartsız devleti yücelten Anglikan siyasi düşüncenin yerini devlet faaliyetlerini sorgulayan bir düşünce yapısına bıraktığı gözlemlenebilir.

Dönemin ekonomik sorunlarına çözüm üretmek için Anglikan siyaset düşüncesi ile sosyalist düşüncüyü sentezleyen Anglikan Sosyalist düşünürler, işçilerin ve yoksul kesimin sorunlarını gündeme getirmiş ve bu konuda girişimleri ile öncü aktivistler olmuşlardır.

Hem farklı bir bakış açısı ile yorumladıkları sosyalizme hem de geleneksel konuların ötesinde döneminin koşullarını analiz ederek Anglikan siyaset düşüncesine getirmiş oldukları çeşitlilik ile düşünce dünyasına yeni bir ivme kazandırmışlardır. Kraliyet tarafından yönetilen bir kilise olması hasebiyle siyasi düşüncesinde devleti yücelten ve eleştiriden ziyade uyuma ağırlık veren Anglikan teoloji bireyin ve toplumun refahını ön plana alan ve bu konuda devleti de faaliyete geçmesi için kampanyalara öncülük eden Hristiyan sosyalist anlayış Anglikan Kilisesi düşünce dünyasına canlılık getirmiştir. Kilisenin pasif konumundan daha aktif ve müdahaleci hatta zaman zaman devlet politikalarına muhalif görüşler de üretebilen bir yapıya kavuşmuşlardır.

Kaynakça

- Allen, Peter (1968). "F. D. Maurice and J. M. Ludlow: A Reassessment of the Leaders of Christian Socialism". *Victorian Studies*, 1(4): 461-482.
- Allen, Peter (1969). "Christian Socialism And The Broad Church Circle". *Dalhousie Review*, 49(1): 58-68
- Anglican Communion (2021). What is Anglican Communion. <https://www.anglicancommunion.org/community/religious-communities.aspx>/Erişim: 04.04.2022.
- Atherton, John (1992). *Christianity and the Market*. Londra: SPCK
- Badham, Paul (2008). *Liberal Anglicanism*. Anglicanism. <https://anglicanism.org/liberal-anglicanism/>Erişim: 04.04.2022.
- Banes, Peter (1971). *Rescued from Obscurity: the Impact of Henry George's Ideas on Christian Socialist Movement in England*. https://www.cooperative-individualism.org/lough-alexandra_rescued-from-obscurity-the-impact-of-henry-george's-ideas-2005.pdf/Erişim: 04.04.2022.
- Bliss, William Dwight Porter (2015). *What is Christian Socialism?* Londra: Palala Yayınları
- Bloy, Marjie (2008, Şubat). "Chartism". *Victorian Web.org*. <https://web.archive.org/web/20080219044548/http://www.victorianweb.org/history/chartism.html>/Erişim: 04.04.2022.
- Bretherton, Alan (2019). "Anglican Political Theology". Şu kitapta: Haz. William T. Cavanaugh ve Peter Manley Scott. *The Wiley Blackwell Companion to Political Theology*. Hoboken: John Wiley & Sons Ltd, 164-177
- Bryant, Christ (1996). *Possible Dreams: A Personal History of the British Christian Socialists*. Hachette: Hodder & Stoughton Religious
- Chapman, Mark (2006). *Anglicanism: A Very Short Introduction*. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları
- Chapman, Mark (2012). *Anglican Theology*. Londra: Bloomsbury Akademik
- D'entreves, Alexander Passerin (1959). *Medieval Contribution to Political Thought*. New York: The Humanities Yayınları.
- Dorrien, Gary (2019). *Social Democracy in the Making*. Yale: Yale Üniversitesi Yayınları.
- Ecclestone, Gilles (1976). "The Church and Politics". *Theology*. 79(668):107-108. doi:10.1177/0040571X7607900210
- Goldman, Lawrence (2013) *The Life of R. H. Tawney: Socialism and History*. Londra: Bloomsbury Akademik

- Grimley, Matthew (2004). *Citizenship, Community, and the Church of England: Liberal Anglican Theories of the State Between the Wars*. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları
- Holloway, Christopher John (1962). *The Victorian Age*. Londra: CUP Archive.
- Jones, Peter d'Alroy (2016). *Christian Socialist Revival: 1877-1914*. Oxford: Princeton Üniversitesi Yayınları
- Kaye, Bruce (2008). *An Introduction to World Anglicanism*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge Üniversitesi Yayınları
- Leech, K (1968). "Stewart Headlam, 1847-1924, and the Guild of St Matthew". Şu Kitapta: Haz. M.B. Reckitt. *For Christ and the People: Studies of Four Socialist Priests and Prophets of the Church of England*. Londra: SPCK, 78-90
- Marsden, John (2004), "Frederick Denison Maurice, Christian Socialism and the Future of Social Democracy". *The Heythrop Dergisi*. 45(2):137 - 157 doi:10.1111/j.1468-2265.2004.00246.x
- Massanari, Ronald (1974). "The Christian Socialism of J. M. Ludlow". *Theology*. 77(646), 193-203. doi:10.1177/0040571x7407700405
- Mayor, Stephen (1967). *The Churches and the Labour Movement*. Londra: Independent Yayıncılık
- Morrow, John (2018), "Samuel Taylor Coleridge." Şu Kitapta: Haz. Mark Garnett. *Conservative Moments: Reading Conservative Texts*. Londra: Bloomsbury Academic, 51-58.
- Muñoz, Daniel (2015). "North to South: A Reappraisal of Anglican Communion Membership Figures." *Journal of Anglican Studies*, 14(01): 71-95. doi:10.1017/s1740355315000212
- Newcombe, D.G. (1995). *Henry VIII and the English Reformation*. Londra ve New York: Routledge
- Orens, John Richard (2003). *Stewart Headlam's Radical Anglicanism*. Şikago: İllinois Üniversitesi Yayınları
- Norman, Edward (1987a). *Victorian Christian Socialists*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Norman, Edward (1987b). "Stewart Headlam and the Victorian Christian Socialists". *History Today*. 37(4): 27-32.
- Packer, J. I. (2021). *The Heritage of Anglican Theology*. Londra: Crossway.

- Plant, Raymond (1985). *Conservative Capitalism in Britain and the United States*. New York: Routledge.
- Preston, Ronald (1981). "William Temple as a Social Theologian." *Theology*. 84(701):334-341.
- Price Richard N. (1971). "The Working Men's Club Movement and Victorian Social Reform Ideology." *Victorian Studies*, 15 (2):117-147.
- Raven Charles (2006). *Christian Socialism, 1848-1854*. Londra ve New York: Routledge.
- Risinger, Jacob (2015) "Coleridge, Politics, and the Theory of Life" *SEL Studies in English Literature*. 55(3): 647-667
- Schneer, Jonathan (1990). *George Lansbury*. Manchester: Manchester Üniversitesi Yayınları
- Shepherd, John (2004). "A Life on the Left: George Lansbury (1859 – 1940): A Case Study in Recent Labour Biography." *Labour History*, (87): 147-165
- Shepherd, John (2014). *George Lansbury: At the Heart of Old Labour*. Oxford Üniversitesi Yayınları
- Spencer, Stephen (1992). "William Temple's Christianity and Social Order: After Fifty Years." *Theology*, 95(763): 32-39.
- Simkin, John (2020). "Stewart Headlam". Spartakus Educational. <https://spartacus-educational.com/REheadlam.htm>/Erişim: 04.04.2022.
- Sinnoth, Nigel (2006). *The Rev. Stewart Headlam and Friends: Anglo-Catholics, Atheists, Actors, Aesthetes and Radicals*. http://www.existentialismelbourne.org/pdf/2006_August.pdf/Erişim: 04.04.2022.
- Uslu, Ateş (2014). "Avrupa'da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)." *Akademik İncelemeler Dergisi*. 9(1):1-24
- Williams, Anthony Alan John (2016). *Christian Socialism as a Political Ideology*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Liverpool: Liverpool Üniversitesi Felsefe Bölümü.
- Williams, Anthony Alan John (2021). *Christian Socialism as Political Ideology The Formation of the British Christian Left, 1877-1945*. Londra: I.B. Taurus
- Winter, J.M. ve Joslin, D.M. (2006) *R.H. Tawney's Commonplace Book*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge Üniversitesi Yayınları
- Woodworth, Arthur (1903). *Christian Socialism in England*. Londra: Sonnenschein & Co.
- Wright Anthony (1987). *R.H. Tawney*. Oxford: Manchester Üniversitesi Yayınları

Yayın Geliş Tarihi: 2022-05-05

Yayın Onay Tarihi: 2022-12-15

DOI No: 10.35343/kosbed.1112740

Sami KARACAN*

Kenan RAHİMLİ**

Azerbaycan Muhasebe Hesap Planı ve Türkiye Tekdüzen Muhasebe Hesap Planı Karşılaştırılması

*Comparison of Azerbaijan Accounting Chart of
Accounts and Turkey Uniform Accounting Chart of
Accounts****

Özet

Günümüz dünyasında teknolojik imkanların artması ve ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması ile birlikte şirketler teknoloji, küreselleşme ve artan rekabet koşulları konularında kendilerini farklılaştırmaya devam etmektedirler. Bununla birlikte farklı ülke ve kuruluşların, muhasebe bilgilerini herkesin anlayabileceği standarda bir formatta hazırlamaları da gerekmektedir. Bu yüzden, pekçok ülke Uluslararası Muhasebe Standartlarına (IAS) göre kendi standartlarını geliştirmektedir. Küreselleşen dünya Türkiye ve Azerbaycan'ı birbirine daha da yakınlaştırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan muhasebe sisteminde uygulanan hesap planı ile Türk muhasebe sisteminde uygulanan hesap planının karşılaştırılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Muhasebe Hesap Planı, Türkiye Tekdüzen Hesap Planı, Azerbaycan Muhasebe Raporları

Jel Kodları: M41, M42 M48.

Abstract

In today's world, with the increase in technological opportunities and the disappearance of borders between countries, companies continue to differentiate themselves in terms of technology, globalization and increasing competition conditions. In addition, different countries and organizations are required to prepare accounting information in a standard format that everyone can understand. Therefore, many countries develop their own standards according to International Accounting Standards (IAS).

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-9921-4652, e-posta: skaracan@kocaeli.edu.tr

** Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe-Finansman Yüksek Lisans Programı, ORCID: 0000-0002-3828-7364, e-posta: kenanrehimli850@gmail.com

*** Bu makale Kocaeli Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe-Finansman Yüksek Lisans Programı bünyesinde Prof. Dr. Sami Karacan danışmanlığında, yüksek lisans öğrencisi Kenan Rahimli tarafından hazırlanan "Azerbaycan ve Türkiye Muhasebe Sistemlerinin Karşılaştırılması" konulu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

The globalizing world brings Turkey and Azerbaijan even closer together. The aim of this study is to compare the chart of accounts applied in the Azerbaijan accounting system and the chart of accounts applied in the Turkish accounting system.

Keywords: Azerbaijan Accounting Plan, Turkey Uniform Chart of Accounts, Azerbaijan Accounting Reports

Jel Codes: M41, M42 M48.

Giriş

Modern dünyamızda muhasebe sisteminin uluslararası boyutlara sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu özelliğin en önemli nedeni, gelişen teknoloji, iletişim araçları ve bilgisayarlar vasıtasıyla ekonomik etki alanları ulusal sınırları aşan ve çok uluslu nitelik kazanan şirketlerin gittikçe çoğalması ve uluslararası ekonomik işbirliğinin gittikçe yaygınlaşmakta olmasıdır. Birçok yabancı şirket Azerbaycan'a yatırım yapmakta ve çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Azerbaycan'da yer alan şirketler de yurtdışında şubeler açmakta bu nedenle yabancı ortaklı işletmelerin sayısı artmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelerle ekonomik ilişkileri giderek güçlenmiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler giderek yakınlaşmakta ve iki ülke arasında ekonomik açıdan birçok benzerlikler bulunmakta ve iki ülkenin muhasebe sistemleri de benzerlik göstermektedir. Türkiye ve Azerbaycan'ın muhasebe sistemleri arasında hem farklılıklar hem de benzerlikler bulunmaktadır.

1. Azerbaycan Ve Türkiye Muhasebe Hesap Planlarının Karşılaştırılması

Azerbaycan ve Türkiye muhasebe sistemlerinde bazı benzerlilikler bulunduğu gibi bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Türk muhasebe sistemindeki belgelerin nasıl doldurulacağı genellikle Vergi Usul Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu hükümleri ile belirlemektedir. Azerbaycan muhasebe sistemi Azerbaycan Maliye Bakanlığı tarafından belirlenmektedir (Bilici, 2005: 38).

Azerbaycan hesap planında tekdüzen hesap planı bulunmamaktadır, sistem genel olarak 3 bölüme ayrılır. Bunlar; ticari işletmeler, ticari amaç gütmeyen işletmeler ve devlet bütçesine bağlı diğer şirketler için olan hesap planıdır. Eğer Azerbaycan'da Türkiye'de olduğu gibi tekdüzen hesap planı uygulanıyor olsaydı, muhasebe çalışanları veya bu alanda okuyan öğrenciler için daha kolay ve rahat anlaşılır ve uygulanırdı (Pekdemir ve Akün, 1999: 119).

Türkiye muhasebe sisteminde, bankalar, sigorta şirketleri ve özel finans kurumları (katılım bankaları) dışındaki tüm işletmelerde, Tekdüzen Hesap Planı'nın (TDHP) kullanılması 1992 yılında yayımlanan 21447 sayılı Muhasebe Sistemi Genel Tebliği ile zorunluluğa getirilmiştir (Aslan, 2001: 374).

Azerbaycan muhasebe sisteminde, Maliye Bakanlığı tarafından 20 Ekim 1995'te kabul edilen Muhasebe Hesap Planı, devlet kuruluşları tarafından finanse edilen kurumlar ve

bankalar dışındaki tüm işletmelerde zorunlu olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan Hesap Planı'na, Maliye Bakanlığı izni ile ilave hesaplar açabilmekte ve kullanılabilirlikindedir (Babayev, 1998: 30).

Azerbaycan hesap planı, genel olarak 9 hesap sınıfından oluşmaktadır. İlk 5 ana hesap sınıfı; dönen varlıklar, duran varlıklar, kısa vadeli yabancı kaynaklar, uzun vadeli yabancı kaynaklar ve öz sermaye hesap sınıfı şeklinde bilanço yapılandırılmaktadır. Azerbaycan hesap planında giderler, gelirler ve tüm faaliyetlerin sonucu olan kar veya zarar ve vergi diğer ayrıca ana hesap sınıflarını oluşturmaktadır. Tekdüzen hesap planında ise, yerleri değişik de olsa, Azerbaycan hesap planındaki ilk beş hesap sınıfı yine bilanço hesap sınıflarını oluşturmaktadır. Bu hesap sınıflarıyla birlikte gelir tablosu hesapları hesap sınıfı, maliyet hesapları hesap sınıfı 6 ve 7 nolu hesap sınıfları olarak yer almaktadır. Yine 8 nolu hesap sınıfı "Serbest" olarak tanımlanmış 9 nolu hesap sınıfı Nazım hesaplara ayrılmış ve 10 nolu hesap sınıfı da boş bırakılmıştır. Böylece Tekdüzen Hesap Planı 10 hesap sınıfından oluşturulmuş ve 8 ile 10 nolu hesap sınıflarında belirli hesaplar tanımlanmamakla birlikte işletmelerin raporlama ihtiyaçlarına uygun olarak kullanabilmeleri için boş bırakılmıştır (Sevilengül ve Akdoğan, 2003: 39).

Tekdüzen Hesap planı sisteminde aktif ve pasif hesaplarda likidite sıralaması, yüksek olandan düşük olana doğru izlenmektedir. Azerbaycan hesap planı incelendiği zaman ise tam aksine aktif ve pasif hesapların likidite sıralamasının düşük olandan yüksek olana doğru izlendiği görülmektedir. Hesap planında gelir tablosu, maliyet hesapları ve bilanço hesapları birlikte gösterilmektedir. Tekdüzen Hesap Planı'ndaki 1 numaralı hesap sınıfı dönen varlıklar ve 2 numaralı hesap sınıfı olan duran varlıklar bilançonun aktifini oluşturmaktadır. Pasif hesaplar ise 3 numaralı kısa vadeli yabancı kaynaklar, 4 numaralı uzun vadeli yabancı kaynaklar ve 5 numaralı özkaynaklar hesaplarından oluşmaktadır. Gelir tablosu 6 numaralı hesaplardan oluşturulmaktadır ve gelir ve giderlerin sonucu bilançoya kâr ya da zarar olarak aktarılmaktadır (Ataman, 1997: 12- 13).

7 numaralı Maliyet Hesapları, mal ve hizmetlerin planlanan nitelikte üretilmesi ve yapılması için katılan maliyet unsurlarına dönüştürülerek izlendiği hesap sınıfıdır. Uygulamada kolaylık sağlamak amacıyla bu hesap sınıfındaki gider hesapları 7/A ve 7/B olarak kaydedilmektedir. 8 numaralı hesap sınıfı boş bırakılmaktayken, 9 numaralı hesap sınıfında Nazım Hesaplar yer almaktadır. İncelenecek gider hesapları 7/A ve 7B olarak ayrılır. Büyük ve orta büyüklükteki üretim ve hizmet şirketleri için 7/A seçeneği; küçük hizmet ve üretim şirketleri 7/B seçeneğini uygulamaktadır (Sevilengül ve Akdoğan, 2003: 32).

9 ana hesap sınıfından oluşan Azerbaycan hesap planında, birinci hesap sınıfında duran varlıklar, ikinci hesap sınıfında dönen varlıklar yer almaktadır. Üçüncü grup sermaye grubunu, karları, yedekler vb. göstermektedir. Hesap planının dördüncü grubu uzun vadeli borçları ve faiz giderlerini, ertelenmiş vergi yükümlülüklerini, alınan uzun vadeli avansları vb. göstermektedir. Beşinci grup kısa vadeli borçları ve faiz giderlerini, vergi yükümlülüklerini, sosyal sigorta taahhütlerini ve diğer zorunlu ödemeleri göstermektedir. Altıncı grupta işletmenin ana faaliyet gelirleri, iadeleri vb. göstermektedir. Yedinci grup gider hesaplarını, satışların maliyetini göstermektedir. Sekizinci grup sonuç hesaplarını,

kar ve zararı göstermektedir. Dokuzuncu grup ise, vergiyi göstermektedir (Kerimov, 2001: 25).

Tablo 1: Hesap Sınıflarının Karşılaştırılması

Azerbaycan muhasebe sisteminde olan ana hesap grupları	Türkiye muhasebe sisteminde olan ana hesap grupları
AKTİF	AKTİF
Duran varlıklar	Dönen varlıklar
Dönen varlıklar	Duran varlıklar
PASİF	PASİF
Öz sermaye	Kısa Vadeli Yabancı
Uzun Vadeli Yabancı	Kaynaklar
Kaynaklar	Uzun Vadeli Yabancı
Kısa Vadeli Yabancı	Kaynaklar
Kaynaklar	Öz sermaye

Kaynak: İbadov, 2012: 93.

1.1.Dönen Varlıkların Karşılaştırılması

Türkiye Tekdüzen hesap planında yardımcı hesap (alt hesaplar) açmak serbestir. Fakat, Azerbaycan hesap planında yardımcı hesapların açılması Maliye Bakanlığı tarafından belirlenir. Bu alt hesaplar yeterli değilse, yeni alt hesaplar açılabilir (İbadov, 2012).

Her iki ülkenin muhasebe sistemlerindeki dönen varlıklar aynı özelliklere sahiptir. Bir yıl içinde nakde çevrilebilen oldukça likit varlıklardır. Azerbaycan'ın muhasebe sisteminde çek işlemleri yaygın olarak kullanılmamaktadır. Sonuç olarak, alınan ve verilen çek hesapları tek başına mevcut değildir (Kerimov, 2009: 43). Azerbaycan hesap planındaki İnşaat Anlaşmaları Üzerine Tamamlanmamış İnşaat İşleri hesabı, Tekdüzen hesap planındaki Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri hesabında izlenmektedir (İbadov ve Hümbətov, 2011: 3).

Tekdüzen hesap planında 12. Ticari Alacaklar ve 13. Diğer Alacaklara Azerbaycan hesap planında sadece bir hesap grubu 21. Kısa Vadeli Alacaklar (Debitor Borçlar) karşılık gelmektedir. Şüpheli ticari alacaklar ve karşılıkları, ortaklardan, iştiraklerden ve bağlı ortaklıklardan alacaklar, senetli ve senetsiz ticari alacaklar personelden alacaklar ve karşılıkların tamamı bu hesap grubuna dahildir (Akdoğan ve Sevilengül, 1999: 43-47).

Azerbaycan hesap planında, Tekdüzen Hesap Planı'na göre daha fazla ayrıntıya girilmiştir. Azerbaycan Hesap Planı'nda yaklaşık 150 hesap bulunurken, bu hesapların yaklaşık olarak 70 tanesi Tekdüzen Hesap Planı'nda karşılık bulmaktadır. Azerbaycan Hesap Planı'nda yer alan 103. maddi olmayan duran varlıklarla ilgili masrafların sermayeleştirilmesi hesabı ayrı bir hesap iken, Tekdüzen Hesap Planı'nda, bu tür masraf ve giderler ilgili duran varlığın maliyetine ilave edilir. Hesap Planı'nda 121-122-123 numaralı hesap kodlarında yer alan yatırım amaçlı gayrimenkullere ilişkin hesapların Tekdüzen Hesap planında karşılığı yoktur. Azerbaycan Hesap Planı'nda, personele ilişkin hesaplarda da farklılıklar mevcuttur, personele ilişkin hesaplar Azerbaycan Hesap Planı'nda daha detaylı tanımlanmıştır (İbadov, 2012: 5-8).

Tekdüzen Hesap planında, 110 kodlu Hisse Senetler Hesabı, 111 kodlu Özel Kesim Tahvil Senetler ve Bono Hesabı, 112 kodlu Kamu Kesim Tahvil Senetler ve Bono Hesabı ve 118 kodlu Diğer Menkul Kıymetler Hesabı tanımlanmıştır. Tekdüzen Hesap planında Alınan çekler, Alacak senetleri hesapları ayrı ayrı yer alırken, Azerbaycan Hesap Planı'nda bu hesaplar Ticari Alacaklar Hesabının içinde takip edilmektedir. Azerbaycan Hesap Planı'nda yer alan 203 kodlu İnşaat maliyetler hesabının karşılığı Tekdüzen Hesap planında 170-178 hesap aralığında yer alan Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyet Hesabı olarak görülmektedir. Azerbaycan Hesap Planı'nda 101 kodlu Maddi olmayan duran varlıkların değer hesabının Tekdüzen Hesap planındaki karşılıkları, 260 kodlu Haklar ve 261 kodlu Şerefiyeler hesabıdır. Her iki hesap planında da amortisman hesapları tanımlanmış olup, ilgili hesabın bir alt maddesinde amortismanlar eksi (-) işaretli olarak gösterilir. Azerbaycan hesap planında 111 kodlu hesapta Araz bina ve Ekipman Değer hesabı yer almakta, 112 kodlu hesapta ise bu hesabın amortismanı, Araz, bina ve ekipman üzerinde amortisman, ifta payları ve değer düşüklüğü zararı şeklinde eksi (-) işaretli olarak gösterilmekte, Tekdüzen Hesap Planı'nda ise 250 kodlu hesapta Arazi ve Arsalar, 252 kodlu hesapta ise Binalar Hesabı yer almakta, 257 numaralı hesapta ise Birikmiş amortismanlar hesabı eksi (-) olarak gösterilmektedir (İbadov, 2012: 12-17).

Azerbaycan'da çek uygulamaları fazla olmadığı için hesap planında çeklere ilişkin tanımlama yapılmamıştır. Buna karşılık Tekdüzen Hesap Planı'nda, 101 numaralı hesapta, Alınan Çekler Hesabı, 103 numaralı hesapta verilen çekler ve ödeme emirleri hesabı tanımlanmıştır (Mansurov, 2019: 19).

Azerbaycan Hesap Planı'nda yer alan, 161 ve 162 kodlu, Ertelenmiş vergi varlığı hesaplarının Tekdüzen Hesap planında karşılıkları bulunmamaktadır. 422 numaralı hesapta yer alan, Diğer Ertelenmiş Vergi Borçları hesabı ile 902 numaralı hesapta yer alan Ertelenmiş Vergi Gider hesaplarında Tekdüzen Hesap planında karşılıkları bulunmamaktadır. 121 numaralı hesapta Alacak Senetler, 321 numaralı hesapta Borç Senetleri yer almaktadır, fakat Azerbaycan hesap planında bu tanımlamaların karşılığı yoktur. Tekdüzen hesap planında, Ortaklara Borçlar Hesabı 331 hesap kodu ile tanımlanmış, Ortaklardan Alacaklar Hesabı ise 131 hesap kodu ile tanımlanmıştır, Azerbaycan planında, Ortaklardan alacaklar ve Ortaklara Borçlar ile ilgili tanımlama yapılmamıştır.

Tekdüzen Hesap planında biyolojik varlıklar ile ilgili bir tanımlama mevcut değilken, Azerbaycan hesap planında 131 hesap kodu ile Biyolojik Varlıkların Değer Hesabı tanımlanmıştır (Mansurov, 2019: 18).

Biyolojik varlıklar canlı hayvanlar veya bitkilerdir. Tarımsal faaliyetlerde kullanılırlar. Azerbaycan hesap planında işletmeye ait olan ve tarımda kullanılan biyolojik varlıkların varlığı ve hareketi 131 numaralı "Biyolojik varlıklar - Değer" hesabına kaydedilir. 131 numaralı "Biyolojik varlıkların maliyeti" hesabında aşağıdaki alt hesaplar açılır:

131-1 "Bitkilerin değeri"; alt hesap, işletmenin sahip olduğu ve canlı varlık olarak sınıflandırılan bitkilerin değerini yansıtır.

131-2 "Hayvanların değeri"; alt hesap, işletmenin sahip olduğu ve canlı varlık olarak sınıflandırılan hayvanların değerini yansıtır.

Azerbaycan hesap planında stoklar hesap grubunda Satış Amaçlı Tutulan Aktifler hesabı bulunmaktadır. Türkiye muhasebe sisteminde bir ilkmadde ve malzeme maliyetleri mamule veya yarı mamule yüklenir. Azerbaycan muhasebe sisteminde ise mamullerin üretimi sırasında ortaya çıkan maliyetler Üretim Maliyetleri (İstehsalat Məsrəfləri) hesabında izlenmektedir. Bu hesap önceden belirlenmiş 7 yardımcı hesaptan oluşmaktadır (İbadov, 2012).

Katma değer vergisi hesabı her iki sistemde de Diğer Dönen Varlıklar hesap grubunda yer almaktadır.

Azerbaycan HP'da yer alan Tehtel Hesap Tutarları hesabının karşılığı, Tekdüzen Hesap Planında İş avansları hesabıdır. Tehtelhesap işletme çalışanlarının işletmenin küçük masraflarını karşılamak için kasadan aldıkları paraların izlendiği hesaptır. İşletme çalışanları idari ve operasyonel giderler ile iş gezisi giderleri için işletmeden para alabilirler. Her çalışan iş gezisinden döndükten sonra 3 gün içinde avans raporu düzenleyerek, alınan nakitle ilgili olarak yapılan harcamaya ilişkin raporu şirketin muhasebe departmanına verir. İşletme çalışanı, Tehtel Hesapta izlenen aldığı parayı tam olarak harcamamışsa, kalan parayı kasaya iade eder. Eğer çalışan fazla parayı harcamışsa işletme onu telafi de edebilir. Çalışan aldığı paranın avans raporunu belirtilen süreye kadar ibraz etmezse bu tutar maaşından kesilir.

Azerbaycan HP'da Sayım ve Tesellüm Noksanları hesabının karşılığı bulunmamaktadır. Azerbaycan HP'da Gider/Gelir Tahakkukları hesabı yoktur. Fakat, Gelecek Aylara (Yıllara) ait gelirler/giderler hesabı bulunmaktadır.

Her iki ülkede duran varlıkları aynı niteliği taşımaktadır. Bir yıl içinde nakite dönüştürülmesi düşünülmeyen yani likiditesi düşük varlıklardır (İsmayılov, 2001: 146-149).

Tablo 2: Dönen Varlıkların Karşılaştırılması

Türkiye	Azerbaycan
10. Hazır değerler	22. Nakit ve nakit benzerleri
11. Menkul Kıymetler	23. Diğer kısa vadeli finansal varlıklar
12. Ticari alacaklar	21. Kısa vadeli alacaklar
13. Diğer alacaklar	
15. Stoklar	20. Stoklar
17. Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri	-
18. Gelecek aylara ait giderler ve gelir tahakkukları	-
19. Diğer dönen varlıklar	24. Diğer dönen varlıklar

Kaynak: İbadov, 2012: 97.

1.2. Duran Varlıkların Karşılaştırılması

Dönen varlıklarda, duran varlıklarda Tekdüzen Hesap Planında Ticari Alacaklar ve Diğer Alacaklar hesap grubuna karşılık Azerbaycan Hesap Planında bir tek Uzun Vadeli Alacaklar hesap grubu vardır ve uzun vadeli bütün alacakların tamamını kapsamaktadır. Mali Duran Varlıklar hesap grubuna, Özkaynak Yöntemi ile Değerlendirilmiş Yatırımlar karşılık gelmektedir. Diğer Uzun Vadeli Finansal Varlıklar kısmen karşılık gelmektedir. Ortaklık Payı Yöntemi ile Değerlendirilmiş Yatırımlar hesap grubu yalnız 2 hesaptan oluşmaktadır. Çünkü, Azerbaycan Muhasebe standartlarında işletmeler ortaklık oranına göre iki hesaba ayrılmaktadır. Tekdüzen hesap planında, Diğer Mali Duran Varlıklar ve Karşılığı, Azerbaycan hesap planında Diğer Mali Duran Varlıklar hesap grubu dahilindedir (Sevilengül, 2005: 57).

Azerbaycan hesaplar planında maddi duran varlıklar kullanım ve yatırım amacıyla ikiye ayrılmaktadır. Satış amaçlı olan maddi duran varlıklar, Stoklar grubu içerisinde yer almaktadır. Maddi Duran Varlıklar hesap grubuna, Azerbaycan hesaplar planında 2 hesap grubu karşılık gelmektedir, bunlar: Arazi/Arsa, İnşaat ve Tesis/Makine/Cihazlar ve Gayrimenkul Yatırımlar hesap gruplarıdır. Tekdüzen hesap planında maddi duran varlıklar için özel hesaplar açılmış ve Maddi Duran Varlıklar hesap grubu içinde yerleştirilmiştir. Azerbaycan hesap planında ise 2 hesap grubunda toplanmış ve özel hesap açılmamıştır yani yardımcı hesaplar kullanılmaktadır. Bütün maddi duran varlıkların amortismanının kaydedilmesi maksadıyla ayrı ayrı hesaplar ve yardımcı hesaplar belirlenmektedir (İbadov ve Hümbətov, 2011: 9).

Tekdüzen hesap planındaki Maddi olmayan Duran Varlıklar hesap grubuna Azerbaycan hesap planında Maddi Olmayan Duran Varlıklar hesap grubu karşılık gelmektedir. Azerbaycan hesaplar planında ise sadece 3 hesap verilmiştir, bunlar maddi olmayan varlıkların değeri, tükenme payları ve maddi olmayan varlıklarla ilgili yapılan gider hesaplarıdır (Mansurov, 2019: 10-11).

Özel Tükenmeye Tabi Varlıklar hesap grubuna Doğal Kaynaklar karşılık gelmektedir. Her 2 hesap grubunda da tükenme payları hesabı verilmektedir. TDHP' da birçok hesap grupları için o gruba ait verilen avanslar hesabı vardır. Azerbaycan hesap planında ise bütün avanslar Verilmiş Uzun Vadeli Avanslar hesabında toplanmaktadır (Mansurov, 2019: 7).

Gelecek Yıllara Ait Giderler ve Gelir Tahakkukları hesap grubu Diğer Uzun Vadeli Aktifler hesap grubunun içine dahildir. Diğer Duran Varlıklar ve Ertelenmiş Vergi Varlıkları hesap grubuna yalnız 1 hesap grubu karşılık gelmektedir. Bu Diğer Duran Varlıklar hesap grubudur. Tekdüzen hesap planında biyolojik varlıklar hesap grubuna yer verilmemiştir (Ataman, 1997: 12-13).

Azerbaycan hesap planında, 332 hesap kodu ile Döviz Kuru Rezerv Hesabı yer alırken, Tekdüzen hesap planında bu hesabın karşılığı bulunmamaktadır. Buna karşılık, Tekdüzen hesap planında 646 numaralı hesap kodu ile Kambiyo Kârları Hesabı, 656 numaralı hesap kodu ile Kambiyo Zararları Hesabı tanımlanmış iken; bu hesapların Azerbaycan Hesap Planı'nda karşılığı mevcut değildir. Azerbaycan Hesap Planı'nda, 223 kodlu Banka Uzlaştırma Hesapları mevcut iken, Tekdüzen Hesap Planı'nda bu hesabın karşılığı mevcut değildir. Tekdüzen Hesap planında yer alan 197 kodlu Sayım ve Tesellüm Noksanları

Hesabı le 397 kodlu Sayım ve Tesellüm Fazlaları hesabının Azerbaycan Hesap Planı'nda karşılığı yoktur (Ataman, 1997: 12-13).

Menkul Kıymetlere ilişkin hesap Tekdüzen Hesap Planı'nda daha detaylı tanımlanmıştır. Azerbaycan'da Bankalar hisse senedi alım satım işlemi yapabilmektedir. Fakat Azerbaycan hesap planına bakıldığında, 231 no.lu kodda Satış Amaçlı elde tutulan kısa vadeli yatırımlar hesabı ile 232 no.lu kodda Vadeye kadar elde tutulacak kısa vadeli yatırımlar hesabı tanımlanmaktadır (Ataman, 1997: 21).

Tablo 3: Türkiye ve Azerbaycan Hesap Planlarında Duran Varlıkların Karşılaştırılması

Türkiye	Azerbaycan
Duran Varlıklar	
22. Ticari alacaklar	17. Uzun vadeli alacaklar
23. Diğer alacaklar	
24. Mali duran varlıklar	15. Özkaynak yöntemi ile muhasebeleştirilen yatırımlar
	18. Diğer uzun vadeli finansal varlıklar
25. Maddi duran varlıklar	11. Arazi, yapı ve ekipman
	12. Yatırım amaçlı gayrimenkul
26. Maddi olmayan duran varlıklar	10. Maddi olmayan varlıklar
-	13. Biyolojik varlıklar
27. Özel tükenmeye tabi varlıklar	14. Doğal kaynaklar
28. Gelecek yıllara ait giderler ve gelir tahakkukları	-
29. Diğer duran varlıklar	16. Ertelenmiş vergi varlıkları
	19. Diğer duran varlıklar

Kaynak: Efendiyev, 2003.

1.3. Kısa ve Uzun Vadeli Yabancı Kaynakların Karşılaştırılması

Mali borçlar hesap grubunun Azerbaycan muhasebe sistemindeki karşılığı kısa vadeli finansal borçlar olarak bilinmektedir. Kısa vadeli finansal borçlar faiz gideri oluşturan bütün borçları kapsamaktadır. Eğer, iştirakler faiz karşılığında işletmeye borç vermişse, bu borç kısa vadeli finansal borçları hesabında izlenmektedir. TDHP'da ise diğer borçlar grubunda izlenmektedir. Azerbaycan hesaplar planında kısa vadeli borçlar hesap grubu ticari borçlar ve diğer borçlar hesap gruplarına dahildir. Tekdüzen hesap planında yer alan, alınan avanslar ve yıllara yaygın inşaat ve onarım hesap gruplarında bulunmaktadır. Azerbaycan hesap planında ise buna karşılık gelen hesap grubu bulunmamaktadır. Fakat, alınmış kısa vadeli avanslar ve inşaat anlaşmalarına yönelik kısa vadeli borçlar hesapları bulunmaktadır. Bu hesap gruplarında, ödenecek vergi ve diğer yükümlülükleri hesap gruplarında farklılık bulunmamaktadır (Aslan, 2001: 7).

Borç ve gider karşılıkları hesap grubu ile kısa vadeli yükümlülükler hesap grubu aynı özellikleri taşımaktadır. Tekdüzen hesap planındaki gelecek aylara ait gelir ve gider tahakkukları hesap grubuna, Azerbaycan hesap planında karşılık gelen hesap grubu bulunmamaktadır. Kısa vadeli kira borçları ve gelecek dönemin gelirleri (diğer kısa vadeli

yükümlülükler hesap grubunda) hesapları karşılık gelmektedir (Turhan, 1992: 12). Diğer kısa vadeli yabancı kaynaklar hesap grubuna karşılık olan, diğer kısa vadeli yükümlülükler hesap grubunda alınmış kısa vadeli avanslar ve gelecek dönemin gelirleri hesapları bulunmamaktadır. Tekdüzen hesap planında sayım ve tesellüm fazlalıkları da ayrıca hesap olarak gösterilmektedir (Erdamar ve Basık, 2003: 16).

Tekdüzen Hesap planında, 335 kodlu hesapta Personele borçlar hesabı varken, Azerbaycan Hesap Planı'nda, 173 kodlu hesapta personelin uzun vadeli alacakları, 213 kodlu hesapta ise kısa vadeli alacakları yer almaktadır. Ayrıca, Azerbaycan Hesap Planı'nda, 402 kodlu hesapta, çalışanlar için uzun vadeli banka kredileri hesabı, 502 kodlu hesapta, çalışanlar için kısa vadeli krediler hesabı, 533 kodlu hesapta, işçilere tazminat hesabı yer almaktadır. Tekdüzen Hesap Planı'nda personele ilişkin böyle bir uygulama ve tanımlama mevcut değildir. Yine Azerbaycan Hesap Planı'nda çalışanlara yönelik emeklilik taahhütleri hesapları vardır. Bunlar: 441 kodlu uzun vadeli emeklilik yükümlülükler, 541 kodlu kısa vadeli emeklilik yükümlülükler hesabı bulunmaktadır (Mansurov, 2019: 18).

İşten çıkarılan personel için yapılacak yardım ve taahhütlere ilişkin olarak 411 kodlu hesap tanımlanmıştır. Tekdüzen Hesap Planı'nda, işten çıkarılan personele yardım, emeklilik ile ilgili taahhütler, çalışanlar için krediler hesabı yer almamaktadır. Azerbaycan Hesap Planı'nda yer alan, 414, 515 ve 522 kodlu hesaplarda Sigorta sözleşmeler kapsamında kısa ve uzun vadeli yükümlülükler ve Sosyal Sigorta Garanti Taahhütler yer alırken, bu hesapların Tekdüzen Hesap Planı'nda karşılığı yoktur (Mansurov, 2019: 18).

Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar ve Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar arasında tek fark vadeleridir. Kısa vadeli yabancı kaynaklarla kısa vadeli yükümlülükler arasında olan farklar ve benzerlikler Uzun vadeli yabancı kaynaklarla Uzun vadeli yükümlülükler arasında da aynıdır (Erdamar ve Basık, 2003: 16-19).

Tablo 4: Kısa Vadeli Yabancı Kaynakların Karşılaştırılması

Türkiye	Azerbaycan
30. Mali borçlar	50. Kısa vadeli Finanal borçlar
32. Ticari borçlar	53. Kısa vadeli borçlar
34. Alınan avansla	54. Diğer kısa vadeli borçlar
35. Yıllara yaygın inşaat ve onarım hakedişler	-
36. Ödenecek vergi ve diğer yükümlülükler	62. Vergi ve diğer yükümlülükler
37. Borç ve gider karşılıkları	51. Kısa vadeli koşullu yükümlülükler
38. Gelecek aylara ait gelirler ve gider tahakkukları	54. Diğer kısa vadeli borçlar
39. Diğer kısa vadeli yabancı kaynaklar	54. Diğer kısa vadeli borçlar

Kaynak: Mansurov, 2019: 17.

Tablo 5: Uzun Vadeli Yabancı Kaynakların Karşılaştırılması

Türkiye	Azerbaycan
Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	
40. Mali Borçlar	40. uzun vadeli finansal borçlar
-	42. Ertelenmiş vergi yükümlülükleri
42. Ticari Borçlar	43. Uzun vadeli borçlar
43. Diğer Borçlar	
44. Alınan avanslar	-
47. Borç ve Gider karşılıkları	41. Uzun vadeli koşullu yükümlülükler
48. Gelecek yıllara ait gelirler ve gider tahakkukları	-
49. Diğer uzun vadeli yabancı kaynaklar	44. Diğer uzun vadeli borçlar

Kaynak: Mansurov, 2019: 17.

1.4. Özsermaye Hesaplarının Karşılaştırılması

Kâr ve Sermayeden ayrılan yedekler, Tekdüzen hesap planında Kar Yedekleri ve Sermaye Yedekleri şeklinde 2 ayrı hesap grubunda gösterilmektedir. Azerbaycan hesap planında ise tek bir hesap grubunda gösterilmektedir. Sermaye Yedekleri hem Sermaye hem de Kardan ayrılan yedekleri kapsamaktadır. Azerbaycan muhasebe sisteminde esas hesaplar verilmiş, yardımcı hesapların açılması serbest bırakılmıştır. Tekdüzen hesap planında ise, bütün işlemler için ayrıca hesaplar belirlenmiştir.

Emisyon Primi hesap grubuna Hisse Senedi İhraç Primleri hesabı karşılık gelmiştir. Azerbaycan hesap planında 311 numaralı emisyon primi hisse senedinin nominal değeri ile ihraç değeri arasındaki olumlu farkı göstermektedir. 311 numaralı hesabın alt hesapları aşağıdaki gibidir:

311-1 Adi hisse senedi

311-2 İmtiyazlı hisse senedi (Abdullayeva, 2006: 7-9).

Azerbaycan hesap planında Dağıtılmamış Kârlar hesap grubu, Tekdüzen hesap planında Geçmiş Yıllar Kârları, Geçmiş Yıllar Zararları ve Dönem Net Kâr/Zararı hesap gruplarını kapsamaktadır (Abdullayeva, 2006: 11).

Azerbaycan hesap planında Sermaye hesabı 301 hesap kodu ile yer almakta, ödenmemiş sermaye hesabı ise eksi (-) olarak 302 no.lu hesapta izlenmektedir. Tekdüzen Hesap planında ise Sermaye Hesabı 500 kodlu hesapta, Ödenmemiş sermaye ise 501 no.lu hesapta eksi (-) işaretli olarak gösterilmektedir. Buna karşılık Tekdüzen Hesap planında

502 kodlu Sermaye düzeltmesi olumlu farkları ve 503 kodlu Sermaye Düzeltmesi Olumsuz Farkları hesabı Azerbaycan hesap planında tanımlanmamıştır (Abdullayeva, 2006: 16).

Türkiye'nin muhasebe sisteminde Gelir/Gider, Kar/Zarar, Maliyet ana hesap grupları vardır. İşletmenin serbest bir şekilde kullanabileceği serbest hesaplar ve nazım hesaplar bulunmaktadır. Azerbaycan Hesap planındaysa, Gelirler, Giderler, Kar/Zarar ve Kurumlar Vergisi ana hesap grupları vardır. Azerbaycan hesaplar planında Serbest ve Nazım hesaplar yoktur. Azerbaycan'da maliyet hesapları 7A ve 7B şeklinde ayrılmamıştır (Dikici, 2017: 15-17).

Tablo 6: Özsermaye Hesaplarının Karşılaştırılması

Türkiye	Azerbaycan
Özsermaye	
50. Ödenmiş sermaye	30. Ödenmiş sermaye
	32. Geri alınmış sermaye (hisse senetleri)
52. Sermaye yedekleri	33. Sermaye yedekleri
54. Kar yedekleri	31. Emisyon geliri
57. Geçmiş yıllar karları	34. Dağıtılmamış kar (ödenmiş zarar)
58. Geçmiş yıllar zararları	
59. Dönem net kar (zarar)	

Kaynak: Mansurov, 2019: 14

1.5. Gelir ve Diğer Hesapların Karşılaştırılması

Faaliyet giderleri, Tekdüzen Hesap planında dönem boyunca maliyet hesabında izlenmekte ve dönem sonunda faaliyet giderleri hesabında gösterilmektedir. Azerbaycan hesap planında ise maliyet hesapları olmadığı için direkt gelir tablosu hesaplarında gösteriliyor. Brüt Satışlar ve Satış indirimleri hesap gruplarının karşılığı Ana Faaliyet Gelirleri hesabıdır. Azerbaycan hesap planında satışlarda farklı hesaplar yoktur, sadece bir satış hesabı bulunmaktadır. Yurtiçi ve Yurtdışı satışlar alt hesaplarda izlenmektedir. Satıştan iadeler ve Satış indirimleri de tek bir hesapta izlenmektedir (Dikici, 2017: 20-22).

Faaliyet Giderleri hesap grubuna Genel Yönetim giderleri (İnzibati) ve Pazarlama Satış Dağıtım giderleri (Kommersiya) hesap grupları karşılık gelmektedir. Diğer faaliyet gelirleri ve Finansal gelirler Tekdüzen Hesap planında diğer faaliyetlerden olağan gelir ve karlar hesap grubunda izlenmektedir. Aynı şekilde diğer faaliyet giderleri ve finansal giderler de diğer faaliyetlerden olağan gider ve zararlar hesap grubunda izleniyor. Faaliyetin durdurulmasından elde edilen gelirler olağandışı gelir ve karlar hesap grubuna karşılık gelmektedir. Faaliyetin durdurulmasından ortaya çıkan giderler de olağandışı gider ve zararlar hesabında izlenmektedir (Məmmədov və İbrahimov, 2009: 93).

Dönem Net Kar/Zarar hesap grubuna Dönem karı-zararı ve Kurumlar Vergisi karşılık gelmektedir. Tekdüzen Hesap planındadönem Net Kar veya Zararı hesap grubunda; Dönem Karı/Zararı, Net Karı/Zararı ve Kurumlar Vergisi bulunmaktadır. Hesapların işleyişinde temel fark görülmemektedir, fark yalnızca hesap planının yapısındadır.

Azerbaycan hesap planında Kurumlar Vergisi ayrıca hesap grubunu oluşturmaktadır (Məmmədov və İbrahimov, 2009: 96).

Gelir Tablosu hesapları açısından incelersek diğer farklılıklar, Tekdüzen Hesap planında, satış indirimleri ve satıştan iadeler hesabı tanımlanmışken, bu hesaplar Azerbaycan Hesap Planı'nda 60 kodlu Ana Faaliyet Gelir hesabının içerisinde bulunmaktadır. Ayrıca Tekdüzen Hesap Planı'nda, Yurtiçi satışlar 600 kodlu, Yurtdışı satışlar 601 kodlu hesapta izlenmekte iken, Azerbaycan Hesap Planı'nda yurt dışı satışlar için ayrı bir kod açılmamıştır. Her iki hesap planında da, satışların maliyeti farklı hesaplardan takip edilmektedir. Bu hesaplar, Tekdüzen Hesap Planı'nda 620 kodlu Satılan mamul maliyeti, 621 kodlu Satılan ticari mallar maliyet hesabı iken; Azerbaycan Hesap Planı'nda 701 kodlu satışların maliyet giderleri hesabı olarak tanımlıdır (Dikici, 2017: 23).

Faaliyet giderleri de benzerlik göstermektedir. Tekdüzen Hesap Planı'nda 760 kodlu Pazarlama Satış Dağıtım Gider Hesabının karşılığı, Azerbaycan Hesap Planı'nda 711 kodlu Ticari Giderler Hesabıdır. Tekdüzen Hesap Planı'nda 770 kodlu Genel Yönetim Gider Hesabının karşılığı, Azerbaycan Hesap Planı'nda 721 kodlu İdari Masraflar Hesabı olarak yer almaktadır. Tekdüzen Hesap planında 648 kodlu hesapta Enflasyon düzeltmesi kârları, 658 kodlu hesapta Enflasyon düzeltmesi zararları tanımlı iken, Azerbaycan Hesap Planı'nda böyle bir tanımlama yapılmamıştır. (Dikici, 2017: 29).

Tablo 7: Gelir ve Diğer Hesapların Karşılaştırılması

60. Brüt satışlar	60. Esas faaliyet geliri
61. Satış indirimleri	
62. Satışların maliyeti	70. Satışların maliyeti
63. Faaliyet giderleri	71. Pazarlama satış dağıtım giderleri
	72. Genel yönetim giderleri
64. Diğer faaliyetlerden olağan gelir ve karlar	61. Diğer faaliyet gelirleri
	63. Finansal gelirler
65. Diğer faaliyetlerden olağan gider ve zararlar	73. Diğer faaliyet giderleri
66. Finansman giderleri	75. Finansman giderleri
67. Olağandışı gelir ve karlar	62. Faaliyetin durdurulmasından gelirler
	64. Olağandışı gelirler
68. Olağandışı gider ve zararlar	74. Faaliyetin durdurulmasından doğan masraflar
	76. Olağandışı giderler
	81. İştirak ve iş ortaklıklarındaki (zarar) payı
69. Dönem net kar veya zarar	80. Dönem kar (zarar)
	90. Kurumlar vergisi

Kaynak: Dikici İ, 2017: 40.

Sonuç

İki devletin hesap planına bakıldığında, Türkiye muhasebe sisteminde bilanço tablosundaki ana hesap grupları likidite esasına göre (yani en likit olandan başlayarak) düzenlenmiştir. Azerbaycan muhasebe sistemindeyse bilançodaki ana hesap grupları ise likidite esasının tam tersi yani en az likit olandan başlayarak sıralanmıştır. Hesap planlarında ilk 5 ana hesap grubu dizilişlerinin farklı olmasına rağmen aynı niteliktedirler.

Tekdüzen hesap planı ile Azerbaycan hesap planı arasındaki farklılıklardan bir başkası da, Türkiye’de yardımcı hesapların açılması serbest, fakat Azerbaycan’da Maliye Bakanlığının izniyle yardımcı hesaplar açılabilir. Ama, yardımcı hesaplar yetersiz kalırsa yeni yardımcı hesapların kullanılmasına da izin verilmiştir.

Hazırda Azerbaycan hesap planında tekdüzen sistemi yoktur. Azerbaycan hesap planı 3 bölüme ayrılır. Ticari işletmeler, ticari amaç gütmeyen işletmeler ve devlet bütçesine bağlı diğer şirketler için olan hesap planı Azerbaycan’da Türkiye’deki gibi tekdüzen hesap planı uygulansaydı, bu çalışanlar veya bu alanda okuyan öğrenciler için anlaşılması ve uygulanması kolay ve rahat olurdu.

Temel mali tablolarına bakıldığında, hesap planlarındaki farklılıklar doğrultusunda hazırlanmış ve nitelik olarak ciddi farklılık bulunmamaktadır. Hesaplar planında ilk 5 ana hesap grubu aynı niteliktedir. Aralarındaki esas farksa ana hesap gruplarının yerinin değişik olmasıdır. Azerbaycan hesap planında aktif hesaplar en az likit olandan başlanarak, pasif hesaplarda da özkaynaklar, uzun vadeli yabancı kaynaklar ve kısa vadeli yabancı kaynaklar şeklinde sıralanmaktadır.

Gelir tablosundaki baktığımızda temel farksa Türkiye muhasebe sistemindeki Gelir Tablosunda kar/zarar hesabı beş tanedir: Brüt Satış Karı veya Zararı, Faaliyet Karı/Zararı, Olağan Kar/Zarar, Dönem Karı/Zararı ve Dönem Net Karı/Zarar. Azerbaycan muhasebe sisteminde ise Gelir Tablosunda kar/zarar hesabı üç tanedir: Brüt Satış Karı/Zararı (Ümumi Menfaat), Faaliyet Karı / Zararı (Emeliyyat Menfaati/Zararı) ve Dönem Net Karı/Zararı (Hesabat Dövründe Halis Menfaat/Zarar). Yardımcı Finansal tablolar olan Öz kaynak Değişim tablosu ve Net Nakit Akım tablosu açısından önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Azerbaycan’da yardımcı finansal tabloların (köməkçi maliyyə hesabatları) yaygın kullanılmıyor. Ancak, büyük şirketlerin kullandığı yardımcı finansal tablolar da Türkiye muhasebesinden farklı olarak 2 tanedir: Bunlar Öz kaynak değişim tablosu ve Nakit akım tablosudur.

Sonuç olarak, iki ülkenin muhasebe sistemleri arasında küçük farklılıklar olsa da, pek çok paralelliklerin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, gerek Türkiye’de gerekse de Azerbaycan’da muhasebe kavramlarında tekdüzelik sağlanıp, Uluslararası Muhasebe Standartlarına uygun raporlama yapıldığında bu farklılıklar da ortadan kalkabilecektir.

Kaynakça

- Abdullayeva, Samirə (2006). Türkiye ve Azerbaycan Muhasebe Hesap Planlarının ve Mali Tablolarının Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Acar, Durmuş. Nilufer Tetik (2000). Genel Muhasebe. Isparta.
- Ağca, Ahmet, Rafet, AKTAŞ (2007). "Uluslararası Muhasebe/Finansal Raporlama (IAS/IFRS) Standartları İMKB'de Yer Alan Firmaların Finansal Tablolarını Nasıl Etkiledi?". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
- Akdoğan, Nalan, Orhan, Sevilengül (1999). Tek Düzen Muhasebe Sistemi Uygulaması. İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları.
- Akdoğan, Nalan ve Hamdi, Aydın (1987). Muhasebe Teorileri. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aslan, Muhsin, Mikail Erol (2017). "Uluslararası Muhasebe ve Denetim Standartlarının Gelişmesi". Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (12): 55-86.
- Bayramov, Anar (2009). "Muhasibat Uçotu Uzun Yola Yeni Standartlarla Çıxır". Monitor Konsalting Jurnalı, Bakü.
- Cəfərov, Elxan (2002). "Bazar İqdisadiyyatı Şəraitində Muhasibat Uçotunun Siyasəti. Maliyə və Uçot. (Azərbaycan Nəşriyyatı), 11(119), 3-5.
- Çetiner, Ertuğrul (2006). Genel Muhasebe (Teori ve Uygulama). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çonkar, Kemalettin, Hikmet Uluşan, Mehmet, Öztürk (2008). Genel Muhasebe. Ankara: Nobel Basımevi.
- Degos, Jean Guy (2007). Muhasebenin Geleceği Geleceğin Muhasebesiyle Uyumlu mu? (Çeviren: Ümmühan Aslan). Bordeaux.
- Efendiyev, E. (2003). Muhasibat Uçotu.
- Elmacı, Orhan (2008). Maliyet Muhasebesi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Yayınları.
- Ertaş, Fatih Coşkun (2007). Muhasebe Organizasyonu. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Ergin, Hüseyin (2007). Genel Muhasebe. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Yayınları.
- Ergünden, Arif Engin (2008). "Japon Muhasebe Ve Türk Muhasebe Sisteminin Karşılaştırılması", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Get Through Guides Ltd (2010). Muhasibat Uçotunun Əsasları. (Çeviren: Headstart International). Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı.

- Hüseynova, Zeroş (2018). Türkiye ve Azerbaycan Muhasebe Uygulamalarının Karşılaştırılmalı Analizi, Lisans Bitirme Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi.
- İbadov, Elsever (2012). Azerbaycan ve Türkiye Muhasebe Sistemlerinin Karşılaştırılmalı Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kütahya.
- Kotar, Erhan (1996). Genel Muhasebe. Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.
- Kulumbetova, Meruyert (2007). Kazakistan ve Türkiye Muhasebe Sistemlerinin Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kutlu, Şule (2008). Entelektüel Sermayenin Hesaplanmasında Muhasebe Bilgi Sisteminin Katkısı: Katılım Bankalarında Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Resmi Gazete (13.06.1989 Tarih ve 20194 Sayılı) 3568 Sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu.
- Sadıqov (2015). Mühasebat Uçotu. Bakı: İqtisad Universiteti Yayınları.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2011). Muhasebe ve Finansman Gelir Tablosu. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı,
- 998 Sayılı Muhasebe Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu, 25 Mart 1995 Tarihli.
- 882 Sayılı Denetçilik Hizmeti Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu.

Yayın Geliş Tarihi: 2022-04-19

Yayın Onay Tarihi: 2022-12-22

DOI No: 10.35343/kosbed.1105901

Simge YILMAZ *

Aslı YAPAR GÖNENÇ **

Yeni Medya ve Serbest Zaman İlişkisi Üzerine Bir Araştırma

*A Research on the Relationship of New Media and
Free Time*

Özet

Serbest zaman kavramı bireylerin iş, eğitim ve günlük yaşam sorumluluklarını yerine getirme zamanlarından arta kalan kişisel deneyimler için kullanılan zamanlardır. Özellikle son zamanlarda bireylerin monotonlaşan gündelik hayatlarında bir kaçış aracı olarak kullandıkları yeni medya ile hem kendilerine haz verecek hem de dijital kimliklerini istedikleri yönde inşa edecek serbest zaman aktiviteleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda serbest zaman kullanımının yeni medyayla, sosyal medya platformları aracılığıyla, farklı demografik özellikler çerçevesinden benzerlikleri ve farklılıklarıyla, akıllı telefon kullanım oranı ve bağımlılığıyla dijital oyun ilişkileri araştırma kapsamında ele alınmıştır. Serbest zaman üzerine tez veya makale yazan araştırmacıların, serbest zaman ile ilgili ne tür yaklaşımlar sergilediği ve ne tür sonuçlara ulaştığı literatür taramasıyla ele alınıp değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırılan çalışmalarda serbest zamanın sosyal medyayla olan ilişkisi ve teknoloji bağımlılığı gibi başlıkların öne çıktığı saptanmıştır. Bunun yanı sıra; özellikle demografik özelliklerin farklılıklarına rağmen serbest zaman kullanımında yeni medyanın öne çıktığı incelenen çalışmalarla desteklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Zaman, Yeni Medya, Sıradan Serbest Zaman Aktiviteleri, Sistemli Serbest Zaman Aktiviteleri

Abstract

The concept of leisure time is the time used for personal experiences left over from the time of individuals fulfilling their work, education and daily life responsibilities. Especially recently, with the new media that individuals use as an escape tool in their monotonous daily lives, leisure activities that will both give them pleasure and build their digital identities in the way they want have begun to come to the fore. In this context, the relations of leisure time use with new media, social media platforms, similarities and differences within the framework of different demographic characteristics, smartphone usage rate and addiction, and digital games, are discussed within the

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Gazetecilik Anabilim Dalı, Gazetecilik Programı Doktora Öğrencisi, simgeurganci@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5382-1089

** İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Genel Gazetecilik Anabilim Dalı, Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi, ayapar@istanbul.edu.tr

scope of the research. It is aimed to examine and evaluate what kind of approaches and what kind of results the researchers who write thesis or article on leisure time show and what kind of results they reach. In the researched studies, it was determined that the titles such as the relationship of leisure time with social media and technology addiction came to the fore. And also; In particular, despite the differences in demographic characteristics, it is supported by the studies that the new media comes to the fore in the use of leisure time.

Keywords: : Leisure, New Media, Ordinary Leisure Activities, Systematic Leisure Activities

Giriş

Serbest zamanlar, gezme, dinlenme, spor, kitap okuma, arkadaşlık ilişkilerini geliştirme gibi alışkanlıklar ve eğilimler, yerini; sanal ilişkilere bırakmıştır. Kitle iletişim araçları ve iletişim teknolojileri, en temel serbest zaman değerlendirme araçlarından biridir. Son yıllarda kitle iletişim araçları ve iletişim teknolojileri, birey ve toplumun yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle sinema hem bireysel hem aileyle ya da grup olarak birlikte vakit geçirilen en temel sosyalleşme, serbest zaman ve eğlence endüstrisinin araçlarından biridir (Tolan, 1990: 868).

İletişim teknolojilerinin hayatlarımıza entegre olduğu ve bilgisayarlar, akıllı telefonlar aracılığı ile her durumda ve her ortamda bağlanabilme imkanı sağlayan bu yeni dijital çağda, tüm dünya bireyleri kısa sürede etki altına girmeye ve yüz yüze iletişim ve sosyalleşme yerine sanal dünya üzerinden iletişim gerçekleştirmektedir. Özellikle internet öncesi dönemde bireyler; aile, arkadaş ve toplum ilişkilerinde yüz yüze olmayı tercih etmekteydi. İnternette beraber alışkanlıkları değişen kişiler mekandan ve zamandan bağımsız olan ayrıca kolay ve ucuz kullanılan yeni medya araçları üzerinden sosyalleşmeye yönelmiştir (Taylan, 2019: 3463).

Günümüzde, teknolojik gelişmelerin etkisine bağlı olarak değişen ve gelişen internet tabanlı akıllı mobil cihazlar, belli bir ücret karşılığı hizmet sunan film, dizi izleme platformları, online siteler ve dijital kimliklerin inşa edildiği sosyal medya mecraları toplumun küresel anlamda değişimine, dönüşümüne sebep olmaktadır (Özutku vd., 2014: 137). Yeni medyanın ve beraberinde getirdiği uygulamaların hayatımıza girmesi ile birlikte, serbest zaman kullanımında etkin rol oynamanın yanı sıra, zamanla kullanıcıları dijital bağımlılara çevirebilmektedir. Bu durum da kitlelerin yaşam tarzında dönüşüme yol açmaktadır ve kitleler teknolojik cihazları temel gereklilik olarak görmeye başlamıştır.

Bu çalışmada öncelikle serbest zaman kavramı ve serbest zaman aktiviteleri olarak öne çıkan sıradan serbest zaman aktivitesi ve sistemli serbest zaman aktivitesi kavramları tanımlanmıştır. Serbest zamanla ilişkili olan, Türkçe yazılan ve yayımlanmış literatürde yer alan çalışmalar taranmıştır. Özellikle serbest zaman ile ilgili çalışmaların sosyal medya ve dijital bağımlılık konuları üzerine yoğunlaştığı tespit edilmiş ve bu doğrultuda ön plana çıkan 10 araştırma analiz edilmiştir. Analizlerin bulguları; Yeni medya ve serbest zaman ilişkisi, "Yeni Medyada Demografik Farklılıklar ve Serbest Zaman İlişkisi", "Akıllı Telefon Bağımlılığı ve Serbest Zaman İlişkisi" ve "Dijital Yayıncılık ve Serbest Zaman İlişkisi"

başlıkları altında incelenmiştir. Çalışma başlıkları oluşturulurken günümüzde yeni medya ortamlarında yöndeşme oluşumu ile birlikte akıllı telefon kullanımının her geçen gün artış göstermesi, basılı yayının yerini dijital mecraların almaya başlaması göz önünde bulundurulmuştur. Bunun yanı sıra; alışkanlıkların demografik yapıyla olan yakın ilişkisinin bulunması çalışma kapsamında incelenmesinin temel sebepleridir.

1. Serbest Zaman Kavramı

Serbest zaman, bireylerin yemek yeme, uyuma gibi fizyolojik ihtiyaçlarının yanı sıra sosyalleşme, iletişimde kalma, olaylardan haberdar olma gibi sosyal ihtiyaçlarını giderdiği zamanlar için kullanılan bir kavramdır. Ayrıca bu zaman dilimleri iş, eğitim gibi bireylerin hayatlarında önemli yeri olan ve sorumluluklarını yerine getirdikleri zamanların dışında kalan, bunun yanı sıra bireyin kaçış noktası olarak onu günlük rutinleri dışına çıkarıp rahatlatan aktiviteleri içermektedir. Serbest zamanlar dinlenmenin dışında içerisinde çeşitli aktiviteler barındırmaktadır. Fakat bu aktivitelere yemek yeme ve uyuma gibi fizyolojik ihtiyaçlar girmemektedir. Bahsi geçen eylemler temel ihtiyaçların giderilmesi olarak nitelendirilmektedir (Tezcan, 1993: 9-10). Serbest zaman aktivitelerinden kasıt bireyin, fizyolojik ihtiyaçlarını giderdikten ve sorumluluklarını yerine getirdikten sonra arta kalan süreleri nasıl geçirmeyi tercih ettikleri ve bunu eyleme nasıl geçirdikleri ile ilgilidir.

Birey hayatının önemli bir dönemini serbest olarak adlandırılan zaman ile geçirmekte ve bu zamanları doldurma biçimi ve yapılan etkinliklerin niteliği, gelecekte bireyin karakteristik özelliğinden psikolojik deneyimlerine varan geniş bir etki yaratmaktadır. Bireylerin kişisel gelişimlerinin hangi yönde ilerlediği, ilgi alanları ve yaşam amaçları gibi konuların çözümlenmesinde serbest zaman kullanımı önemli bir ölçüt olmaktadır. Bu sebeple serbest zaman kullanımı anlık bir etkiye ve şansa bırakılmayacak kadar değerli olduğu belirtilmektedir. Çünkü yanlış bir serbest zaman aktivitesi seçimi birey üzerinde olumsuzluklar yaratabileceği ayrıca dış etkilere daha fazla maruz kalabileceği gibi zararlara yol açabilmektedir (Sivan ve Ruskin, 2000: 13).

1.1. Serbest Zaman Aktiviteleri

Fizyolojik ihtiyaçların giderildiği ve sorumlulukların yerine getirildiği durumların dışında kalan serbest zamanlarda, sosyalleşmek ve iletişim kurmak için çeşitli aktiviteler mevcuttur. Bu aktiviteler son yıllarda yapılaş türü, sağladığı etki açısından ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; sıradan aktiviteler ve sistemli aktivitelerdir (World Leisure Organization, 2001).

Serbest zamanın sıradan olan ve planlanmayan aktiviteleri olarak kategorileştirilen ve uzman olmayı gerektirmeyen, birey için zevkli geçen, temel olarak eğlenmeye dayanan kısa aktivitelerdir. Bireyin gelecek kariyerine, kültürel kazancına az etki yapan; müzik dinleme, oyun oynama, film ve dizi izleme, sohbet etme, mesajlaşma gibi serbest zaman aktivitelerini kapsamaktadır. Öte yandan bir plan doğrultusunda gerçekleştirilen serbest zamanın sistemli aktiviteleri ise bireylerin üzerine düşündükleri, hatta eğitim aldıkları ve düzenli bir şekilde imaj ve mesaj yayma amacıyla icra ettikleri bir kategoride yer almaktadır. Sistemli aktivitelerde özellikle; kendini keşfetme, kültürel ve bilgi yönünden geliştirme, ifade imkanı bulma, zihinsel yenilenme, takdir edilme duygusunu tatma, kişisel

bir imaj yaratma, sosyal bir etkileşim sağlama ve bir topluluğun parçası olma gibi nitelikler dikkat çekmektedir. Bu 8 ayrı niteliğin arkasından eğlenme amacı gelmektedir (Stebbins, 2007: 22).

2000'lerin başından beri özellikle dijital teknolojiadaki gelişim ve gelenekselden yeni medyaya doğru gerçekleşen toplumsal dönüşümün etkisiyle kavramlar arasındaki keskin ayrımlar ortadan kalkmaktadır.

1.2. Serbest Zaman Ve Toplumsal Dönüşüm

Serbest zamanı değerlendirme konusunda özellikle günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler ve dijital yenilikler, insanlara sunduğu kolay ulaşılan, etkileşim sağlayan, çeşitliliği bol içerikleri ile ön plana çıkmaktadır. Dijital dünyanın içerisine giren bireyler sosyal medya platformlarında sosyalleşebilme, içerikleri hem tüketebilme hem de üretebilme imkanı yakalamaktadır. Ayrıca dijital oyunlara merak sarmakta, elektronik gazete ve dergileri takip etmekte ve tüm bu içeriklere bilgisayarları veya akıllı telefonları üzerinden hızlıca ulaşabilmektedir.

Serbest zaman aktivitelerinin çıkış noktasına baktığımızda; insan doğasının getirisi olan sosyalleşme olgusunun tüm aşamalarının bu zaman diliminde gerçekleştirilebiliyor olmasıdır. Bireyler dış dünya ile temas halindeyken bir tür alışveriş tutumu sergiler. "Değerli olanın benimsenmesi ve onaylanma hissini yaşamaya kişiyi sadece ekonomik ilişkiler içinde tanımlayan bir varlık olmanın dışında psiko-sosyal ve normatif bir toplumsal kimlikle algılamasını sağlayacaktır (Wallace ve Wolf, 2012: 430-431)."

Serbest zaman aktivitesi olan sosyalleşme öncelerde genellikle yüz yüze yapılıyorken 20. yüzyılın getirdiği teknolojik yenilikler, küreselleşme ile yerini dijital -sanal- dünyaya bırakmaya başlamıştır. Dijital dünyanın kitlelere sunduğu geniş seçenek ağı ile birlikte serbest zaman kavramı da bir dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Bu doğrultuda "evde geçirilen serbest zaman" ile "dışarıda geçirilen serbest zaman" olarak iki farklı kavram ortaya çıkmıştır (Aydoğan, 2017: 604). Özellikle yaşanan pandemi süreci göz önüne alındığında son bir yıldır evde geçirilen serbest zaman kavramının öne çıktığı gözlemlenmektedir. Evde kalarak internetin tüm özelliklerini keşfeden ve kullanan kullanıcılar, eskiye oranla daha fazla ev merkezli serbest zaman kullanımı göstermektedir. Pandemi ile birlikte gelen bu toplumsal dönüşüme genç kuşak bireyler ve özellikle de üniversite öğrencilerinin öncülük ettiği ve dijital yenilikleri takip ederek okul dışında kalan zamanlarını yeni medya ile doldurdukları söylenebilir (İşman ve Arıca, 2020: 9).

2. Metodoloji

Çalışmada serbest zaman aktivitelerini ele alan makale ve tezler içerik analizi ile incelenmiş ve sonuçlar ortaya konulmuştur. Bu bağlamda; serbest zaman aktivitelerinin yeni medya kullanımı ile ilgili ilişkisi, demografik yapıya göre değişimi, akıllı telefon bağımlılığı ve dijital yayıncılık ile ilgili yapılan çalışmaların literatür taraması yapılmıştır.

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada sosyal bilimlerde sıkça kullanılan içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Literatür taramasından geçirilen çalışmalarda yer alan veriler içeriksel olarak çözümlenmiştir. Metodolojik olarak içerik analizinin disiplinler arası çalışmalarda da

oldukça fazla tercih edilmesinin nedeni bu yöntemin esnek bir yapıya sahip olmasıdır. Bu yöntemin en önemli özelliğinin esnek yapısı olması bilimsel yöntemler arasında sıklıkla tercih edilmesinin sebepleri arasında yer almaktadır (Yıldırım, 2015: 115).

2.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Serbest zaman aktiviteleri hayatın büyük bölümünde bireylerin yaşamı içinde yer almaktadır. Bu aktivitelerin yapılma şekli, özellikleri kişisel olarak yaşamı şekillendirerek gelecekte toplumsal değişim ve dönüşüme zemin hazırlayacak derecede önem arz etmektedir. Bu nedenle hem kişisel hem de toplumsal olarak gelişimlerin hangi yönde olacağı, yaşam şekilleri gibi konuların yorumlanabilmesinde serbest zaman kullanımı önemli bir ölçüt olarak kendisini göstermektedir. Çünkü yanlış bir serbest zaman aktivitesi seçimi birey üzerinde olumsuzluklar yaratabileceği ayrıca dış etkilere daha fazla maruz kalabileceği gibi zararlara yol açabilmektedir (Sivan ve Ruskin, 2000: 13). Tüm bu nedenlerden dolayı serbest zamanı etkileyen faktörler araştırılarak yapılan çalışmalarda bulgular ortaya konulmak istenmiştir.

3. Serbest Zaman ile İlgili Çalışmaların Literatür Taraması

Literatürdeki serbest zaman kavramını ele alan makaleler ve tezler incelendiğinde farklı perspektiflerde çeşitli çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan öne çıkanları; “yeni medya ve serbest zaman ilişkisi, yeni medyada demografik farklılıklar ve serbest zaman ilişkisi, akıllı telefon bağımlılığı ve serbest zaman ilişkisi, dijital yayıncılık ve serbest zaman ilişkisi” şeklindedir.

3.1. Yeni Medya ve Serbest Zaman İlişkisi

Yakın tarihte sadece televizyon ve gazete, medya kavramını çağrıştırmaktaydı. Günümüzde ise, teknolojinin hızlı ilerleyişi ve bununla paralel internetin doğup, geniş kitlelere yayılışı medyaya yeni bir anlam katarak “yeni medya” kavramının doğmasını sağlamıştır (Satıl, 2011: 43). Geçmişte birbirinden ayrı olan kitle iletişim araçları, telekomünikasyon ve sayısal ortamda veri işleme sistemleri zamanla bir bütün oluşturarak yeni medya düzeninin doğmasını sağlamıştır. Yeni medya düzeninin dışında kalan basın, radyo, sinema ve televizyon yayıncılığı ise geleneksel medya adıyla anılmaya başlamıştır (Gorman ve Mclean, 2005: 185).

Sosyal medya, web 2.0’ın kullanılmaya başlanması ile popülerliği bir anda artmış olan ve tüm dünyada en sık kullanılan mecraların başında gelmektedir. Web 1.0’ın en önemli eksikliklerinin başında gelen kullanıcıları/katılımcıları pasif konumda bırakması durumu web 2.0 ile ortadan kalkmıştır. Aynı zamanda; kolay erişilebilir olması, tüm dünya ile eş zamansız şekilde etkileşime geçilebilmesi ve mobil cihazlar üzerinden kullanılabilmesi gibi özellikleri sayesinde de pek çok kullanıcı tarafından tercih edilmektedir (Törenli, 2005: 88).

Birçok özelliği sayesinde tercih edilen ve üzerinden aktiviteler yapılan yeni medya için Wallsten (2013: 25-26), serbest zaman kullanım süresinin önemli bir payını karşıladığını belirtmiştir. Ona göre yeni medya aktiviteleri sadece serbest zamanı kapsamamakta, ayrıca uykudan, yemekten, sorumlulukların yerine getirildiği zamanlardan da çalmaktadır. Özellikle de gençlerin eğitim sürelerini ve kazançlarını arka plana itmelerine neden olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca serbest zamanlarında aktif olarak kullanmayı tercih

ettikleri yeni medya üzerinden ilgi çekmek ve beğeni kazanmak amacıyla paylaşımlarda bulunduğunu belirtmektedir. Bu bilgiler ışında, genç bireylerin özellikle yeni medya araçları üzerinden sistematik bir serbest zaman kullanımına önem verdikleri ifade edilebilmektedir.

Bir başka araştırmacı olan Kart (2014: 192)'a göre, yeni medya ve beraberinde getirdiği özellikler ile beraber toplumsal bir değişim başlamış ve gündelik hayatta gerçekleştirilen aktiviteleri dijital dünyaya taşıdığını belirtmektedir. Ayrıca bu dijital dünyanın hem bir serbest zaman yaratma aracı olarak ön plana çıktığını hem de kullanıcıları dijital dünya içerisinde tutarak olumsuz etkilere açık olmasına sebep olduğunu ifade etmektedir.

Bu doğrultuda Kart (2014), serbest zaman kullanım dinamiklerinin analiz edilmesi amacıyla iki aşamalı bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında, 111 ayrı genç bireyle derinlemesine özel görüşme yapılmış ve genç bireylerin serbest zaman kullanım özelliği incelenmiştir. Analizler sonucunda genç bireylerin eğitimden arta kalan zamanlarını evlerinde internet başında geçirmeyi tercih ettikleri sonucuna varmıştır. Genç bireylerin serbest zamanlarında sosyalleşme ve iletişim kurma aracı olarak yeni medyayı kullandığı, imkanları olmasına rağmen yüz yüze etkileşimi ikinci plana aldıkları belirtilmiştir. Evde geçen serbest zamanlarında kitap okuma, dinlenme, yemek yeme, film ve dizi izleme, müzik dinleme, internette alışveriş yapma, bilgisayar oyunları oynama gibi dijital ağlar yoluyla sıradan serbest zaman aktiviteleri yapmayı daha sık tercih ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca sosyal medyada içerik üretme, internette araştırarak hobiler edinme ve derslerini hazırlama gibi sistematik serbest zaman kullanımı da ön plana çıkmıştır. Eve kapanmayı sevdiğini, yüz yüze iletişimden sıkıldığını ve yalnızlığı tercih ettiğini belirten katılımcıların dönüşen serbest zaman tercihlerinin alt metnini daha iyi anlamlandırmak için çalışmanın yeniden derinleştirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın ikinci aşamasında, serbest zaman kullanımında internet ve beraberinde getirdiği yeni medyanın rolü ve önemi incelenmiştir. Farklı fakülterden seçilen 18 kız ve 16 erkek öğrenci ile derinlemesine özel görüşme yapılmıştır. Verilerin saptanmasında; gençlerin internet üzerinde serbest zamanlarını değerlendirme şekilleri, gençlerin serbest zaman deneyimleri ve hissettikleri eksiklik duygusu, gençlerin ev merkezli serbest zaman aktiviteleri ve tüm bunların etkisiyle dönüşen serbest zaman olgusu ve değişen gençlerin söylemleri gibi temalar kullanılmıştır.

Analiz sonucunda; genç bireylerin dijital çağ ile birlikte artık serbest zamanlarını uyumak, dinlenmek, film izlemek, müzik dinlemek gibi sıradan özelliklerle geçirdiği kadar sosyal medyada da aktif olarak bulunduğu görülmüştür. Bireyler sosyal medya platformlarında imaj yaratma ve yaratılan başka imajları inceleme, ayrıca izlediği-dinlediği içerikleri, yeteneklerini, fiziksel görünüşlerini, ruhsal duygularını diğer kullanıcılarla paylaşmaya özen gösterdiği sistematik özellikleri de aktif olarak kullanmaktadır. Aynı zamanda burada geçirilen vakit serbest zaman dışındaki süreleri de kapsayarak bireyin sorumluluklarını ve fizyolojik ihtiyaçlarını kimi zaman arka plana atmasına neden olmaktadır. Bu durum günümüz dünyasının özellikle serbest zaman kullanımında, sıradan ve sistemli aktivitelerin ortak paydada bulunduğu yeni bir yöne doğru evrildiği söylenebilmektedir. Çünkü günümüzde yaratıcılık ve üretkenlik yerine duygusal hazlar yaşama istekleri ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra bu hazları yeni medya üzerinden diğer insanlara yayarak haz oranını artırma ve yaşadığı hazzı mümkün

olan herkese yayma tercihinde bulunan ayrıca her yaştan, cinsiyetten ve sosyal statüden kendine temsilci bulabilen yeni bir tür serbest zaman kullanıcıları da görülebilmektedir.

3.2. Yeni Medyada Demografik Farklılıklar ve Serbest Zaman İlişkisi

Tel ve Köksalan (2009)'ın yapmış oldukları, serbest zaman üzerine yapılan ve araştırma evreni olarak öğretim üyelerinin kullanıldığı bir çalışmada ise serbest zaman alışkanlıklarında internetin oldukça fazla tercih edildiği belirlenmiştir. Her geçen gün kullanıcı sayısının artmaya devam ettiği internet, tüm dünyada sosyal yapının dönüşüme uğramasının en önemli sebeplerinin başında gelmektedir. İnternet, %87,8'lik bir oranla serbest zaman etkinliği olarak kullanılmaktadır.

Öğretim üyelerine yönelik yapılan bu araştırmaya göre erkek öğretim üyeleri, serbest zaman aktivitesi olarak internet kullanımını kadın öğretim üyelerine göre daha fazla tercih etmektedirler. Ayrıca aynı çalışmaya göre uzmanlık alanı fen bilimleri olan öğretim üyeleri, bir serbest zaman etkinliği olarak internet kullanımına daha fazla yönelim göstermektedir. Araştırma, Doğu Anadolu bölgesindeki 5 farklı üniversitenin (Atatürk, Fırat, Kafkas, İnönü ve 100. Yıl Üniversiteleri), çeşitli fakültelerinden toplam 2558 öğretim üyesine yapılan bir anket çalışmasıdır. Anketlere geri dönüş oranı ise %59 olarak belirlenmiştir ve çalışma evreni toplam öğretim üyesinin %30'undan (793 öğretim üyesi) oluşmaktadır. İnternet teknolojisinin hayatlarımıza girmesi ile birlikte serbest zaman alışkanlıklarının da değişmeye başlaması ve internetin bir serbest zaman etkinliği olarak kullanılmaya başlanması dikkat çeken bir dönüşümdür. Serbest zaman ve internet kullanımına yönelik araştırmalar ise sıklıkla Y ve Z kuşaklarına, lise ve üniversite öğrencilerine yönelik çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışma, özellikle çalışma evreninin öğretim üyelerinden oluşması sebebiyle literatürde dikkat çeken çalışmalardan birisi olarak kendisini göstermektedir.

Çalışma göstermiştir ki öğretim üyelerinin %57'si, interneti bir serbest zaman etkinliği olarak her gün kullanmaktadır. Bu durumun yanı sıra demografik özelliklerin, serbest zaman etkinliği olarak internet kullanımında farklılık yaratan bir değişken olduğu da görülmüştür.

Kadın öğretim elemanlarının serbest zaman etkinliklerini inceleyen Aydoğan ve Gündoğdu (2006), öğretim elemanlarının zamanlarının büyük bir çoğunluğunu bilimsel çalışmalara ayırdıklarını, dolayısıyla çok değerli olarak görülen serbest zamanlarını ailelerine ayırdıkları sonucuna ulaşmıştır.

Tama modelinde gerçekleştirilen araştırmanın evreni, Erciyes Üniversitesinin çeşitli fakültelerinde görev yapan 157 kadın öğretim elemanından oluşmaktadır. Araştırma görevlileri ise ders verme yükümlülüklerinin bulunmaması sebebiyle araştırma evrenine dahil edilmemiştir. Araştırma evrenine dâhil edilen 157 öğretim elemanının 13'ü profesör, 14'ü doçent, 58'i doktor öğretim üyesi, 52'si öğretim görevlisi ve 20'si okutman olarak Erciyes Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde görev yapmakta olan kadın öğretim elemanlarından oluşmaktadır.

Çalışmaya göre öğretim elemanlarının büyük bir bölümü, serbest zamanlarını iş yerlerinde geçirdiklerini ifade etmiştir. Bu bağlamda serbest zaman ve kariyer ilerleyişi arasında bir negatif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Serbest zamanlarını evde geçiren

öğretim elemanları ise bu süreçte yemek yapmak, temizlik yapmak gibi ev işlerine odaklandıklarını belirtmişlerdir. Aydoğın ve Gündoğdu (2006)'nın yapmış oldukları çalışma göstermiştir ki Toplumsal düzen içerisinde kadına atfedilen rol sebebiyle Erciyes Üniversitesi'nde görev yapan kadın öğretim elemanları oldukça sınırla olan serbest zamanlarında internet kullanımından çok ev işlerine odaklanmaktadır. Ayrıca serbest zamanlarında internet kullanan katılımcılar, bunu bilimsel araştırmalar için yapmaktadır.

Sabırlı, Argın, Yetim ve Hızal (2019)'ın yapmış oldukları 50 yaş üzeri bireylerin serbest zaman ve sosyal medya kullanımına yönelik araştırma temelde 3 hipoteze cevap aramaktadır. Bu hipotezler, sosyal medya bağımlılığı ve serbest zaman arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı, serbest zaman tatmini ile yaşam tatmini arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı ve serbest zaman tatmini ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığıdır. Bu hipotezlerin cevaplanması amacıyla Eskişehir'de 50 yaş ve üzeri 244 katılımcıya beşli likert ölçeğe sahip bir anket çalışması uygulanmıştır.

Katılımcılara uygulanan anket 3 farklı bölümden oluşmaktadır ve ilk bölümde katılımcıların serbest zaman tatmini, yaşam tatmini ve mutluluk düzeylerini ölçmeye yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde katılımcıların sosyal medya bağımlılık düzeylerinin ölçülmesine yönelik sorular bulunmaktadır. Son bölümde ise katılımcıların demografik özellikleri ile sosyal medya bağımlılıkları arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek amaçlı sorular yer almaktadır.

Araştırma verileri incelendiğinde; 50 yaş üstü bireylerin mutluluk, yaşam tatmini ve serbest zaman arasında tutarlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Belirli bir yaşın üstündeki bireyler, serbest zamanlarını değerlendirmek için sıklıkla fiziksel aktivitelere, sosyal etkinliklere yönelmekle beraber çeşitli çevrimiçi sosyal medya platformlarında da vakit geçirmeyi tercih etmektedirler. Günümüzde akıllı mobil cihazların, kullanıcılara sunmuş olduğu imkânların artması ile birlikte, bu cihazlar kullanıcıların sosyal medya platformlarına erişim yaptıkları temel kitle iletişim araçlarından birisi haline gelmiştir.

Tüm hipotezlerin kabul edildiği araştırma sonucu bizlere göstermiştir ki 50 yaş ve üzeri bireyler, serbest zaman etkinliği olarak sosyal medya kullanımına fazlasıyla yönelmektedir. Katılımcıların sosyal medya bağımlılıklarının temelini ise tüketim, katılım ve yaratıcılık gibi değerler oluşturmaktadır. Bu durumun yanı sıra 50 yaş ve üzeri bireylerin sosyal medya kullanımı ve sosyal medya bağımlılıkları ile serbest zaman tatminleri, yaşam tatminleri ve mutluluk durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Serbest zaman, modern dönemde bireylerin büyük bir çoğunluğunun rahatladığı, gündelik streslerden uzaklaştığı, mental olarak kendilerini yeniledikleri bir süreç olarak kabul edilmektedir. Modern dönemin en büyük problemlerinden birisi, zamanın yetmemesidir. Bu sebeple zaman, özellikle de serbest zaman bir lüks olarak görülmektedir (Aydoğın ve Gündoğdu, 2006: 217).

Serbest zaman, bireylerin iş durumlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Bu sebeple ücretli bir işte çalışmayan bireyler, ücretli bir işte çalışan bireylere kıyasla, görece daha fazla serbest zamana sahiptirler. Demir ve Demir (2006), üniversite öğrencilerinin serbest

zaman faaliyetlerine katılımlarını etkileyen faktörlerin neler olduğuna yönelik yapmış oldukları araştırmada, 45 farklı parametrenin bulunduğunu saptamışlardır.

Toplamda 165 lisans öğrencisine beşli likert tipi sorulardan oluşan bir anket uygulanmıştır. İki kısımdan oluşan bu anketin ilk bölümü, ankete katılan öğrencilerin demografik özelliklerinin saptanmasını, ikinci bölümü ise katılımcıların serbest zaman aktivitelerine yönelmelerinde etkili olan parametrelerin neler olduğunu belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Öğrencilerin, serbest zaman etkinliklerine yönelmelerinde hangi durumların etkili olduğunu anlamaya yönelik olan bu çalışma göstermiştir ki özgürlük, bağımsızlık, kendine güven, sorumluluklar, kişilik yapısı, serbest zaman tesislerinin durumu, gelir düzeyleri ve serbest zaman tesislerine ulaşım imkânı gibi parametreler, katılımcıların serbest zamanlarda neler yapacağına yönelik durumları en fazla etkileyen parametrelerdir. Katılımcıların serbest zamanlarında neler yapacaklarını en az etkileyen durumlar ise ırk, cinsiyet, inanç, kadınların ve erkeklerin toplumsal statüleri şeklinde değerlerdir.

3.3. Akıllı Telefon Bağımlılığı ve Serbest Zaman İlişkisi

Enformasyon çağı ile birlikte hayatlarımıza giren iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük ve hızlı değişim, bireylerin günlük hayatlarını da etkilemektedir. İlk dönemlerde yalnızca sesli ya da yazılı iletişim araçları olarak kullanılan mobil telefonlar, teknolojik gelişmelerle birlikte süreç içerisinde pek çok farklı cihazın özelliğini de -internetle bağlanabilme, fotoğraf çekebilme- bünyesine katarak akıllı mobil cihazlara dönüşmüş ve gündelik hayatın vazgeçilmezlerinden birisi haline almıştır (Bulunmaz, 2014: 25-26). Akıllı mobil cihazlar olarak adlandırılan bu cihazlar, barındırdıkları özellikleri sayesinde çok kısa sürede klasik cep telefonları olarak bilinen cihazların yerlerini almayı başarmıştır. Akıllı mobil cihazların gelişen teknolojiye paralel olarak bünyesine sürekli yeni özellikler katması, kitleler üzerindeki etkisini, kullanım hızını ve sıklığını da her geçen gün arttırmaktadır.

Mobil cihazlar, birer iletişim aracı olmanın yanı sıra iletişim halinde kalma araçlarına dönüşmektedir ve bireylerin bu araçlarla olan ilişkileri kontrol altında tutulmadığı takdirde, ciddi sıkıntıların görülme ihtimalleri artmaktadır. Bu bağlamda teknolojik gelişmelerin yayılma hızı ve yanlış kullanımı gibi durumlar için farklı kavramlar kullanılmaktadır. Bu kavramlardan en sık kullanılanlar; internet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığıdır. Ancak bu kavramların yanı sıra günümüzde kullanılmaya başlayan farklı kavramlar da mevcuttur. Bunlar, bilgisayar oyunları bağımlılığı, internete bağlanamama korkusu, günlük gelişmeleri kaçırma korkusu ve akıllı telefon yoksunluğu korkusudur (Öztürk, 2015). Bu durum özellikle Genç bireyler arasında ön plana çıkmaktadır. Gençler sosyalleşme ve iletişim kurma amacıyla akıllı telefonlarını hayatlarının her anına, serbest zamanlarına, özel alanlarına kadar varan geniş bir alana taşımaktadır (Gümüş, 2018).

Serbest zaman, akıllı telefon kullanımı ve yeni medya konularını bir arada inceleyen bir başka çalışma olarak, Taşçı ve Ekiz (2018)'in çalışması ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın içeriği olarak, serbest zaman kavramının ortaya çıkışı ve iş yaşamından arta kalan zamanların kullanımı üzerinedir. Özellikle serbest zaman kullanımında bir sosyalleşme aracı olarak sosyal medyayı ve akıllı telefonların kullanımını incelemektedir. Literatürün

son bölümünde ise akıllı telefon teknolojisinin serbest zamanında ötesinde günlük yaşamımızın önemli bir parçası haline girdiğini ve bu durumunda beraberinde dijital bir bağımlılık problemini getirdiğine dikkat çekmektedir. Bu dijital bağımlılık durumunu ölçmek adına birçok önemli ölçeğin geliştirildiği ancak bu çalışmada ölçek alanına sosyal medya mercilerini de kapsayacak şekilde geçerli ve güvenilirliği tespit edilmiş bir ölçek geliştirildiği ve çalışmaya 228 katılımcının yer aldığı belirtilmektedir.

228 ayrı katılımcıya yöneltilen sorularda öncelikle sosyal medyada geçirilen zaman tespit edilmesi amaçlanmıştır. Daha sonrasında internet kullanım amaçları, bu kullanım süresi boyunca fiziksel bir ağrı yaşayıp yaşamadıkları, eğitim ve iş hayatlarında bir aksama durumunun olup olmadığı ve sosyal ilişkiler üzerine etkileri incelenmiştir. Anket verileri sonucunda bireylerin önemli bir çoğunluğunun serbest zaman kullanım alanı olarak sosyal medyayı tercih ettikleri, özellikle de kadın katılımcıların sosyal medyada daha fazla zaman geçirdikleri ve duygusal bir destek aracı olarak kullandıkları saptanmıştır. Erkek katılımcıların ise sosyal medya ile bir çatışma durumunda oldukları ve bu durumdan olumsuz etkilendikleri belirlenmiştir. Çalışmada demografik özellikler, günlük kullanım süreleri ve kullanılan akıllı telefon uygulamaları açısından çeşitli veriler elde edilmiştir. Bu araştırma özellikle dijital bağımlılık ve dijital kullanım sürelerinin belirlenmesi açısından önem teşkil etmektedir. Araştırmadan elde edilen verilerin serbest zaman kullanımını da ön plana çıkan akıllı telefonlara, sosyal medyaya bağımlılık oranları konusunda yol gösterici olmaktadır.

Bu doğrultuda serbest zaman kullanımında akıllı telefonun yeri ve akıllı telefon yoksunluğu durumunda yaşanan tedirginlik duygusunun ölçüldüğü çalışmada Arıca (2021), örneklem grubu olarak online ankete katılan ve soruları eksiksiz bir şekilde dolduran Görsel, İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölüm öğrencilerini seçmiş ve toplam 102 kişiden oluşmaktadır. Örneklem grubunun özellikle iletişim bilimleri, medya okuryazarlığı, yeni medya, iletişim teknolojileri gibi içeriklerden eğitim alan Görsel, İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı öğrencilerinden seçilmesi, onların serbest zamanlarında akıllı telefonlarını ne oranla bilinçli kullandıkları ve varsa bağımlılık durumlarının farkında olup olmadığının analiz edilmesidir.

Toplanan veriler sonucunda çalışmaya katılan öğrencilerin %88'i kendilerini tam olarak adlandıramadıkları bir tuhaf duygu içerisinde hissettiklerini belirtmiştir. Bu tuhaf duygunun nomofobi olduğu ve akıllı telefon yoksunluğunun kullanıcıları üzerinde bilgiye erişememe, iletişimden kopma, rahat hissedememe ve dijital bağlantıyı kaybetme gibi konular çerçevesinde bir korku duygusu yarattığı ve bu durumda bir akıllı telefon yoksunluğu ile gelen bir dijital bağımlılık yarattığı söylenebilmektedir.

Öyle ki araştırmada yapılan anket cevaplarının puanlaması ile ortaya konulan sonuçlarda öğrencilerin 47 tanesinde orta düzey, 52 tanesinde ise yüksek düzey akıllı telefon bağımlılığı olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin tamamında belli bir seviye üzerinde oluşan bu bağımlılık ve akıllı telefon yoksunluğu ile ortaya çıkan endişe duygusu sebebiyle günlük hayatlarının önemli bir parçası olarak akıllı telefonları yanlarında bulundurdıkları saptanmıştır. Bu durumda beraberinde çalışmaya katılan öğrencilerin serbest zamanda dahil hayatlarının kayda değer önemli bir kısmında akıllı telefonları ile zaman geçirdikleri sonucunu getirmiştir.

3.4. Dijital Yayıncılık ve Serbest Zaman İlişkisi

Günümüzde bireylerin monotonlaşan günlük yaşantıları içerisinde kendilerini doyuma ulaştırarak serbest zaman etkinlikleri, önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin serbest zamanlarını değerlendirmeleri amacıyla çeşitli hizmetler sunan sektörler de ortaya çıkmıştır. Bu sektörlerden birisi de Netflix, BluTV, puhutv gibi aboneliğe dayanan ve film, dizi, belgesel gibi içerikler üreten paralı platformlardır. Bireylerin ücretli bir şekilde kendi seçtikleri içeriklere ulaşması, bu sayede hazzı ulaşımın kolay ve hızlı olması, bu platformlarda geçirilen zamanın artmasına sebep olmaktadır. Bu durum kullanıcıların Netflix vb. platformlara olan bağımlılıklarının oluşmasını da beraberinde getirmektedir (İşman ve Arıca, 2020).

Bu doğrultuda İşman ve Arıca (2020)'nin yapmış olduğu çalışmada üniversite öğrencilerinin Netflix kullanım amaçları ve Netflix'te geçirdikleri sürelerin tespit edilebilmesi amaçlanmıştır. 72 üniversite öğrencisine uygulanan ve beşli likert ölçekli 20 sorudan oluşan anket yöntemi ile öğrencilerin bir serbest zaman aktivitesi olarak Netflix'i ne oranda tercih ettikleri ve bu tercihlerinde popüler kültür olgusunu bir etkisinin bulunup bulunmadığı analiz edilmiştir.

Analizler sonucunda çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin %70'nin günde ortalama 2 ila 5 saat arasında bir süreyi Netflix'te geçirmeyi tercih ettikleri belirlenmiştir. Anket sorularından biri olan ve serbest zaman aktivitesi olarak Netflix kullanımının cevapları incelendiğinde katılmayanların oranı %8 olarak belirlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu serbest zamanlarını Netflix'te geçirdiklerini belirtmiştir. Ayrıca erkek katılımcıların kadın katılımcılara oranla daha fazla serbest zamanlarında Netflix kullanma bilgisi yer almıştır. Sonuç olarak bu çalışmadan, katılımcıların Netflix'i bir serbest zaman aktivitesi olarak değerlendirdiği ve işten, okuldan ve günlük sorumluluklarından arta kalan zamanlarda Netflix içerikleri tüketmeyi tercih ettikleri sonucuna ulaşmak mümkündür.

Özellikle günde 2-5 saat arası Netflix'e girmeye, Netflix'i düzenli bir şekilde güncel içeriklerini takip etmeye, aileleri ve arkadaşları ile birlikte bir öneri paylaşım ve etkileşim platformu olarak kullanmaya olumlu bakan katılımcıların yüksek oranda olması önemli bir çıkarımdır. Bu çıkarıma, katılımcıların Netflix'te zaman geçirmekten mutlu olması ve hatta sadece serbest zamanlarını değil, günlük işlerini ve sorumluluklarını erteleyerek Netflix izlemesi önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda araştırmada "üniversite öğrencileri, bir serbest zaman aktivitesi olarak Netflix'i tercih etmektedirler" varsayımının veriler ile desteklendiği görülmüştür.

4. Bulgular ve Analiz

Yapılan çalışmalar analiz edildiğinde; yeni medya için Wallsten (2013: 25-26), serbest zaman kullanım süresinin önemli bir payını karşıladığını belirtmiştir. Bir başka araştırmacı olan Kart (2014: 192), iki aşamalı bir araştırma gerçekleştirmiştir. Analizler sonucunda genç bireylerin eğitimden arta kalan zamanlarını evlerinde internet başında geçirmeyi tercih ettikleri sonucuna varmıştır.

Tel ve Köksalan (2009)'ın yapmış oldukları, serbest zaman üzerine yapılan ve araştırma evreni olarak öğretim üyelerinin kullanıldığı bir çalışmada ise serbest zaman

alışkanlıklarında internetin oldukça fazla tercih edildiği belirlenmiştir. . İnternet, %87,8'lik bir oranla serbest zaman etkinliği olarak kullanılmaktadır. Çalışma göstermiştir ki öğretim üyelerinin %57'si, interneti bir serbest zaman etkinliği olarak her gün kullanmaktadır.

Sabırlı, Argan, Yetim ve Hızal (2019)'ın yapmış oldukları 50 yaş üzeri bireylerin serbest zaman ve sosyal medya kullanımına yönelik araştırma sonucu bizlere göstermiştir ki 50 yaş ve üzeri bireyler, serbest zaman etkinliği olarak sosyal medya kullanımına fazlasıyla yönelmektedir.

Tama modeli ile kadın öğretim elemanlarının serbest zaman etkinliklerini inceleyen Aydoğan ve Gündoğdu (2006), öğretim elemanlarının zamanlarının büyük bir çoğunluğunu bilimsel çalışmalara ayırdıkları sonucuna ulaşmıştır.

Serbest zaman, akıllı telefon kullanımı ve yeni medya konularını bir arada inceleyen, Taşçı ve Ekiz (2018), anket verileri sonucunda bireylerin önemli bir çoğunluğunun serbest zaman kullanım alanı olarak sosyal medyayı tercih ettiklerini saptamıştır. Özellikle kadın katılımcıların sosyal medyada daha fazla zaman geçirdikleri ve duygusal bir destek aracı olarak kullandıkları sonucuna varılmıştır. Erkek katılımcıların ise sosyal medya ile bir çatışma durumunda oldukları ve bu durumdan olumsuz etkilendikleri belirlenmiştir.

Bir başka araştırmacı olan Arıca (2021), örneklem grubu olarak Görsel, İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü öğrencilerini seçmiş ve toplam 102 kişiye online anket uygulamıştır. Toplanan veriler sonucunda çalışmaya katılan öğrencilerin %88'i kendilerini tam olarak adlandıramadıkları bir tuhaf duygu içerisinde hissettiklerini belirtmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada serbest zaman kavramının bilinen yaygın tanımlarının yanı sıra özellikle dijital teknoloji ile birlikte gelen yeniliklerle paralellik göstererek bir dönüşüm geçirmeye başlaması ele alınmıştır. Bu doğrultuda; müzik dinleme, oyun oynama, film ve dizi izleme gibi "sıradan serbest zaman" aktivitelerinin yanı sıra; kendini geliştirmeye katkı sunan eleştirel ve yaratıcı düşünme aktiviteleri, yabancı dil öğrenimi gibi "sistemli serbest zaman" olarak ikiye ayrılan serbest zaman kavramları incelenmiştir.

Çalışmada yer alan 10 ayrı makale ve tez tarandığında sıradan ve sistemli serbest zaman arasındaki ayrımın giderek azalmaya başladığı ve ortak bir paydada yeni bir serbest zaman kavramını ortaya çıkardığı söylenebilmektedir. Çünkü günümüzde dijital teknoloji ve beraberinde getirdiği yeni medya, dijital yayıncılık, akıllı telefonlar ile bireyler serbest zamanlarını yalnızca fizyolojik ihtiyaçlarını gidermek için kullanmamaktadır. Bu ihtiyaçların dışında kişilerin hem sıradan olarak kabul edilen film ve dizi izleme, müzik dinleme, oyun oynama, mesajlaşma gibi aktivitelerle kısa süreli hazlar yaşama, hem de yaptığı sıradan aktiviteleri sosyal medya araçları üzerinden diğer kullanıcılara yayma ve uzun süreli etkiye sahip olan imaj, kimlik çalışması için kullandıkları görülmektedir. Örneklendirmek gerekirse izledikleri filmleri ve dizileri veya dinledikleri müzikleri, oynadıkları oyunları, etkinlikleri sosyal medyadan paylaşan, beğenilerini yorumlarla dile getiren, kendisine gelen mesajlar doğrultusunda karşılıklı etkileşim sağlayan dijital kullanıcılar bir yandan haz seviyelerini arttıran aktivite yapmış olmakta, bir yandan da diğer bireylerin düşüncelerini yönlendirme ve kendi istedikleri doğrultuda tanıtım tercihinde bulunmaktadır. Bu tercihin yapılmasındaki amaçlardan biri, yeni medya

üzerinden yaratılan profillerin içeriğinin doldurulmasında daha özgür hareket edilmesi gösterilebilmektedir. Çünkü bireyler dijital kimliklerini, gerçek hayat kimliklerinden biraz farklı veya tamamen farklı inşa etme imkanına sahiptir. Bu durumda beraberinde kendini daha bilgili, kültürlü, yetenekli, fiziksel ve psikolojik açıdan güçlü, mutlu göstermeyi tercih etmek için yeni medyayı bir araç olarak kullanmayı getirmektedir. Bireyler dijital kimliklerini nasıl görünmek istiyorlarsa o doğrultuda inşa edip daha sonra diğer bireylerle paylaşıp geri dönüşleri takip etmektedir. Böylelikle sıradan serbest zaman etkinliklerinin aslında sıradan o anda planlanmadan yapılan aktiviteler olmadığı, üzerine düşünülmüş ve bir kazanım doğrultusunda icra edilen sistemli serbest zaman etkinliklerine dönüşmektedir.

Kısacası günümüzde yaratıcılık ve üretkenlik yerine duygusal hazlar yaşama isteklerinin yanı sıra bu hazları yeni medya üzerinden diğer insanlara yayarak haz oranını arttırma ve yaşadığı hazzı mümkün olan herkese yayma tercihinde bulunan, ayrıca her yaştan, cinsiyetten, sosyal statüden kendisine temsilci bulabilen yeni bir tür serbest zaman kullanıcıları olduğu görülmektedir. Özellikle demografik özelliklerin farklılıklarına rağmen serbest zaman kullanımında yeni medyanın öne çıktığı incelenen çalışmalarla da desteklenmektedir. Öğrenciler, öğretim görevlileri, kadın ve erkek olarak ayrı ayrı ele alınan katılımcılar, 50 yaş üstü bireyler gibi örneklem gruplarına sahip çalışmaların ortak sonucu olarak serbest zaman kullanımında yeni medyanın sıkça tercih edilmesi ve hem sıradan hem de sistemli aktiviteleri iç içe geçmiş güncel anlamıyla kullandıkları dikkat çekmektedir.

Orta yaşlı bireylerin serbest zaman aktivitelerinde mutluluk, yaşam tatmini gibi isteklerin ön planda olduğu görülmektedir. Belirli bir yaşın üstündeki bireyler genç bireylere oranla serbest zamanlarını değerlendirmek için sıklıkla fiziksel aktivitelere, sosyal etkinliklere yönelmektedir. Bununla beraber çeşitli çevrimiçi sosyal medya platformlarında da vakit geçirmeyi tercih etmektedirler.

Telefon teknolojisinin gelişmesi beraberinde bireylerin bir uzantısı olarak sürekli yanlarında bulundurdukları ve sosyal medya uygulamalarıyla, kısa mesajlarla ve konuşmayla sıkça başvurdukları akıllı telefonlar, bireyler üzerinde yoksunluk durumlarında bir gerginlik duygusu yaratabilmektedir. Bu duygu bağımlılığın bir göstergesi olarak ön plana çıkmaktadır. Bireylerin serbest zamanlarında yanlarından ayırmadıkları ve olası bir akıllı telefon uzak kalma, iletişimden kopma, bağlantıda zayıflama gibi durumlarda etkilendikleri akıllı telefonların, her geçen gün serbest zaman için vazgeçilmez araçlardan birine dönüştüğünün bir göstergesi olarak nitelendirilebilmektedir.

Yeni medya ve akıllı telefon teknolojisinin yanı sıra internet tabanlı olan ve belli bir üyelik ücreti karşılığında kullanıma sunulan dijital yayıncılığın serbest zaman kullanımındaki etkinliği incelenmiştir. Bu doğrultuda günümüzde çok popüler olan Netflix ele alınmış ve özellikle üniversite öğrencilerin serbest zamanlarını ne oradan meşgul ettikleri analiz edilmiştir. Sonuçlar göstermektedir ki kısıtlı serbest zamanları bulunan öğrencilerin, sosyal medya sitelerinde beğeni ve yorum yapmadıkları zamanlardan arta kalan zamanlarını Netflix'te kullanmayı tercih etmektedir. Kısacası günümüzde, yeni medyanın ve akıllı telefonların etkinliği kadar olmasa da Netflix gibi

dijital yayıncılık platformları da serbest zaman aktiviteleri olarak ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bu çalışmada yer alan ve literatür taraması için araştırılan Türkçe makaleler ve tezlerde, serbest zamanın sosyal medyayla olan ilişkisi ve teknoloji bağımlılığı gibi başlıkların öne çıktığı saptanmıştır. Özellikle yeni medya ve serbest zamanı kapsayan çalışmalar incelendiğinde, sosyal medyanın bir bütün olarak ele alındığı; Instagram, Youtube, Facebook, Twitter, Tiktok gibi mecraların ayrı çalışmalar içerisinde daha detaylı incelenebileceği tespit edilmiştir. Özellikle her sosyal medya mecrasının serbest zaman kullanımı üzerine etkisi ve hangilerinin daha fazla oranla bir serbest zaman aktivitesi olarak kullanıldığı analizlerine ulaşabilmek için önerilen çalışmalardır. Ayrıca online alışveriş siteleri, online bahis siteleri, online oyunlar gibi başlıkların serbest zamanla ilişkili incelendiği çalışmalara da rastlanılmamıştır. Özellikle ürün satın alma davranışı gösterilen ama zaman geçirmek amacıyla da kullanılan online emlak, taşıt, kıyafet, yemek gibi kategorilere dağılan alışveriş sitelerinin serbest zaman etkinliği olarak kullanımı üzerine bir çalışma önerilmektedir. Günümüzde etkinliğini arttıran ve her yaş grubundan katılımcı bulan online bahis sitelerinin serbest zaman kullanım aktivitesi olarak kullanılıp kullanılmadığının tespiti için de ayrı bir çalışma önerilmektedir. Son olarak, dijital oyunlar ve çoklu oyunculu online tabanlı oyunların özellikle de genç bireylerin serbest zamanlarını ne oranda işgal ettiğini ve hatta serbest zaman dışındaki iş, eğitim gibi sorumlulukları yerine getirme zamanlarını da ne oranda etkilediğini ölçen bir başka çalışma da önerilmektedir.

Kaynakça

- Aydoğan, F. (2017). "Dijital Çağın Çocuklarının Serbest Zamanı". TRT Akademi, 2 (4): 604-607.
- Aydoğan, İ. ve F. B. Gündoğdu (2006). "Kadın Öğretim Elemanlarının Boş Zamanlarını Değerlendirme Etkinlikleri". Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(21): 217-232.
- Bulunmaz, B. (2014). "Yeni Medya Eski Medyaya Karşı: Savaşı Kim Kazandı ya da Kim Kazanacak?". Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, 4(7): 22-29.
- Demir, C. ve N. Demir (2006). "Bireylerin Boş Zaman Faaliyetlerine Katılmalarını Etkileyen Faktörler İle Cinsiyet Arasındaki İlişki: Lisans Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama". Ege Akademik Bakış Dergisi, 6(1): 36-48.

- Gorman, L. and D. McLead (2005). *Media and Society into the 21st Century: A Historical Introduction*. Blackwell Publishing: ABD.
- Gümüş, A. (2018). *Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığı ve Depresyon Durumlarının Değerlendirilmesi*. [Uzmanlık Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi: Van.
- İşman A. ve F. A. Arıca (2020). *Popüler Kültür Bağlamında Serbest Zaman Etkinliği Olarak Netflix: Gelişim Üniversitesi Görsel, İşitsel Teknikler Ve Medya Yapımcılığı Bölümü Öğrencileri Örneği*. International Conference on New Horizons in Education: İstanbul.
- Kart, E. (2014). "Boş Zamanın Çoklu Tüketim Mekânı Olarak İnternet ve Yeni Yaşam Tarzlarının İnşası". *Global Media Journal: TR Edition*, 9(5): 180-218.
- Öztürk, U. C. (2015). "Bağlantıda Kalmak ya da Kalmamak İşte Tüm Korku Bu: İnternetsiz Kalma Korkusu ve Örgütsel Yansımaları". *Journal of International Social Research*, 8(37): 629-638.
- Sabırlı, T.N., M. Argan, G. Yetim ve A. Hızal (2019). "Boş Zaman Tatmini, Yaşam Tatmini ve Mutlulukta Sosyal Medya Bağlılığının Rolü: 50 Yaş ve Üzeri Bireyler Üzerinde Bir Araştırma". *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(14): 263-279.
- Sivan, A. and H. Ruskin (2000). *Leisure Education, Community Development and Populations with Special Needs*. CABI Publishing: New York.
- Stebbins, R.A. (2007). *Serious Leisure: A Perspective For Our Time*. Transaction Publishers: New Jersey.
- Taşçı B. ve S. Ekiz (2018). *Serbest Zaman Aktivitesi Olarak Sosyal Medya Bağımlılığı*. 2. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı: İstanbul.
- Taylan, H. H. (2019). "Türkiye'de Serbest Zaman Değerlendirme Aracı Olarak Sinema İzleme Alışkanlıkları". *Turkish Studies Social Sciences*, 14(6): 3459-3478.
- Tel, M. ve B. Köksalan (2009). "Günümüzde Yeni Bir Boş Zaman Aktivitesi Olarak İnternet: Öğretim Üyeleri Örneği". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28): 262-272.
- Tezcan, M. (1993). *Boş Zamanlar Sosyolojisi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları: Ankara.
- Tolan, B. (1990). *Geleneksel Aileden Çağdaş Aile Yapısına Doğru*. Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları: Ankara.
- Törenli, N. (2005). *Yeni Medya, Yeni İletişim Ortamı*. Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara.
- Wallace R. and A. Wolf (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (Çev: L. Elburuz – M. R. Ayas), Doğu Batı Yayınları: Ankara.

Wallsten, S. (2013). What Are We Not Doing When We Are Online. National Bureau of Economic Research Working Paper Series: Cambridge.

World Leisure and Recreation Association (2001). International Position Statement on Leisure Education and Youth at Risk. *Leisure Sciences*, 8(44): 201-207.

Yıldırım, B. (2015). İçerik Çözümlemesi Yönteminin Tarihsel Gelişimi Uygulama Alanları ve Aşamaları. *İletişim Araştırmalarında Yöntemler: Uygulama ve Örneklerle*. Literatürk Akademia: Konya.

“İlim ve özellikle sosyal bilimler dalındaki işlerde ben emir vermem. Bu alanda isterim ki beni bilim adamları aydınlatsınlar. Onun için siz kendi ilminize, irfanınıza güveniyorsanız, bana söyleyiniz, sosyal ilimlerin güzel (yapıcı) yönlerini gösteriniz, ben takip edeyim.”

Mustafa Kemal ATATÜRK